

Program su finansirali: grad Obrovac, Srpsko narodno vijeće iz Zagreba, Hrvatsko nacionalno vijeće, Demokratski savez Hrvata u Vojvodini, Zajedničko vijeće opštine Vukovar, Komeserijat za izbeglice i migracije Beograd, Fond za izbegla, prognana i raseljena lica AP Vojvodine, Savet za nacionalne manjine Republike Hrvatske, Sekretarijat za kulturu i javno informisanje AP Vojvodine.

Sadržaj Publikacije ne predstavlja odgovornost sponzora i ni u kom slučaju ne odražava njihove stavove.

Sadržaj

Savremena suočavanja sa izbegličkom i migrantskom krizom

Prof. dr Ljubica Đorđević

Izbeglička kriza u Evropi: da li je multikulturalizam stvarno mrtav?.....9

Doc dr Daniela Arsenović, Msc Milica Solarević

Migrantska kriza: pretnja ili šansa starenju stanovništva Evrope.....23

Prof dr Ivana Blešić, Prof dr Tatjana Pivac

Stavovi izbeglica sa Bliskog istoka o Srbiji kao zemlji na putu ka Zapadnoj i Severnoj Evropi.....29

Prof dr Tatjana Pivac , Prof dr Ivana Blešić

Stavovi lokalnog stanovništva

Srbije i Hrvatske o izbeglicama iz Sirije.....43

Prof. dr Zoran Đerić, Vera Krmpot, doktorand

Migracija i problem intelektualaca.....55

Između proterivanja i opstanka - iskustva nacionalnih manjina na prostoru Hrvatske i Srbije

Dr Filip Škiljan, Dr Marina Perić Kaselj

Prisilne migracije Mađara iz Hrvatske u tijeku i nakon

Drugoga svjetskoga rata: etnički identitet i etnička situacija.....65

Dr Filip Škiljan

Srbci u Hrvatskoj u prvima godinama nakon Drugog svjetskog rata.....79

MA Darko Baštovanović , Prof Tomislav Žigmanov

Prava nacionalnih manjina u procesu regionalne suradnje i EU

integracija na Zapadnom Balkanu – Hrvatska nacionalna zajednica

u Srbiji kao most suradnje između Srbije i Hrvatske.....93

Radomir Kukobat	
Demografski rast stanovništva u Vojvodini i priliv izbeglica iz Hrvatske i BIH u periodu 1991-1997 godina.....	109

***Održivi razvoj kao preduslov opstanka srpske
nacionalne manjine u Hrvatskoj***

Msc Mirela Tomaš-Simin, Prof dr Zoran Njegovan	
Mogućnosti samozapošljavanja u ruralnim sredinama.....	123
Prof. dr Zoran Njegovan , Prof. dr Janko Veselinović	
Institucije održivog zapošljavanja osoba u nepovoljnem položaju na tržištu rada na primeru Hrvatske.....	135
Msc. Dunja Demirović, Prof dr Janko Veselinović	
Kreiranje ruralnog turističkog proizvoda u zadarskom zaleđu na primeru Golubića (Obrovačkog).....	149
Zaključci.....	163

**Serbo-Croat Relations in the 20. century
Refugees, Displaced Persons and Returnees
- Challenge for Contemporary Europe and
Western Balkan**

**Srpsko- hrvatski odnosi u 20.veku
Izbeglice, prognanici i povratnici
- izazov za savremenu Evropu i Zapadni Balkan**

CENTAR ZA ISTORIJU, DEMOKRATIJU I POMIRENJE - NOVI SAD
UDRUGA ZA POVIJEST, SURADNJU I POMIRENJE - GOLUBIĆ (OBROVAČKI)

NOVI SAD, 2016.

*Savremena suočavanja sa izbegličkom
i migrantskom krizom*

Prof. dr Ljubica Đorđević*

UDK 325.254:316.722

IZBEGLIČKA KRIZA U EVROPI: DA LI JE MULTIKULTURALIZAM STVARNO MRTAV?

Apstrakt: Izbeglička kriza je aktuelizovala pitanje odnosa prema (etničkoj, verskoj, jezičkoj) raznolikosti i integraciji pripadnika manjina u šire društvo. Prijem izbeglica (i imigranata, generalno) nailazi na otpor javnosti, a politika postaje restriktivnija. Ksenofobija i nacionalizam su ponovo izašli na videlo, a pozitivni aspekti raznolikosti se apstrahuju ili negiraju. Insistira se na stavu da je multikulturalizam propao koncept, pa „građanska integracija“ postaje dominantna politika integracije. Međutim, ignorisanje različitosti neće dovesti do toga da ona nestane, te stoga ostaje potreba da se traže inovativna rešenja za usklađivanje potrebe da se istovremeno očuvaju i nacionalno jedinstvo i raznolikost stanovništva.

Ključne reči: izbeglička kriza, multikulturalizam, građanska integracija, ksenofobija, raznolikost

Uvod

Izbeglička kriza je 2015. godine postala dominantna tema u javnom diskursu širom Evrope i uspela je da zaseni čak i finansijsku krizu i hroničnu temu grčke dužničke krize. U 2015. godini u Evropu je ušlo više od milion izbeglica i migranata,¹ što je trostruko više ljudi u odnosu na 2014. kada je u Evropu ušlo oko 280 hiljada ljudi.² Trend iz 2015. se nastavio i 2016. na šta ukazuje podatak da je samo u prva dva meseca ove godine u Evropu ušlo 135 hiljada ljudi.³ Iako o ljudima ne treba govoriti kroz brojeve, ovi podaci mogu biti korisni za razmatranje pitanja da li su otpori koji su prisutni u pogledu prihvata imigranata u evropskim državama (i društvima) reakcija na broj imigranata koji dolazi ili pre na njihov

* Fakultet za evropske pravno-političke studije; Univerzitet Edukons; *ljubica.djordjevic77@gmail.com*.

Rad je rezultat istraživanja sprovedenog u okviru naučnog projekta br. 47024 koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1. S obzirom da je u izbegličkom talasu bilo ljudi različitog statusa: izbeglica, tražilaca azila, ekonomskih migranata i sl., u radu se koristi generički pojam imigranti.

2. „Why is EU struggling with migrants and asylum?“, <http://www.bbc.com/news/world-europe-24583286> (pristupljeno 03.09.2016).

3 Ibid.

kulturni identitet koji se prevashodno percipira kroz njihovu (islamsku) veru. Odgovor nije jednostavan, bolje reći, višeslojan je. Ako se uporedi broj imigranata koje su prihvatile neke vanevropske države (pre svega Turska, Jordan i Liban) onda broj onih koji dolaze u Evropu i nije toliko frapantan. Isto tako, ako se broj ovih koji su došli u Evropu uporedi sa brojem stanovnika evropskih država (preko 500 miliona) trebalo bi pretpostaviti da prihvati ne bi bio veliki demografski šok. Štaviše, ima mišljenja po kojima zbog starenja stanovništva u Evropi, priliv imigranata (ljudi koji su uglavnom mlađe životne dobi) može biti demografski koristan. Međutim, izbeglička kriza nije prosto pitanje brojeva i tehnike da se ljudi iz tačke A (npr. Sirija) prebace u tačku B (npr. Nemačka) i upravo je i kriza zbog toga što otvara niz pravnih, političkih, ekonomskih i širih društvenih pitanja u vezi sa prijemom i integracijom imigranata. Pravna pitanja se najčešće tiču prelaska granice (admisije i readmisije) i azila, ekonomska se tiču ekonomskog kapaciteta države za prijem imigranata (raspoloživost budžetskih sredstava za finansiranje troškova u vezi sa postupkom azila), a politička i šira društvena se tiču uglavnom spremnosti i mogućnosti da se imigranti, koji su iz drugačijeg kulturno-roliskog obrasca i koji se percipiraju kao „Drugo“ integrišu u društvo. U svakom od ovih segmenata primetna je restriktivna tendencija u reakcijama država, koja se ogleda kroz postepeno pooštravanje uslova za ulazak na teritoriju i traženje odnosno dobijanje azila, smanjenje novčanih i materijalnih izdataka za imigracionu politiku, odnosno politiku azila, i konačno kroz postepeno zatvaranje društava za prijem nacionalno i verski drugačijih.

U prvom delu rada analizirana je reakcija evropskih država i društava na priliv imigranata. Dominira utisak da su reakcije negativne, ili makar, da su negativne reakcije najglasnije. Interesantno je da odnos prema imigrantima nije isti širom Evrope, te da postoje države i društva koje su otvoreni i one koje su zatvoreni i izrazito negativne. Te razlike motivisane su različitim razlozima, ali otpor prema imigrantima koji postoji u istočnoj Evropi jasno ukazuje da razlozi nisu isključivo racionalni, već u dobroj meri imaginarni. U tom smislu nesumnjivo je da strah od „drugog“ (i „drugačijeg“) opredeljuje negativne stavove prema imigrantima i hrani ksenofobiju. Drugi deo rada se stoga bavi osnovnim strahovima koje kod domicilnog stanovništva izaziva stvarni ili pretpostavljeni dolazak imigranata. U radu su kratko analizirana tri osnovna straha koja utiču na otpor prema prijemu imigranata: strah od terorizma, strah od promene nacionalnog identiteta i strah od ekonomske destabilizacije. Treći deo rada bavi se promenom integracione paradigme i jačanjem tzv. „građanske integracije“ u odnosu na multikulturalizam. Izbeglička kriza je osnažila stavove da priznavanje različitosti dovodi do stvaranja paralenih društava i da su prijem i integracija imigranata mogući jedino ako oni prihvate vrednosni i kulturno-roliski obrazac primajućeg društva.

Prijem imigranata od (mlake) dobrodošlice do (otvorenog) neprijateljstva

Do eskalacije izbegličke krize 2015. godine pitanje prijema imigranata ne zauzimao je previše pažnju evropske javnosti i političkih elita. U žiži njihovog interesovanja su dužnička kriza u Grčkoj, krize u funkcionisanju EU, sukobi u Ukrajini i komplikovani odnosi sa Rusijom. Konflikti udaljeni od evropskih granica su sporedne vesti, a velika migraciona pomeranja iz Sirije prema Jordanu, Libanu i Turskoj neinteresantna. Problem ilegalne imigracije delimično je ignorisan kao problem Španije, Italije i Grčke, za koje se pretpostavljalo da se same sa njim mogu izboriti (uprkos njihovim apelima da se problem rešava uz solidarnost svih država članica EU). Situacija se, međutim, menja onog trenutka kada se broj ilegalnih imigranata na tzv. „balkanskoj ruti“ drastično povećao i kada su se brojni imigranti našli na samoj granici EU. Suočena sa talasom imigranata na sopstvenom (kopnenom) pragu, EU sa svojim državama članicama postaje živo zainteresovana za izbegličko pitanje, a odnos prema imigranata i njihovom prijemu penje se visoko na listi političkih prioriteta. Izbeglička kriza tako postaje dominantna politička tema 2015. godine, u čijem središtu su se u suštini našla dva pitanja: da li otvoriti granice za imigrante i kako ih integrisati na način da se ne poremeti status kvo. Odgovori na ova pitanja ni vremenski ni prostorno nisu bili konzistentni, što je imalo za posledicu i da je politika prema imigrantima bila promenljiva. U vremenskoj ravni primetan je trend pooštrevanja stava prema prijemu imigranata sa protokom vremena. Na samom početku izbegličke krize i otvaranja „balkanske rute“ spoljne granice EU bile su propustljivije, a unutrašnjih granica nije bilo, tako da su imigranti jednostavnije mogli da dođu do željenog cilja. Vremenom, kako se broj imigranata na „balkanskoj ruti“ povećavao, kontrola spoljnih granica EU postajala je sve stroža, dok su neke države članice uvele i kontrolu unutrašnjih granica, u nameri da spreče ili smanje priliv imigranata na svoju teritoriju.⁴ Ovakav trend okončan je zatvaranjem „balkanske rute“ 2016. godine i sklapanjem sporazuma sa Turskom, koji bi trebalo da zadrži imigrante dalje od granica EU.⁵ Što se prostorne ravni tiče, primetno je da države članice EU nisu imale jedinstven stav prema prijemu imigranata, što je u mnogome onemo-

4 Vidi „Member States‘ notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders pursuant to Article 25 et seq. of the Schengen Borders Code“, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/schengen/reintroduction-border-control/docs/ms_notifications_-_reintroduction_of_border_control_en.pdf (pristupljeno 05.09.2016).

5 „Balkan Route ‘closed’ after cascade of border shutdowns“, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/balkan-route-closed-after-cascade-of-border-shutdowns/>; „EU-Turkey Agreement: Questions and Answers“; http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-963_en.htm (pristupljeno 05.09.2016).

gućavalo usvajanje „evropskog rešenja“ za izbegličku krizu. Među državama koje su bile otvorenije za prijem imigranata ističu se pre svega Nemačka i Švedska. Nemačka kancelarka Angela Merkel bila je najglasniji zagovornik otvorenih granica i prijema imigranata. Ipak, treba imati na umu da njena politika otvorenih vrata nije bila nesporna, kako u Nemačkoj, tako i među drugim državama članicama EU. Opoziciju za svoju politiku Merkel je imala ne samo u, među biračima sve prihvatljivijoj, „Alternativi za Nemačku“ („Alternative für Deutschland“), već i među svojim koalicionim partnerima (bavarskoj CSU), ali i među svojim partijskim (CDU) kolegama.⁶ Pored toga, ni nemačka javnost nije u potpunosti bila za otvorene granice, na šta ukazuju podaci o padu javne podrške Angeli Merkel.⁷ Sa druge strane, politika otvorenih vrata naišla je i na kritiku kod većine drugih država članica EU, koje su je smatrale neracionalnom i ometajućom da se nađe zajedničko, evropsko rešenje problema. Uprkos početnom entuzijazmu u prijemu imigranata i Nemačka je vremenom pooštala svoju politiku. I ona je, kao i većina drugih država članica EU, usvojila stroža pravila za azil,⁸ a uvela je i kontrolu na granicama.⁹ Otvorenost prema imigrantima pokazala je i Švedska, koja je primila najviše tražilaca azila po glavi stanovnika u odnosu na bilo koju drugu državu u Evropi.¹⁰ Švedska je tradicionalno otvorena za imigrante, pa je ovakva njena politika samo nastavak već uspostavljenog trenda. Ipak, treba imati na umu da i u Švedskoj ima otpora prema prijemu stranaca,¹¹ kao i da je Švedska

6 „Germany's far-Right AfD party 'has more public support than ever'“, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/05/05/germanys-far-right-afd-party-has-more-public-support-than-ever/>;

„Angela Merkel, CSU's Horst Seehofer Clash Over German Policy for Migrants“, <http://www.wsj.com/articles/angela-merkel-csus-horst-seehofer-clash-over-german-policy-for-migrants-1448045949>; „Chancellor Angela Merkel's Party Bridles at Her Open-Door Migrant Policy“, <http://www.wsj.com/articles/chancellor-angela-merkels-party-bridles-at-her-open-door-migrant-policy-1445014868> (pristupljeno 05.09.2016).

7 „Refugee crisis pushes support for Germany's Angela Merkel to four-year low“, <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/04/refugee-crisis-pushes-support-for-germanys-angela-merkel-to-four-year-low> (pristupljeno 05.09.2016).

8 „Germany Tightens Asylum Rules as Merkel Stems Refugee Flow“ <http://www.bloomberg.com/news/articles/2016-02-25/germany-tightens-asylum-rules-as-merkel-seeks-to-stem-refugees> (pristupljeno 05.09.2016).

9 Vidi napred fn 4.

10 „Sweden expects 190,000 asylum seekers in 2015“, <http://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/sweden-expects-190-000-asylum-seekers-in-2015/> (pristupljeno 03.09.2016).

11 „Sweden's backlash: Why the tide is turning for refugees“ <http://www.aljazeera.com/programmes/talktojazeera/inthefield/2016/04/sweden-backlash-tide-turning-refugees-160408180758209.html> (pristupljeno 03.09.2016).

uvela stroža pravila za imigrante koji traže azil.¹² Na drugoj strani pola, među državama koje se protive prijemu imigranata, izdvaja se Mađarska koja je podizala tzv. žilet žicu da spreči ilegalan ulazak na svoju teritoriju i čiji javni diskurs karakteriše izraženo anti-imigrantsko raspoloženje (izjave visokih mađarskih funkcionera, isticanje bilborda sa određenom sadržinom, postupanje policije, ali i rezultati anketa koji potvrđuju većinsku podršku mađarskih građana za ovaku politiku vlade).¹³ Osim Mađarske, najžešći protivnici prijema imigranata takođe se nalaze među državama u istočnoj Evropi: stavovi zvaničnika u Slovačkoj, Češkoj, Rumuniji i Poljskoj nisu blagonakloni prema imigrantima, a indikativno je i da pored Mađarske, Slovačka, Češka i Rumunija nisu glasale za raspoređivanje imigranata po utvrđenim kvotama EU (i Poljska se opirala programu, ali je na kraju glasala). Otpor u ovim državama prema prijemu imigranata je interesantan jer nedvosmisleno ukazuje na prirodu ovog otpora kao otpora prema „Drugom“. Protivljenje prijemu imigranata u stavovima zvaničnika ovih država je krajnje nesrazmeran „pritisku“ koje faktički trpe. Ako bi se sudilo samo prema halabuci koja se pravi u ovim državama, trebalo bi očekivati da na njihovim granicama čekaju nepregledne kolone imigranata, a sve u nameri da se sad i odmah nastane u Mađarskoj, Slovačkoj, Češkoj, Rumuniji i Poljskoj. Međutim situacija je sasvim drugačija i broj imigranata koji se nalazi u ovim državama je zanemariv. Ovo jasno pokazuje da otpor nije izazvan brojčanom snagom imigranata koji su se namerili u ove države, već imaginarnim strahom od njihove drugosti, koja se percipira kroz drugačiju veroispovest i kulturološki model koji se sa njom povezuje. U tom smislu je indikativna izjava mađarskog premijera Orbana da je evropska hrišćanska baština u opasnosti jer su imigranti većinom muslimani.¹⁴ Slične izjave mogle su se čuti i od zvaničnika drugih država: predsednik Češke je podržao prijem imigranata iz Ukrajine, koji su vredni i radni i kulturološki bliski Česima, za razliku od imigranata iz severne Afrike ili Bliskog istoka; premijerka Poljske je, pak, izrazila spremnost da se pomogne hrišćanskim imigrantima; premijer Slovačke je takođe iskazao bojazan da bi prijem velikog broja imigranata

12 „Sweden Toughens Rules for Refugees Seeking Asylum“ http://www.nytimes.com/2016/06/22/world/europe/sweden-immigrant-restrictions.html?_r=0 (pristupljeno 03.09.2016).

13 Vidi detaljnije u L. Fekete, „Hungary: power, punishment and the ‘Christian-national idea’“, *Race & Class* 4/2016, 39-53.

14 „Refugees threaten Europe’s Christian roots, says Hungary’s Orban“, <http://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-orban-idUSKCN0R30J220150903> (pristupljeno 03.09.2016).

muslimana mogao da promeni prirodu, kulturu i vrednosti države.¹⁵ Jak otpor prijemu imigranata u zvaničnoj politici ovih istočnoevropskih država može se tumačiti njihovom izraženom etničkom i verskom homogenošću, nedostatkom imigracijskog iskustva (migracioni tokovi su se odvijali iz ovih država, a ne ka njima) i konačno izraženim društvenim konzervativizmom.¹⁶

Ostale države nalaze se negde na sredini između otvorenosti, koju su pokazale Nemačka i Švedska, i izrazite netrpeljivosti, koja je karakteristična za države istočne Evrope. Međutim, primetno je da i zvanična politika i javni diskurs u ovim državama skreću udesno. Promene u politici manifestuju se kroz uvođenje strožih pravila o imigraciji i azilu, dok izborni rezultati desničarskih partija, ulični protesti u evropskim gradovima protiv prijema imigranata, kao i nasilje prema azilantima ukazuju na to da u društвima jača otpor prema prijemu imigranata.

Strah kao temelj ksenofobije

Generalni otpor prema prijemu imigranata koji je manje-više dominirao tokom čitave izbegličke krize 2015. godine u suštini se bazirao na strahu i predrasudama koje su nužni sastojak ksenofobije. Tri su osnovna straha opredeljivala (negativan) odnos javnosti prema prijemu imigranata: strah od terorizma, strah od promene nacionalnog identiteta i strah od ekonomске destabilizacije. Svi ovi strahovi inicirani su okolnošću da je većina imigranata muslimanske vere, koja se percipira kao strana i nekompatibilna sa hrišćanskom kulturom i načinom života koji dominira u Evropi.

Strah da među migrantima ima terorista koji izbeglički talas koriste da se infiltriraju u Evropu logična je posledica identifikacije terorizma sa Islamom i podozrivosti prema muslimanima kao potencijalnim teroristima, koji su karakteristični za period „borbe protiv terorizma“ iniciran pre svega napadima 11. septembra 2001., ali i napadima koji su usledili u Evropi (Španija 2004. i Velika Britanija 2005). Teroristički napadi islamskih fundamentalista i „borba protiv terorizma“ kao odgovor na njih doveli su do toga da se migracije posmatraju kroz prizmu nacionalne bezbednosti. Pitanje nacionalne bezbednosti postalo je jedno

15 „Czech president says country ready to accept refugees from Ukraine“, <http://www.unian.info/world/1093731-czech-president-says-country-ready-to-accept-refugees-from-ukraine.html>; „Poland favours Christian refugees from Syria“, <https://www.ft.com/content/6edfdd30-472a-11e5-b3b2-1672f710807b>; „Slovakia's leader said Islam has 'no place' in his country. Now he's taking a leadership role in the E.U.“, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/06/21/the-next-e-u-president-says-islam-has-no-place-in-his-country/> (pristupljeno 03.09.2016).

16 Vidi „The Syrian Refugee Crisis & The Two Europes“, <http://www.thecritique.com/articles/the-syrian-refugee-crisis-the-two-europes-5/> (pristupljeno 03.09.2016).

od ključnih merila za kreiranje imigracione politike i odnosa prema imigrantima. Pomeranje težišta ka nacionalnoj bezbednosti uticalo je na kreiranje restriktivnijih migracionih politika, koje su rezultirale donošenjem strožih migracionih zakona i ograničavanjem pristupa migrantima nekim pravima.¹⁷ Sa druge strane, strah od terorizma osnažio je otpore javnosti prema muslimanskim imigrantima, koji se percipiraju kao (potencijalna) opasnost po bezbednost. Indikativan u tom smislu je teroristički napad u Parizu novembra 2015, koji je intenzivirao debatu o mogućnosti da teroristi iskoriste izbeglički talas kako bi ušli u Evropu i osnažio glasove onih koji smatraju da prihvatnje imigranata povećava rizik od terorističkih napada.¹⁸

Strah da će dolazak imigranata negativno uticati na nacionalni identitet i ugroziti domicilnu kulturu i sistem vrednosti uklapa se u staru matricu o ne-kompatibilnosti „hrišćanske i liberalne“ Evrope sa „zaostalim i nazadnjim“ Islmom. Ovaj novi oblik rasizma, koji se može nazvati kulturološkim rasizmom,¹⁹ zasniva se na uverenju da je evropska kultura naprednija od muslimanske i da bi njena otvorenost za muslimanski uticaj neizostavno dovela do degradacije. Prateći ovu ideoološku premisu, prihvati integracija imigranata mogući su jedino ako ovi u potreboj meri odbace svoj „kulturni bekgraund“ i prihvate „zapadne vrednosti“. Algoritam je postavljen po principu: „ako oni dolaze kod nas, imaju poštovati naša pravila igre“. Očuvanje društvene kohezije postavlja se kao jedan od prioriteta, a različitosti koje imigranti sa sobom donose dopuštene su (i tolerišu se) samo u meri u kojoj ne ugrožavaju nacionalni identitet. Ovakvo shvatanje utiče na imigracionu (i integracionu) politiku u kojoj bitno jačaju elementi tzv. „građanske integracije“ („civic integration“). Amortizacija negativnih uticaja koje bi na društvenu koheziju domaćina mogli vršiti imigranti ostvaruje se kroz postavljanje poznavanja jezika i vrednosnog sistema zemlje domaćina kao uslova za ostvarivanje određenih prava (npr. dobijanje dozvole boravka ili sticanje državljanstva). Kursevi jezika, građanskog vaspitanja, kao i posebni testovi za imigrante treba da obezbede njihovu kulturološku kompatibilnost i otklone rizik od društvene dezintegracije.

17 D. A. Grozdecka et. al., „From multi-culturalism to post-multiculturalism: Trends and paradoxes“, *Journal of Sociology*, I/2014, 51-64, 54.

18 „Paris attack terrorists used refugee chaos to enter France, says PM Valls“, <http://www.france24.com/en/20151119-paris-attackers-slip-refugee-migrant-crisis-terrorism>; „Passport linked to terrorist complicates Syrian refugee crisis“, <http://edition.cnn.com/2015/11/15/europe/paris-attacks-passports/>; „After Terrorist Attacks, Support in France for Refugees Fades“, <http://www.voanews.com/a/after-terrorist-attacks-support-in-france-for-refugees-fades/3077233.html> (pristupljeno 04.09.2016).

19 Vidi detaljnije u D. A. Grozdecka et. al, op. cit., 56-57.

Konačno, zazor od prijema imigranata počiva i na strahu od pogoršanja ekonomskih prilika. Ovaj strah se u osnovi manifestuje kroz dva aspekta. Jedan aspekt je strah od gubitka posla, odnosno strah da će imigranti domaćima uzeti poslove (indikativni u tom smislu su npr. bilbordi osvanuli u Mađarskoj sa porukom „Ako dođete u Mađarsku ne možete da otimate posao Mađara“).²⁰ Drugi aspekt vezan je za budžetske troškove koji su neminovni u primeni migracione politike. Prijem imigranata košta, pa se postavlja pitanje da li država može i želi takvu vrstu budžetskih rashoda. Ovo pitanje postaje naročito osetljivo u kontekstu finansijske krize, u kojoj se štednja nameće kao imperativ. Ekonomski aspekti u društvenoj reakciji na izbegličku krizu osnaženi su činjenicom da je u izbegličkom talasu bilo i dosta ekonomskih migranata, tzv. „lažnih azilanata“, ljudi koji su pošli „trbuhom za kruhom“ i koji ne traže samo utočište, već i evropski „welfare“. Stoga ne iznenađuju stavovi da, imigranti opterećuju sistem socijalne zaštite, da su socijalna davanja za tražioce azila previsoka i da navode na zloupotrebu. Ovakvi stavovi ne karakterišu samo javno mnenje, već se reflektuju i kroz promenu politike, imajući na umu trend smanjivanja finansijske podrške za tražioce azila.²¹

Svi napred navedeni strahovi ili, u najmanju ruku, kritički stavovi prisutni su u javnom diskursu, opredeljuju stavove javnog mnenja, ali i utiču na kreiranje politike. Generalni utisak je da građani širom Evrope sa skepsom ili otvorenim negodovanjem reaguju na prijem imigranata da su glasovi protiv, iako ne nužno većinski, izraženiji. Na ovo ukazuje i jačanje podrške za partije koje su nacionalističke i otvoreno anti-imigrantske. Ovakav trend utiče i na mejnstrim politiku, odnosno političare koji u nameri da zadrže svoje birače (ili još poželjnije, dobiju nove) prilagođavaju politiku njihovim preferencama. U zapadnoj Evropi je primetno da je zvanična retorika, još uvek, u granicama političke korektnosti, da se zasniva na racionalnosti i da je lišena otvorenog negativnih stavova prema imigrantima. Sa druge strane, iza takve retorike ipak se krije praktična politika koja je sve restriktivnija prema prijemu imigranata. Pored toga, u državama zapadne Evrope prisutno je i pregrupisavanje snaga na političkoj sceni, tako da više nije isključeno da i desničarke partije i njihovi lideri postanu deo političkog mejnstrima i kao takvi postanu novi kreatori politika. Situacija u istočnoj Evropi je u tom smislu nešto jednostavnija, jer je tamo i politički mejnstrim već uveliko anti-migraciono raspoložen, a čak se i ne trudi da to sakrije.

20 „Novi bilbordi u kampanji protiv migranata u Mađarskoj“, <http://www.naslovi.net/2015-06-08-radio-021/novi-bilbordi-u-kampanji-protiv-migranata-u-madjarskoj/14947967> (pristupljeno 05.09.2016).

21 „Member states want to be less attractive for migrants“; <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/member-states-want-to-be-less-attractive-to-migrants> (pristupljeno 05.09.2016).

Promena integracione paradigmе: građanska integracija umesto multikulturalizma

U vreme eskalacije izbegličke krize 2015. godine multikulturalizam je već bio proglašen za propao koncept. Ključna u tom pogledu bila je izjava nemačke kancelarke Merkel iz 2010. godine da je „multikulti“ propao.²² Slične izjave su kasnije dali i britanski premijer Dejvid Kameron (David Cameron) i francuski predsednik Nikola Sarkozi (Nicolas Sarkozy).²³ Ove tri „presude“ multikulturalizmu kreirale su novi javni diskurs u kome dominira stav da je multikulturalizam neuspisan i stoga nepoželjan koncept. Ovakav stav prema multikulturalizmu i ranije je postojao, ali je bio svojstven desničarskim partijama i političarima. Međutim, kroz izjave tri značajne političke figure, kritika multikulturalizma postaje deo političkog mejnstrima i na neki način paradigma za odnos prema raznolikosti. Odbacivanje multikulturalizma usledilo je kao reakcija na nesumnjive teškoće koje postoje u vezi sa integracijom pripadnika manjina (imigranata u zapadnoj Evropi, pripadnika nacionalnih manjina u istočnoj Evropi) u šire društvo. Slabosti u integraciji manifestuju se kroz postojanje „paralelnih svetova“, izolaciju i samoizolaciju manjinskih grupa i njihovu manju ili veću marginalizaciju. Marginalizacija se ogleda kroz niži obrazovni nivo, nižu stopu zaposlenosti i slabiju vertikalnu prohodnost, kao i veću stopu kriminaliteta. Razlozi za ovakvo stanje zavise od ugla posmatrača. Konzervativac ih nalazi u odsustvu želje i truda manjinskih zajednica i njihovih pripadnika da se integrišu; modernista ih može videti u odsustvu adekvatne integracione politike i instrumenata koji podstiču i omogućavaju integraciju. Od izjava 2010. i 2011. godine naovamo „dežurni krivac“ za neuspelu integraciju je multikulturalizam, jer, prema temeljnem argumentu kritičara multikulturalizma, on dovodi do getoizacije kulturnih zajednica i stvaranja „paralelnih društava“.²⁴ Međutim, pružanje odgovora na krizu integracije kroz odbacivanje multikulturalizma je problematično i logički diskutabilno jer većina evropskih država nikad i nije prihvatile multikulturalizam kao model za politiku upravljanja različitošću. Osnovni princip multikulturalnog koncepta je zvanično (državno) priznanje etničke (kulturne, jezičke, verske) različitosti. U skladu sa ovakvim konceptom, država, da bi uvažila neke oblike kulturne

22 „Merkel erklärt Multikulti für gescheitert“; <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html>. (pristupljeno 06.09.2016).

23 „State multiculturalism has failed, says David Cameron“, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-12371994>; „Nicolas Sarkozy declares multiculturalism has failed“, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8317497/Nicolas-Sarkozy-declares-multiculturalism-had-failed.html> (pristupljeno 06.09.2016).

24 D. A. Gozdecka et al., op. cit., 55.

različitosti, mora iznad i preko opštih prava građanstva obezbediti i specijalne ustavne ili zakonske mere, tj. kombinovati opšta individualna prava i grupno-specifična „prava zajednice“.²⁵ Osnovna tri oblika grupno-specifičnih prava su prava na samoupravu, polietnička prava²⁶ i prava na specijalnu predstavljenost.²⁷ Multikulturalizam se kao koncept primarno vezuje za Kanadu i Australiju, dok u Evropi nije tako razvijen. To je primetno i na osnovu rezultata u Indeksu Multikulturalne Politike (*Multiculturalism Policy Index*),²⁸ u kome je na osnovu različitih merila ocenjivan nivo multikulturalnosti u politici prema imigrantskim manjinama u 21 državi (od 1 do 8, uzlazno). Od evropskih država najbolje je ocenjena Švedska (7), a visoki stepen multikulturalne politike prema imigrantima ima jedino još Finska (6). U grupu država sa srednjim nivoom multikulturalne politike spadaju Belgija (5.5), Velika Britanija (5.5), Irska (4), Norveška (3.5), Portugalija (3.5) i Španija (3.5). Kao države sa slabim multikulturalizmom ocenjene su Grčka (2.5), Nemačka (2.5), Francuska (2), Holandija (2), Austrija (1.5), Italija (1.5), Švajcarska (1), dok je Danska na samom dnu sa 0. Ovi rezultati pokazuju da države u kojima je multikulturalizam proglašen za propao koncept, taj koncept nisu ni prihvatile (Francuska i Nemačka). Štaviše, problemi u integraciji imigrantskih manjinskih zajednica primetniji su u onim državama koje se drže liberalnog koncepta i apstrahuju etničku različitost (tipičan primer je Francuska u kojoj se na vrhu ledenog brega problema integracije nalaze učestali teroristički napadi i sukob oko načina odevanja). Pored toga, rezultati iz Indeksa pokazuju da u analiziranim državama, suprotno očekivanjima i javnom diskursu, ne postoji negativna tendencija u primeni mera multikulturalne politike prema imigrantima (u vremenskom periodu 1980, 1990, 2000, 2010). Naprotiv, primetno je blago jačanje multikulturalne politike. Izuzetak predstavlja Holandija, koja je u periodu od 2000. do 2010. bitno revidirala svoju politiku i od države srednjeg nivoa multikulturalizma (4) postala država slabog nivoa multikulturalizma (2). Ova promena dobrim delom je rezultirala iz političkih ubistava koje su izvršili islamski ekstremisti 2002. i 2004. godine, jačanja desnice i liberalnog centra, ali

25 W. Kymlicka, *Multikulturalno građanstvo*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2003, 42.

26 Reč je o grupno-specifičnim meraima kojima se pomaže manjinama da izraze svoju kulturnu posebnost i ponos, a da to ne smeta njihovom uspehu u ekonomskim i političkim institucijama dominantnog društva. *Ibid.*, 49.

27 *Ibid.*, 42.

28 „Multiculturalism Policy Index: Immigrant Minority Policies“ [http://www.queensu.ca/mcp/sites/webpublish.queensu.ca.mcpwww/files/files/immigrantminorities/evidence/ImmigrantMinoritiesEvidence2016web\(1\).pdf](http://www.queensu.ca/mcp/sites/webpublish.queensu.ca.mcpwww/files/files/immigrantminorities/evidence/ImmigrantMinoritiesEvidence2016web(1).pdf) (pristupljeno 10.09.2016).

i sve većih troškova izbegličke politike. Interesantno je da je upravo u Holandiji osnovana prva otvoreno antiimigrantska mejnstrim partija, a usvojena je i jedna od najstrožih politika selekcije i kontrole imigranata u Evropi.²⁹

Politička proklamacija da je multikulturalizam propao (jer integracija nije uspela) imala je značajnog uticaja na promenu politike prema imigrantima širom Evrope. Promena se ogleda u pomeranju težišta sa multikulturalizma na građansku integraciju, koja postaje dominantan model za upravljanje etničkim razlikama. Model građanske integracije ističe važnost potpunije integracije imigranata u šire društvo, koja integracija počiva na četiri temeljna principa.³⁰ Prvi je zaposlenost, drugi poštovanje osnovnih liberalno-demokratskih vrednosti, treći je osnovno znanje jezika, istorije i institucija primajućeg društva, a četvrti antidiskriminacioni zakoni i politike.³¹ Integraciona politika stoga nije primarno usmerena na priznavanje i očuvanje različitosti imigrantskih kultura (to je sada u drugom planu), već na prilagođavanje većinskoj kulturi. Za ostvarenje ovog cilja primenjuju se različite mere poput kurseva jezika i građanskog vaspitanja, kao i postavljanja posebnih „jezičko-kulturoloških“ uslova za ostvarivanje pojedinih prava (npr. za novčanu pomoć za tražioce azila i azilante, za dobijanje dozvole boravka ili za sticanje državljanstva). Ovakve mere mogu biti asimilatorne, pa se njihova negativna dejstva mogu korigovati primenom mera multikulturalne politike.³² Insistiranje na građanskoj integraciji imigranata bez vođenja računa o njihovom kulturološkom identitetu može biti okrutno i nepravedno, dok sa druge strane isključiva primena mera multikulturalne politike može biti neracionalna i destabilizujuća.³³ Zbog toga kombinacija građanske integracije sa merama multikulturalne politike može uklopiti oba koncepta u celovitu i uravnoteženu politiku integracije. Važan preduslov za to je da koncept građanske integracije nije krut (zasniva se na obaveznosti, teži asimilaciji i prebacuje troškove integracije i odgovornost za njen uspeh isključivo na imigrante), već da je fleksibilan (zasniva se na dobrovoljnosti, uvažava pluralizam i omogućava podelu troškova i odgovornosti između imigranata i države).

29 M. Lesińska, The European backlash against immigration and multiculturalism, *Journal of Sociology*, I/2014, 37-50, 44.

30 K. Banting, W. Kymlicka, „Is there really a retreat from multiculturalism policies? New evidence from the multicultural policy index“, *Comparative European Politics*, 5/2013, 577-598, 586.

31 Ibid., 587.

32 Ibid., 592.

33 Ibid.

Izbeglička kriza 2015. godine osnažila je podršku konceptu građanske integracije kao načinu za integraciju ljudi prispele u izbegličkom talasu. Poštovanje i očivanje različitosti su skoro potpuno skrajnuti kao vrednost i važna premla integracione politike, dok se u fokus sve izraženje stavlja potreba za očuvanjem nacionalnog identiteta (koji se zasniva na imaginarnom liberalnom modelu). Interesantno je da se dolazak imigranata najčešće racionalizuje ekonomskim razlozima (koristima koje demografski stara Evropa može imati od prijema mlade radne snage) i delimično humanitarnim razlozima (potreba da se spasu životi ljudi ugroženi u ratu), dok se kulturološki uticaj migracije ili apstrahuje ili posmatra negativno. U prijemu imigranata dominira konzervativni (neki bi rekli i kolonijalni) pristup integraciji koji podrazumeva da se „oni“ imaju prilagoditi „nama“, u kome nema mnogo prostora za priznavanje kulturoloških razlika (koje čini srž multikulturalizma). Očuvanje nacije (bilo političke, bilo etničke) čini se kao dominantan odgovor Evrope na izbeglički talas i izazove integracije koje ovaj sa sobom nosi.

Zaključak

Izbeglički talas prema Evropi aktuelizovao je pitanje odnosa prema različitosti u evropskim državama i nanovo pokrenuo diskusiju o izazovima integracije manjinskih (dominantno imigracionih) zajednica u šire društvo. Oživele su tvrdnje o propasti multikulturalizma, o potrebi prilagođavanja manjine većini kao osnovnom preduslovu za uspeh integracije i o nemiruvenosti da se (verske, etničke, jezičke) različitosti apstrahuju u svrhu očuvanja i jačanja nacionalnog jedinstva. Na videlo su ponovo izašli ksenofobija i nacionalizam, za koje se smatralo da ih je Evropa prevazišla u procesu ujedinjenja i otvaranja država i društava. Na izbegličku krizu Evropa je reagovala podizanjem ograda, i fizičkih i administrativnih, i demonstrirala je nespremnost (ali i nemoć) da problemu integracije pristupi tražeći inovativna rešenja, vraćajući se, linijom manjeg otpora, staroj dobroj asimilaciji kao spasonosnom rešenju za prevazilaženje kulturološke različitosti. Nevolja je jedino u tome što se zanemaruje činjenica da se najviše međunacionalnih tenzija javlja upravo u onim državama koje su se uporno držale liberalnog koncepta i ignorisale specifičnosti manjinskih zajednica. Zbog toga će se pokazati kao nemiruveno da se različitosti pristupi aktivno, traženjem nekih novih načina da se usklade potreba za nacionalnim jedinstvom i potreba za očuvanjem etničkih i verskih različitosti.

Refugee Crisis in Europe: Has Multiculturalism (Really) Failed?

Summary: The refugee crisis 2015 stirred the public debate about cultural diversity in Europe and integration of minorities. Public acceptance of refugees (and immigrants in general) is generally low, and the immigration rules are getting more restrictive. Xenophobia and nationalism revived, and the positive aspects of cultural diversity are being either ignored or abnegated. The refugee crisis strengthened the view that the multiculturalism has failed, and the “civic integration” became the dominant integration policy. However, ignoring the diversity will not make it disappear, so the need to look for some innovative solutions for balancing national unity and cultural diversity remains.

Keywords: *refugee crisis, multiculturalism, civic integration, xenophobia, diversity.*

Doc dr Daniela Arsenović
Msc Milica Solarević

UDK 314.7:314.18

MIGRANTSKA KRIZA: PRETNJA ILI ŠANSA STARENJU STANOVNJIŠTVA EVROPE¹

Apstrakt: Medijalna starost stanovništva Evropske unije u 2010. iznosila je oko 40 godina (39,8), a udio starog (65 i više godina) i ostarelog stanovništva (80 i više godina) beleži kontinuirani rast još od sredine 20. veka. Projekcije stanovništva pokazuju još dinamičniji proces starenja tokom 21. veka, što će naročito otežati ekonomske ali i političke prilike na evropskom kontinentu. Migrantska kriza, aktuelna naročito nakon 2013. godine, mogla bi u demografskom smislu biti šansa za starenje stanovništva Evrope.

Ključne reči: stanovništvo EU, migrantska kriza, starenje stanovništva, demografski izazovi

Uvod

Najveći demografski izazovi stanovništva modernog sveta na početku novog milenijuma svakako su niska i nedovoljna rađanja, odnosno odlaganje radjanja prvog deteta, potom starenje stanovništva (kao posledica smanjenja fertiliteta na jednoj strani i porasta očekivanog trajanja života na drugoj strani²), proces urbanizacije i kao četvrti ali ne i najmanje važan jeste problem izbeglica i ekonomskih migranata.

Ovaj rad se bazira na problemu starenja stanovništva i migrantske krize, odnosno radom se pokušava problem migrantske krize predstaviti kao šansa starenju stanovništva u Evropi. Podaci korišćeni u radu preuzeti su iz baza Eurostata i UNHCR-a i odnose se na stanovništvo Evropske unije.

Razvoj društva težio je ka stalnom porastu očekivanog trajanja života (očekivano trajanje života u EU28 iznosilo je oko 81 godinu, u 2014) i može se zaključiti da je process starenja stanovništva uspešno realizovan³. Fenomen starenja stanovništva ne treba i ne sme se posmatrati samo kao problem, već i kao šansa za

1 Rad predstavlja deo projekta 114-451-2080/2016-01

2 Nico Van Nimwegen N, Population change in Europe: turning challenges into opportunities, Genus 1, 2013, page 103.

3 Asghar Zaidi, Features and Challenges of Population Ageing: The European Perspective. Policy Brief, March (1), Social and Economic Council of Spain, Madrid 2008, page 7.

društvo⁴. Aktivnu ulogu u procesu prilagodjavanja starenju stanovništva ne treba da uzme samo javni sektor već i svi ostali, uključujući tu i pojedince.

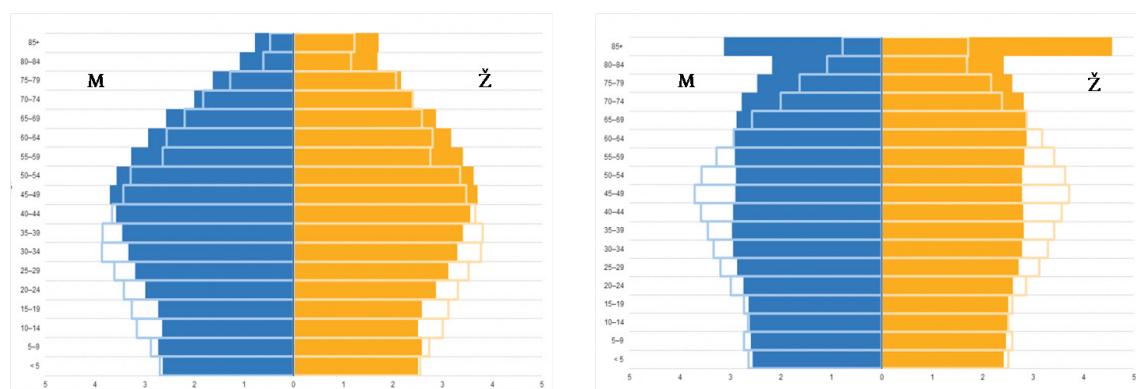
Starenje stanovništva Evrope

Evropsko stanovništvo je među najstarijim populacijama u svetu, medijalna starost stanovništva Evropske unije u 2010. iznosila je 39,8 godina, a među državama unije najveću medijalnu starost imala je Nemačka (44,2 godine). Udeo stanovništva starog 65 i više godina iznosio je 16%, dok je udeo stanovništva starog 80 i više godina iznosio 4,1% (2010. godina)⁵.

Grafikon 1. Starosno-polna struktura stanovništva EU 28

2015.

2080.

Izvor: Eurostat;

Napomena: M-muškarci, Ž-žene

Na grafikonu 1. prikazane su starosno-polne piramide stanovništva EU 28 za 2015., kao i projekcija za 2080. Na starosnoj piramidi koja pokazuje stanovništvo prema polu za 2015. jasno se vidi da su najbrojnije kategorije stanovništva one koje se nalaze na polovini radno sposobnog perioda života, a da je osnova piramide uža u odnosu na njenu sredinu, što će za posledicu u budućnosti imati širenje vrha piramide, što se i vidi na ilustraciji projekcije za 2080.

Naročito intenzivan process starenja stanovništva očekuje se u decenijama pred nama jer upravo sada generacije "baby boomer-a" (generacije rođene u

⁴ European Commission, Population Ageing in Europe: facts, implications and policies, Brussel 2014, page 49-51.

⁵ Giampaolo Lanzieri, The greying of the baby boomers. A century-long view of ageing in European populations, Statistics in focus 23, Luxembourg 2011, page 6-7.

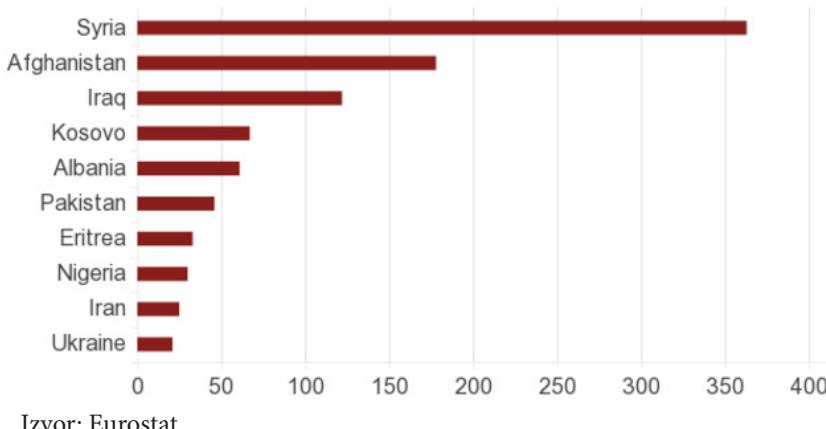
periodu nakon Drugog svetskog rata pa do 1960-65 godina ulaze u kategoriju stanovništva starog 65 i više godina), a poznato je da su to bile najbrojnije generacije, nakon toga je broj rođenih bio samo manji. Na drugoj strani prisutan je i kontinuirani porast očekivanog trajanja života, tako da će se i broj ostarelog stanovništva povećavati (80+) i taj podatak naročito zabrinjava. Prema projekcijama Eurostat-a medijalna starost evropskog stanovništva će se do 2050. godine povećati na 46,8 godina, a u pojedinim zemljama kao što je Nemačka, Rumunija, Poljska i Slovačka, ona će preći 50 godina⁶⁷.

Udeo starog stanovništva (65 i više godina) će do sredine 21.veka iznositi oko 27,8%, dok će udeo ostarelog stanovništva (80 i više godina) iznositi 10,1%, što znači da će se njegov broj u narednih nekoliko decenija više nego duplirati. Ovakav trend karakterišaće sve zemlje Evropske unije.

Migrantska kriza i karakteristike migrantskog stanovništva

Stanovništvo Evropske unije suočava se sa jednom od najvećih migrantskih kriza, koja već duže vreme predstavlja najvažniji demografski, ekonomski i politički problem evropskog društva. Samo u periodu od sredine 2015. do sredine 2016. godine više od milion ljudi zatražilo je azil u nekoj od evropskih država. Najveći broj tražioca azila predstavljaju izbeglice koje dolaze sa ratom zahvaćenih prostora. Analizirajući po državama, najveći broj tražioca azila dolazi iz Sirije, potom Avganistana, na trećem mestu je Irak (grafikon 2). Prema podacima UNCR-a (2015) više od 50% tražioca azila čini sirijsko stanovništvo, koje u Evropu dolazi uglavnom preko Grčke i Italije.

Grafikon 2. Države iz kojih je najčešće tražen azil u Evropskoj uniji, u 2015. (u hiljadama)

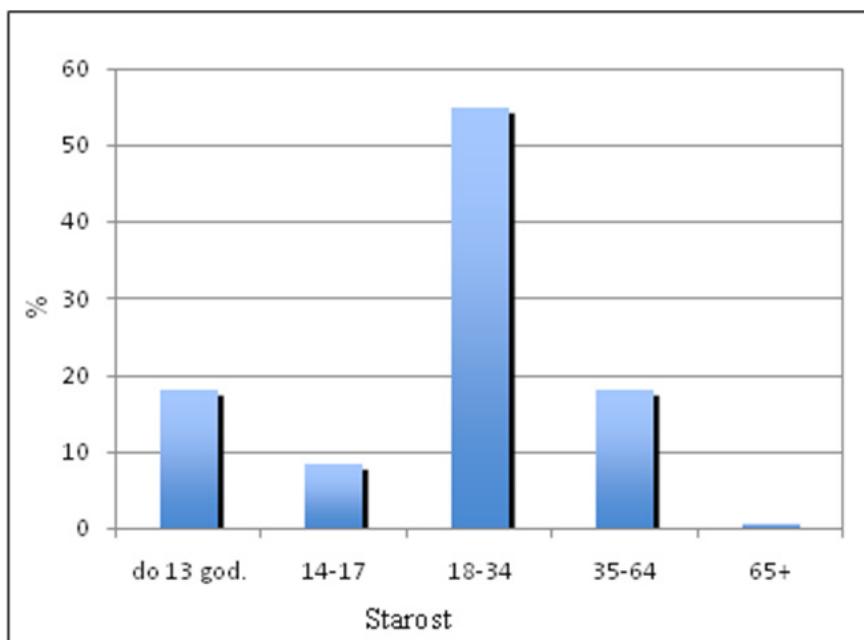
Izvor: Eurostat

6 European Demographic Data Sheet 2012

7 Giampaolo Lanzieri, The greying of the baby boomers. A century-long view of ageing in European populations, Statistics in focus 23, Luxembourg 2011, page 5.

Jedan od osnovnih demografskih izazova koji sa sobom nosi migrantska kriza jeste i činjenica da najveći broj migrantskog stanovništva čini mlado stanovništvo, odnosno stanovništvo u reproduktivnom periodu i mlado radno sposobno stanovništvo. Prema procenama Eurostat-a oko 80% tražioca azila u 2015. godini predstavljala je populacija do 35 godina starosti (grafikon 3). Među mladima najbrojniju kategoriju činilo je stanovništvo starosti 18 do 34 godine (preko 50% podnosiča zahteva za azil). Takođe, kada je u pitanju struktura stanovništva prema polu, najveći deo čine muškarci, od toga se jedna polovina izjasnila da je u braku, a druga da su samci. Prema navodima UHCR-a (a na osnovu istraživanja koje je sproveo REACH) muškaraci koji su se izjasnili da su u braku, takođe su naveli da nakon što se smeste u zemlju koja je njihova željena destinacija, planiraju da dovedu i svoje porodice.⁸

Grafikon 3. Starosna struktura tražioca azila u EU, 2015.

Izvor: Eurostat; Pew Research Centre, Fact October 8, 2015.

Kao najpoželjnija destinacija u Evropi izdvaja se Nemačka, potom slede Švedska i Holandija. Na osnovu stavova tražioca azila, Nemačka se kao krajnja destinacija bira zbog sigurnosti i bezbednosti, dostupne pomoći, potom jer već tamo

⁸ UNCR, Migration trends and patterns of Syrian asylum seekers traveling to the European Union, Assessment report, REACH 2015, page 2-4.

imaju članove svoje porodice, a zatim i mogućnosti za posao i zbog toga što se u Nemačkoj osećaju dobrodošlo.

Diskusija i zaključak

Kontinuirani porast kontingenta starog stanovništva na jednoj strani i pogoršanje „kvaliteta“ kontingenta stanovništva radno sposobnog uzrasta svaka-kako nameće niz ekonomskih i socijalnih izazova evropskom društvu. Na drugoj strani, priliv velikog broja izbeglica i migrantskog stanovništva uglavnom mlađe starosne dobi, otvara pitanje da li se demografski izazovi migrantske krize mogu pretvoriti u šanse kada je reč o starenju stanovništva. U mikroekonomiji postoji stanovište koje ističe da su migracije zapravo ulaganje u ljudski kapital⁹. Poređen-ja radi, najveći broj tražioca azila dolazi iz Sirije u kojoj je prema podacima za 2015. godinu oko 4% stanovništva bilo staro 65 i više godina, dok je u Nemačkoj (kao najpoželjnijoj destinaciji) taj ideo iznosio oko 21%. Procene Ujedinjenih nacija govore da bi za usporavanje negativnih demografskih procesa, Nemačkoj na primer, bilo potrebno godišnje oko 300 hiljada migranata (svake godine do 2050). Sa tog aspekta, migrantska kriza može doneti nove šanse za demografsku budućnost evropskog stanovništva, jer je najveći broj tražioca azila stanovništvo do 35 godina starosti, mlado, stanovništvo u reproduktivnom periodu i radno sposobno stanovništvo. Svakako da se tu javlja niz kulturoloških i socijalnih razlika koje je potrebno prevazići, kako bi se doseljeno stanovništvo adaptiralo u nove društvene, ekonomske i političke prilike.

Migrant Crisis: Peril or Promise for Ageing Europe

Summary According to the data from 2010 median age of European population was about 40 years (39.8) and from the middle of 20th century share of old (people aged 65 and over) and oldest-old population (people aged 80 and over) continuously increasing. Population projection indicate even faster process of population ageing during 21st century, which will have negative impact on economic as well as politics circumstances in Europe. For demographic point of view, migrant crisis, in focus after 2013, could be opportunity for population ageing in Europe.

Key words: population of EU, migrant crisis, population ageing, demographic challenges

⁹ Anzelika Zaiceva and Klaus F. Zimmermann, Migration and Demographic Shift. Discussion Paper Series, No. 8743, Bonn 2014, page 6

Literatura

European Commision (2014). Population Ageing in Europe: facts, implications and policies. Brussel.

European Demographic Data Sheet (2012). Re-evaluating population ageing in European Countries. Wittgenstein Centre, Vienna Institute of Demography and International Institute for Applied Systems Analysis.

Lanzieri G. (2011). The greying of the baby boomers. A century-long view of ageing in European populations. Statistics in focus 23, 1-12, Eurostat, Luxembourg.

UNCR (2015). Migration trends and patterns of Syrian asylum seekers traveling to the European Union. Assessment report.

Van Nimwegen N. (2013). Population change in Europe: turning challenges into opportunities, Genus 1, 103-125.

Zaiceva A., Zimmermann F.K. (2014). Migration and Demographic Shift. Discussion Paper Series, No. 8743, Bonn, Germany.

Zaidi A. (2008). Features and Challenges of Population Ageing: The European Perspective. Policy Brief, March (1), Social and Economic Council of Spain.

Prof dr Ivana Blešić

UDK 314.7:316.65

Prof dr Tatjana Pivac

STAVOVI IZBEGLICA SA BLISKOG ISTOKA O SRBIJI KAO ZEMLJI NA PUTU KA ZAPADNOJ I SEVERNOJ EVROPI

Apstrakt: Krajem 2010. godine nizom protesta u islamskim zemljama Severne Afrike i Bliskog Istoka otpočelo je Arapsko proleće. Libija, Egipat i Sirija prošle su kroz niz događaja koji su ostavili trajne posledice po ekonomiju i politiku ovih zemalja. Izbeglice iz Sirije su danas najveća izbeglička populacija. Potrebu za humanitarnom pomoći ima oko 13,5 miliona Sirijaca, od čega je 6,5 miliona raseljeno, 4,6 miliona se nalazi u teško pristupačnim područjima, uključujući preko 480 hiljada koji se nalaze pod opsadom. Ukupan broj Sirijaca koji su tražili azil u Evropi od aprila 2011. do maja 2016. je 1,066,844¹. Republika Srbija je jedna od zemalja na „balkanskoj ruti” kojom izbeglice sa Bliskog Istoka migriraju u zemlje Zapadne i Severne Evrope. Cilj istraživanja je ispitivanje stavova izbeglica o Srbiji, odnosno pomoći koja im je pružena tokom njihovog tranzita i boravka. Za potrebe rada sprovedeno je anketno istraživanje u izbegličkom kampu u Subotici. Dobijeni rezultati istraživanja ukazuju na postojanje statistički značajne razlike u stavovima ispitanih u odnosu na matičnu zemlju, pol i starost.

Ključne reči: izbeglice, Bliski Istok, stavovi, Srbija

Uvod

Savremeno društvo odlikuje povećanje obima i kompleksnosti migracija. Prema proceni Ujedinjenih nacija u svetu je 2013. bilo 232 miliona međunarodnih migranata. Posledica migracija je delovanje političkih, ekonomskih, socijalnih i drugih faktora. Krajem 2012. godine broj prisilnih migranata je prema podacima dobijenim od vlada, nevladinih organizacija i agencija UN, iznosio više od 45 miliona. Od ovog broja je 15,4 miliona izbeglica, 937,000 tražilaca azila i 28,8 miliona interno raseljenih lica.

Prisilne migracije se pretežno smatraju ekvivalentom nedobrovoljnim migracijama s obzirom na najčešće uzroke njihovog nastanka (građanski ratovi, etnički sukobi, kršenje ljudskih prava, elementarne nepogode). One rezultiraju pojavom izbeglica, azilanata i interno raseljenih lica, te su u skladu sa prostorno-vremenjskim odrednicama migracionih tipologija, prisilne migracije najčešće međuna-

¹ *<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>

rodne². Hajn ističe da je osnovna razlika između izbeglica i migranata u odnosu države prema izbeglicama, jer izbeglice uživaju specijalan status u sistemu socijalne zaštite³. Kategorizacija migranata na izbeglice, interno raseljena lica i drugo, proizvod je međunarodnog izbegličkog režima te je u praksi teško primenljiva⁴. U savremenom svetu sve je teže utvrditi razliku između ekonomskih migranata i izbeglica. S obzirom na stroge kriterijume za prijem migranata od strane razvijenih zemalja potpisnica Konvencije UN o izbeglim licima, mnogi migranti iz siromašnijih zemalja pokušavaju putem zahteva za azil da se nastane u njima.

Sukobi koji se odvijaju u oslabljenim državama severne Afrike, Bliskog istoka i centralne Azije (Libija, Sirija, severni Irak, Avganistan), primorali su milione ljudi da napuste svoje zemlje. Svedoci smo masovne i složene migracije duž „bal-kanske rute“ i preko Mediterana. Među ovim ljudima se nalaze izbeglice koje beže iz ratom razorene Sirije i severnog Iraka, ali i ekonomski migranti. Iz Sirije, iz koje je najveći broj izbeglica koji prolaze „balkanskom rutom“, u razdoblju od 2011. do maja 2016, ukupno je izbeglo više od četiri miliona ljudi. Prema podacima UNHCR-a, 2,2 miliona Sirijaca nalazi se u Egiptu, Iraku, Jordanu i Libanu, 1,8 miliona ih je u Turskoj, dok ih je 24 hiljade u Libiji. Čak 47% izbeglica iz Sirije azil je zatražilo u Nemačkoj i Švedskoj, 33% u Srbiji, Mađarskoj, Austriji, Bugarskoj i Holandiji, a 20% u ostalim zemljama. Usled građanskog rata u Siriji koji se već godinama vodi između pobunjeničkih snaga i snaga odanih predsedniku Sirije Bašar Al-Asada i njegove vladajuće stranke BAAS, u Siriji je došlo do totalnog ekonomskog kraha, a samim tim i do velikog porasta siromaštva. Pored toga, migracije stanovnika često su praćene brojnim rizicima. Prema podacima Međunarodne organizacije za migracije (IOM), do sredine 2015. preko 3,100 ljudi je umrlo na putu ka Evropi. Najveći broj život je izgubio u vodama Mediterana. Takođe, postoje podaci o sve češćoj pojavi trgovinom ljudima čije su žrtve uglavnom deca i žene.⁵

2 Vesna Lukić, Dve decenije izbeglištva u Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015

3 Jeremy Hein, Refugees, Immigrants, and the State, Annual Review of Sociology, 19 (1), 1993, pp.43-59

4 Giulia Scalettaris, Refugee studies and the international refugee regime: a reflection on a desirable separation, Refugee Survey Quarterly, 26(3), 2007, pp. 36-50

5 Nick Squires, More Than 5,000 Migrant Children “Disappear” in Italy after Crossing the Mediterranean, The Telegraph, 25 June, 2015

Građanski rat u Siriji

Mirni protesti u Siriji otpočeli su sredinom marta 2011. godine, ali su ubrzo zbog intervencije vlasti prerasli u nasilne demonstracije, koje su uvukle zemlju u dalje sukobe. Problemi koji su izazvali demonstracije bili su zajednički za sve zemlje obuhvaćene talasom Arapskog proleća. Protivljenje vlasti da uđe u bilo kakve reforme i njen snažan odgovor na demonstracije samo su ojačali volju opozicije da uđe u ozbiljniji sukob sa Asadovim režimom. Jedna od prvih ovakvih organizacija bila je Vojska slobodne Sirije (Free Syrian Army, FSA), koja je dejstvovala u vojnim akcijama protiv državnih snaga. Prvi nagoveštaji humanitarne krize krenuli su još 2011-2012. godine, kada su Ujedinjene nacije podnеле izveštaj o upotrebi artiljerijskog naoružanja od strane režima protiv civila⁶. Aktuelna vlast u Siriji se nije zaustavila na ovome. Naprotiv, krenule su ozbiljnije akcije koje su u narednom periodu izazvale još veća stradanja. U ovoj pobuni „nenaružani“ demonstranti to jest civili su pružili oružani otpor što je dovelo do povećanja broja žrtava na obe strane iako je zbog neuporedivo bolje naoružanosti sirijske vojske odnos ubijenih vojnika nasuprot „civila“ oko jedan na prema šest⁷.

Organizacija Human Rights Watch je objavila dokaze koji jasno govore o lancu komande i načinu izvršavanja zločina nad civilima, uključujući masovno ubijanje. Akcenat u svim izveštajima bio je stavljen na hemijsko naoružanje koje je vlast navodno koristila protiv građana, te su brojne humanitarne organizacije zahtevale hitnu akciju u sprečavanju njihove dalje upotrebe. Dogovor je postignut tek 2013. godine, kada je režim odlučio da pristupi predaji hemijskog naoružanja i njegovog uništavanja. Međutim, agresija je nastavljena upotrebom konvencionalnog oružja, što je dovelo do dalje eskalacije sukoba. Odgovor na humanitarnu krizu u Siriji od strane Evropske unije bio je ozbiljniji, ali nije vodio ka konkretnim akcijama koje bi mogle da pomognu u zaštiti ljudskih prava. Uvođenje ekonomskih sankcija, kao i zabrana viza pripadnicima sirijskog režima, samo je pogoršalo situaciju u zemlji zbog čega je Unija modifikovala svoje sankcije, u cilju pružanja neophodne pomoći ugroženom stanovništvu u zemlji. Statistički izveštaj iz decembra 2013. godine, koji je sačinila organizacija Human Care Syria, pokazuje da je pomoć potrebna za 6,8 miliona ljudi, 4,25 miliona je interno raseljenih lica, a oko 2,15 miliona je broj registrovanih izbeglica i onih koji čekaju na registraciju⁸.

⁶ <http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/crises/crisis-in-syria>

⁷ http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_our_own_correspondent/9470481.stm.

⁸ <http://skrip.org.rs/sirija-humanitarna-kriza/?print=pdf>

Prema podacima nevladine organizacije Sirijski centar za istraživanje politika, broj direktnih i indirektnih žrtava rata u Siriji iznosi čak 470,000. Od početka rata, život je izgubilo 11% ukupne predratne populacije, a životni vek je smanjen sa 70 u 2010. godini na 55,4 godine u 2015. godini. Najveći broj osoba kojima je hitno potrebna pomoć nalazi se u Alepu, Hasaki i Raki, gradovima u kojima se odvijaju najveće borbe. Humanitarne organizacije procenjuju da se najmanje pola miliona ljudi nalazi u okupiranim zonama, bez pristupa hrani i vodi, a zbog ratnih dejstava drastično je smanjen prostor u okviru kojeg ove organizacije mogu da dostave neophodnu pomoć ugroženom stanovništvu. Prema podacima Ujedinjenih nacija, 17,9 miliona ljudi i dalje se nalazi u razorenoj Siriji, u uslovima hiperinflacije, nezaposlenosti i nedostatka osnovnih životnih namirnica, a 70% stanovništva živi u ekstremnom siromaštvu⁹.

Humanitarna situacija je nastavila da se pogoršava sa pojačanim borbama, visokim nivoom nasilja i kršenjem ljudskih prava, čime je isporuka humanitarne pomoći, naročito u severnoj Siriji, znatno otežana.

Srbija kao tranzitna zemlja

Srbija je glavni koridor za migrante koji putuju iz Makedonije i Bugarske u Hrvatsku. Do zatvaranja mađarske granice, sredinom jula 2015, azilanti su iz Srbije isli preko Mađarske. Od 1. januara do 30. novembra 2015. registrovano je preko 485,000 ljudi (17% žena i 31% dece) koji su tražili azil u Srbiji. Od granice sa Makedonijom azilanti su dolzili do Miratovca, prvog punkta za proveru, nakon čega su prevoženi do Preševa gde su se registrovali i prijavljivali za privremeni azil (do 12 časova). Sa privremenim azilom izbeglice putuju dalje prema Hrvatskoj gde prolaze kroz granični prelaz u Šidu ili Berkasovo. Izbeglice u Srbiju ulaze i preko Bugarske, kod Dimitrovgrada, gde mogu da se registruju u lokalnoj policijskoj stanici. Od Dimitrovgrada azilanti stižu do Beograda gde mogu provesti nekoliko sati ili dana pre ulaska u drugi autobus za Hrvatsku¹⁰. U 2016. godini bilo je 94,269 osoba koje su koristile balkansku rutu kroz Srbiju dolazeći iz Grčke. Oko 85% osoba dolaze iz zemalja koje su u svetu vodeće po pitanju broja izbeglica. Na teritoriji Srbije postoji 5 centara za azilante, u Bogovađi, Banji Koviljači, Krnjači, Sjenici i Tutinu. Ovi centri mogu da prime ukupno 920 ljudi¹¹.

9 <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>.

10 Europe and Central Asia regional office UN Women, Gender assessment of the refugee and migration crisis in Serbia and FYR Macedonia, UN Women, Istanbul , 2016

11 <https://drc.dk/media/2449698/af-serbia-mne-feb-2016-serb-njith-aip.pdf>

Polovina 2015. godine uzima se kao prelomni momenat u kom Republika Srbija počinje da beleži pojačane aktivnosti na granicama (januar 2,425; februar 2,537; mart 3,761; april 4,425; maj 9.034; jun 15,209; jul 29,037; avgust 37,463; septembar 51,048; oktobar 180,307; novembar 149,923; decembar 92,826)¹². Usled izmena u politici registrovanja migranata koji ulaze u Srbiju, tendencija opadanja broja izdatih potvrda o izraženoj nameri, koja je zabeležena počev od novembra, nastavljena je i u prvim mesecima 2016. godine.

Među migrantima najviše je bilo osoba koje su došle iz ratom zahvaćenih područja, odnosno iz Sirije, Iraka i Avganistana, s tim da je zabeležen i značajan broj osoba iz Irana, Pakistana, Libana, Bangladeša i Maroka. Najzastupljeniji su bili državljeni Sirije – 301,533, zatim državljeni Avganistana – 160,831 i državljeni Iraka – 76,003, čiji je priliv zapravo posebno bio povećan u poslednjim mesecima 2015. godine. U 2015. ukupan broj izdatih potvrda o izraženoj nameri iznosio je 577,995¹³.

Kao hitnu reakciju, na narastajući problem priliva migranata i izbeglica Vlada Republike Srbije, međunarodne i nevladine organizacije, na ulaznim i izlaznim tačkama na granici, organizovale su pružanje humanitarne pomoći. Dodatno, kao jedna od prvih mera, ustanovljena je i procedura registracije na ulaznim tačkama i izdavanja dokumenata za slobodno kretanje kroz teritoriju Republike Srbije. Usled odsustva adekvatnijeg mehanizma sa uporištem u propisima, postupak evidentiranja lica vršen je shodno odredbama Zakona o azilu. Pored postojećih centara za azil, sa povećanjem broja migranata otvoreni su i novi objekti sa funkcijom smeštaja i prihvata migranata i izbeglica, tzv. Prihvatno-tranzitni centri: u Preševu, uključujući i punkt za urgentni prihvat u Miratovcu, Kanjiži (aktivan do 15. septembra), Subotici, Šidu (kod železničke stanice, tzv. „siva kuća”, Adaševci i Principovac) i u Dimitrovgradu. Određene su i potencijalne lokacije za otvaranje dodatnih centara u slučaju povećanja broja migranata i izbeglica, koji prevazilazi raspoložive smeštajne kapacitete. Takođe, Beograd je dugo vremena bio značajna tačka na mapi kretanja, iako formalno nikad nije ustanovljen prihvatni centar, uprkos činjenici da je do septembra 2015. godine beleženo prisustvo od 100 do 1,000 migranta i izbeglica na dnevnom nivou koji su boravili na otvorenom¹⁴.

12 UNHCR Serbia: <http://www.unhcr.rs/en/resources/statistics/asylum.html>

13 <http://data.unhcr.org/mediterranean/documents.php?page=4&view=grid>

14 <http://grupa484.org.rs/wp-content/uploads/2016/07/web-Izazovi-migrantsko-izbegli%C4%8Dke-krize.pdf>

Metodologija i opis istraživanja

Anketni upitnik korišćenjen u istraživanju formiran je na osnovu pregleda malog broja naučnih i stručnih radova na temu najnovije migrantske krize u Evropi, kao i velikog broja Internet izvora. Upitnik se sastoji iz tri dela. Prvi deo obuhvata šest socio-demografskih pitanja. U drugom delu ispitanici su svoje stavove o uslovima boravka i tranzitu kroz Srbiju (10 pitanja) iskazivali zaokruživanjem jedne od ocena na petostepenoj Likertovoj skali (1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-delimično se slažem, 5-u potpunosti se slažem). Treći deo se sastojao od 11 pitanja zatvorenog tipa (DA/NE) kojima su dobijene generalne informacije o njihovim migracijama (materijalna podrška, upoznatost sa krajnjom destinacijom, strah od gubitka identiteta i sl.). Anketni upitnik je preveden na arapski jezik.

Pristup izbeglicama u cilju dobijanja reprezentativnog uzorka bio je moguć u jednom od izbegličkih kampova. Da bi dobili dozvolu za ulazak u kamp, autori su kontaktirali Komeserijat za izbeglice i migracije Republike Srbije. Nakon dobijene dozvole istraživanje je sprovedeno 12.08.2016. u izbegličkom kampu nedaleko od Subotice. Tog dana je u izbegličkom kampu bilo registrovano 507 izbeglih lica: 153 iz Iraka, 116 iz Avganistana, 95 iz Pakistana, 53 iz Sirije, 25 iz Maroka, 16 iz Irana, 9 iz Libije i 40 iz ostalih zemalja (Bangladeš, Alžir, Palestina, Tunis, Eritreja, Egipat, Šri Lanka i Jemen). U kampu se nalazilo 226 muškaraca, 85 žena i 196 dece. Dobijen je uzorak od 56 ispitanika što je 11,04% od ukupnog broja izbeglica na dan anketiranja. Veličina uzorka je uslovljena stруктурom izbeglica u kampu, odnosno poznavanjem arapskog jezika. Autori su anketne upitnike distribuirali direktno izbeglicama uz pomoć prevodioca arapskog jezika.

Podaci prikupljeni anketiranjem izbeglica uneti su u SPSS bazu podataka i sve dalje analize sprovedene su pomoću statističkog paketa za društvene nauke SPSS (Statistical Package for Social Science), verzija 17.0.

Rezultati istraživanja

Opis uzorka

U uzorku dobijenom anketnim istraživanjem učestvovalo je znatno više osoba muškog pola (78,6%). U odnosu na matričnu zemlju najviše je bilo ispitanika iz Sirije (46,4%), zatim slede ispitanici iz Iraka (32,1%), Irana (17,9%) i Palestine (3,6%). Čak 75% ispitanika pripada starosnoj grupi od 21 do 40 godina. U uzorku dominiraju studenti (37,5%), a po obrazovnoj strukturi najviše ih je sa završenom srednjom školom (51,8%). Krajnje odredište većine migranata (66,1%) je Nemačka.

Tabela 1. Socio-demografske karakteristike (n = 56)

Varijable	Uzorak	%
Zemlja iz koje dolaze		
Sirija	26	46,4
Irak	18	32,1
Iran	10	17,9
Palestina	2	3,6
Zemlja u koju idu		
Nemačka	37	66,1
Austrija	9	16,1
Holandija	10	17,9
Starost		
≤ 20	8	14,3
21 - 30	29	51,8
31 - 40	13	23,2
41 - 50	6	10,7
Pol		
Muški	44	78,6
Ženski	12	21,4
Obrazovanje		
Osnovna škola	4	7,1
Srednja škola	29	51,8
Visoka škola	19	33,9
Magistarske i master studije	4	7,1
Zanimanje u matičnoj zemlji		
Učenik	7	12,5
Student	21	37,5
Zaposlen	19	33,9
Penzioner	4	7,1
Nezaposlen	5	8,9

Deskriptivna statistička analiza

Na osnovu rezultata deskriptivne statistike može se zaključiti da je stav ispi-tanika prema Srbiji i njenoj politici prema izbeglim licima generalno pozitivan. Najvišu aritmetičku sredinu ima pitanje vezano za gostoljubivost Srba (4,6250).

Ispitanici smatraju da je Srbija bezbedna zemlja u kojoj se osećaju sigurno (4,4107), odnosno, da im je omogućen nesmetan prolaz (4,3393). Dobijena je visoka ocena vezana za empatiju srpskog naroda, pre svega osoba zaposlenih u prihvatnim centrima i kampovima sa kojima su migranti najviše u kontaktu, i njihova spremnost da pomognu ljudima u nevolji (4,3929). U gostoprimaljiv i prijateljski odnos zaposlenih lica u kampu kod Subotice uverili su se i autori rada tokom sprovođenja istraživanja. Najnižu ocenu dobilo je pitanje vezano za uređenost kampova (2,5179). Prosečni skorovi za higijenu, snabdevanje hranom, pićem i odećom kao i organizaciju medicinske pomoći prelaze ocenu 3, iz čega se može zaključiti da su migranti ovim uslovima relativno zadovoljni. Iz razgovora sa upravnikom kampa, g-dinom Sinišom Marković, došlo se do saznanja da su materijalna sredstva namenjena pomoći izbeglicama izuzetno mala, tako da su, u odnosu na tu činjenicu, percepcije ispitanika veoma dobre.

Vrednosti standardne devijacije kretale su se od 0,75227 do 1,37499. Kod šest od deset pitanja standardna devijacija prelazi vrednost 1.

Tabela 2. Deskriptivna statistika za stavove migranata prema Srbiji

	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Srbija je sigurna i bezbedna zemlja.	4,4107	,78107
Imao/la sam adekvatne higijenske uslove tokom boravka u Srbiji.	3,1250	1,26581
Srbi su gostoljubiv narod.	4,6250	,75227
Srbija je skupa zemlja.	4,3214	,89660
Srbija je lepa zemlja.	4,3214	1,16162
Srbi su bili spremni da pomognu ljudima u nevolji.	4,3929	1,18596
Izbeglički kampovi u Srbiji su adekvatno uređeni.	2,5179	1,02675
Organizacija pomoći izbeglim licima u Srbiji je dobra (snabdevanje hranom, pićem i odećom).	3,2321	1,37499
Organizacija medicinske pomoći izbeglim licima u Srbiji je dobra.	3,8750	1,33570
Srbija je obezbedila nesmetan prolaz kroz zemlju.	4,3393	1,29722

Rezultati T testa za nezavisne uzorke

T-test za nezavisne uzorke koristi se za poređenje srednjih vrednosti rezultata i određivanje statističke značajnosti njihovih razlika¹⁵. Pojam „statistički značajne razlike“ ima u statistici sasvim određen i definisan smisao. Ako tvrdimo da je neka razlika statistički značajna, onda smo utvrdili da ta razlika, bez obzira na njenu veličinu, nije slučajna, već da razlika vrlo verovatno postoji i među populacijama. S druge strane, ako se pokaže da neka razlika nije statistički značajna, drugim rečima znači da razlika koju smo prilikom merenja dobili, može biti i slučajna posledica variranja uzorka, a da među populacijama, kojima ti uzorci pripadaju, možda i nema nikakve razlike. Prilikom primene statističkih testova, uglavnom se koristi nivo značajnosti od $p \leq 0,05$, odnosno, verovatnoća da je postavljena hipoteza pogrešna je manja od 5%, ili nivo značajnosti od $p \leq 0,01$, što znači da je verovatnoća greške manja od 1%¹⁶.

Tabela 3. T test u odnosu na pol ispitanika

	Aritmetička sredina		t-vrednost
	muško (n=44)	žensko (n=12)	
Srbija je sigurna i bezbedna zemlja.	4,2500	5,0000	-3,184**
Imao/la sam adekvatne higijenske uslove tokom boravka u Srbiji.	3,4318	2,0000	3,895**
Srbi su gostoljubiv narod.	4,5227	5,0000	-2,001*
Srbija je skupa zemlja.	4,1364	5,0000	-3,196**
Srbija je lepa zemlja.	4,1364	5,0000	-2,378*
Srbi su bili spremni da pomognu ljudima u nevolji.	4,2273	5,0000	-2,059*
Izbeglički kampovi u Srbiji su adekvatno uređeni.	2,6591	2,0000	2,026*
Organizacija pomoći izbeglim licima u Srbiji je dobra (snabdevanje hranom, pićem i odećom).	3,5682	2,0000	3,937**
Organizacija medicinske pomoći izbeglim licima u Srbiji je dobra.	3,8409	4,0000	-,363
Srbija je obezbedila nesmetan prolaz kroz zemlju.	4,1591	5,0000	-2,047*

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Na osnovu rezultata T testa u odnosu na pol ispitanika uočava se statistički značajna razlika u odgovorima kod čak devet od deset pitanja. Žene su pitanjima vezanim za uređenje kampa, higijenu kao i snabdevanje hranom, pićem i odećom dale značajno nižu ocenu, dok su ostale konstatacije ocenile višom ocenom u odnosu na muškarce.

¹⁵ Vladimir Turjačanin, Đorđe Čekrljija, Osnovne Statističke metode i tehnike u SPSS-u – Primena SPSS-a u društvenim naukama, Centar za kulturni i socijalni popravak, Banjaluka, 2006

¹⁶ Boris Petz, Osnovne statističke metode za nematematičare, SNL, Zagreb, 1981

Rezultati analize varijanse ANOVA

Analiza varijanse je statistička procedura koja omogućava testiranje razlike između nekoliko aritmetičkih sredina. Iako bi se testiranje razlike između aritmetičkih sredina moglo obaviti i t-testom, u slučaju postojanja većeg broja grupa, broj poređenja t-testom može biti veliki. S druge strane, povećanjem broja t-testova u nekom istraživanju, povećava se verovatnoća pojavljivanja slučajno značajnih razlika. Ako F-test dokaže da postoje statistički značajne razlike između odgovora ispitanika, za dalje donošenje zaključaka je važno utvrditi između kojih grupa postoje statistički značajne razlike. Na osnovu rezultata F-testa možemo biti sigurni jedino u značajnost razlike između grupe sa najmanjom i grupe sa najvećom aritmetičkom sredinom.¹⁴ Programski paket SPSS nudi više različitih post-hoc testova (LSD, Sidak, Duncan, Bonferroni, Dunnett, Scheffe itd.), odnosno testova za sistematsko smanjivanje rizika od greške do koje može doći povećanjem broja upoređivanja između dve aritmetičke sredine. U ovom istraživanju je korišćen LSD post-hoc test.

Tabela 4. Analiza varijanse ANOVA u odnosu na matičnu zemlju ispitanika

	Aritmetička sredina					
	grupa 1 Sirija (n=26)	grupa 2 Irak (n=18)	grupa 3 Iran (n=10)	grupa 4 Palestina (n=2)	F	Post-hoc test
Srbija je sigurna i bezbedna zemlja.	4,5385	4,3889	4,0000	4,2000	,651	
Imao/la sam adekvatne higijenske uslove tokom boravka u Srbiji.	2,5769	3,3333	4,0000	4,0000	4,381*	1<2,3,4
Srbi su gostoljubiv narod.	4,6154	4,8889	3,0000	4,5000	4,749*	3<1,2,4
Srbija je skupa zemlja.	4,5000	4,0556	4,0000	4,4000	,982	
Srbija je lepa zemlja.	4,4615	4,3889	4,0000	3,9000	,623	
Srbi su bili spremni da pomognu ljudima u nevolji.	4,3077	4,5000	3,0000	4,7000	1,254	
Izbeglički kampovi u Srbiji su adekvatno uređeni.	2,3846	2,6667	4,0000	2,3000	1,900	
Organizacija pomoći izbeglim licima u Srbiji je dobra (snabdevanje hranom, pićem i odećom).	2,4231	3,8333	4,0000	4,1000	7,788*	1<2,3,4
Organizacija medicinske pomoći izbeglim licima u Srbiji je dobra.	3,7692	4,1667	4,0000	3,6000	,474	
Srbija je obezbedila nesmetan prolaz kroz zemlju.	4,3846	4,2222	4,0000	4,5000	,149	

Statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika u odnosu na njihovu matičnu zemlju, dobijene su kod tri pitanja. Značajno niže ocene ispitanika iz Sirije kod pitanja vezanih za higijenske uslove i snabdevanje hranom, pićem i odećom, povezuje se sa činjenicom da je svih 12 anketiranih žena iz Sirije. Ispitanici iz Irana statistički značajno manje ocenjuju gostoljubivost Srba u odnosu na anketirane iz ostalih zemalja.

Tabela 5. Analiza varijanse ANOVA u odnosu na starost ispitanika

	Aritmetička sredina					
	grupa 1 do 20 (n=8)	grupa 2 21-30 (n=29)	grupa 3 31-40 (n=13)	grupa 4 41-50 (n=6)	F	Post-hoc test
Srbija je sigurna i bezbedna zemlja.	4,2500	4,3103	4,4615	5,0000	1,466	
Imao/la sam adekvatne higijenske uslove tokom boravka u Srbiji.	4,2500	3,3448	2,4615	2,0000	6,804**	1>2,3,4 2>3,4
Srbi su gostoljubiv narod.	5,0000	4,3793	4,7692	5,0000	2,549	
Srbija je skupa zemlja.	4,2500	4,3793	3,9231	5,0000	2,192	
Srbija je lepa zemlja.	4,6250	4,1724	4,1538	5,0000	1,121	
Srbi su bili spremni da pomognu ljudima u nevolji.	3,5000	4,4483	4,5385	5,0000	2,269	
Izbeglički kampovi u Srbiji su adekvatno uređeni.	3,5000	2,4828	2,2308	2,0000	3,803*	1>2,3,4
Organizacija pomoći izbeglim licima u Srbiji je dobra (snabdevanje hranom, pićem i odećom).	3,8750	3,3448	3,1538	2,0000	2,447	
Organizacija medicinske pomoći izbeglim licima u Srbiji je dobra.	4,6250	3,5172	4,1538	4,0000	1,818	
Srbija je obezbedila nesmetan prolaz kroz zemlju.	3,5000	4,2414	4,7692	5,0000	2,322	

*p≤0,05; **p≤0,01

Analiza varijanse ANOVA u odnosu na starost ispitanika pokazala je da su mlađe osobe (do 20 godina starosti) zadovoljnije uređenjem kampa i higijenskim uslovima u odnosu na ostarije od 20 godina, odnosno da su po pitanju higijenskih uslova ipitanici mlađi od 30 godina dali značajno više ocene od starijih.

Zaključak

Srbija je u svetskim medijima, posle dužeg vremena provedenog na spisku antagonist-a svetske pozornice, barem na kratko ponovo postala pozitivac¹⁷. Više je razloga zašto je srpsko društvo pokazalo pozitivan odnos prema izbeglicama i migrantima. Pre svega, postoji istorijski razlog, jer je Srbija već bila suočena sa izbegličkim pitanjima u prošlosti. Potom, postoji politička poruka iza ove situacije, gde sredstva javnog informisanja u Srbiji šalju poruku da su izbeglice samo u tranzitu kroz Srbiju i da neće tu i ostati¹⁸.

Rezultati istraživanja pokazali su da je stav ispitanika prema Srbiji i njenoj politici prema izbeglim licima generalno pozitivan. Ispitanici smatraju da je Srbija bezbedna zemlja u kojoj se osećaju sigurno. Dobijena je visoka ocena vezana za gostoprимstvo i ljubaznost srpskog naroda, pre svega osoba zaposlenih u privatnim centrima. Relativno niske prosečne ocene odnose se na higijenu, snabdevanje hranom, pićem i odećom kao i organizaciju medicinske pomoći. Rešenje za unapređenje položaja izbeglica je, pre svega, uspostavljanje bolje koordinacije između svih aktera uključenih u pružanje humanitarne pomoći i uspostavljanje mehanizma kojim bi se koordinirao humanitarni rad organizacija. Takođe, neophodna je intenzivnija i kontinuirana saradnja OCD (organizacija civilnog društva) sa nadležnim institucijama u cilju implementacije programa psihološke podrške i medicinske pomoći. Pored toga, postoji potreba za angažovanjem većeg broja prevodioca arapskog jezika, ali i drugih retkih jezika i dijalekata zemalja iz kojih dolaze izbeglice.

ATTITUDE OF MIDDLE EASTERN REFUGEES ABOUT SERBIA AS A TRANSIT COUNTRY ON THE ROAD TO WESTERN AND NORTHERN EUROPE

Summary: At the end of 2010, a series of protests in Islamic countries in Northern Africa and the Middle East started the Arab Spring. The events that followed left lasting consequences on the economy and politics of countries like Libya, Egypt and Syria. Today, Syrian refugees comprise the largest refugee population in the world. Humanitarian aid is required by approx. 13.5 million Syrians, of whom 6.5 million are displaced, 4.6 million are in hard-to-reach areas, including over 480,000 of those who are under siege. The total number of Syrians who sought asylum in Europe between April 2011 and May 2016 is 1,066,844*.

17 <http://pescanik.net/dobar-los-zao>

18 http://www.bfpe.org/njp-content/uploads/2016/04/Brosura-B5-Migrantska-kriza_SRB-1.pdf

The Republic of Serbia is one of the countries of the “Balkan route”, which Syrian refugees use when migrating to the countries of Western and Northern Europe. The aim of the study was to examine refugee's attitude about Serbia and the aid provided to them during their transit and stay. For the needs of this paper, a survey was conducted in a refugee camp in Subotica. The results of the study indicate the existence of a statistically significant difference in the attitude of respondents depending on their home country, sex, and age.

Key words: refugees, Middle East, attitude, Serbia

Acknowledgements This study resulted as a part of National project of Ministry of Science and Technological Development: “Social relationship between Serbs and Croats, national identity and minority rights with regard to European integration”, No. 47024.

Prof dr Tatjana Pivac
Prof dr Ivana Blešić

UDK 316.653:314.7

STAVOVI LOKALNOG STANOVNIŠTVA SRBIJE I HRVARSKE O IZBEGLICAMA IZ SIRIJE

Apstrakt: Sirija se često naziva kolevkom civilizacija, što opravdava činjenica da ima puno toga da ponudi istoriji i obrazovanju civilizovanog čoveka. Strateški je jedinstvena. Mesto je susretanja tri kontinenta - Azije, Afrike i Evrope, ali je i raskrsnica puteva između Kaspijskog jezera, Indijskog okeana, Crnog mora i reke Nil. Geografski položaj je Siriju učinio i raskrsnicom trgovачkih puteva između Mediterana i Istoka. Prirodne granice Sirije nisu išle u prilog sigurnosti zemlje nego su je učinile ranjivom prema mnogim osvajačima i napadačima.

Cilj istraživanja je ispitivanje lokalnog stanovništva iz Republike Srbije i Republike Hrvatske prema izbeglicama, kao i njihovo generalno znanje o Siriji. Istraživanje je sprovedeno elektronskim putem i dobijen je uzorak od 171 ispitanika. Rezultati istraživanja su pokazali da je stav ispitanika ka migrantima iz Sirije generalno pozitivan.

Ključne reči: lokalno stanovništvo, izbeglice, Srbija, Hrvatska, stavovi

Uvod

Sirija je očaravajuća zemlja. Prestonica starih civilizacija, danas predstavlja jednu prijateljsku zemlju na burnom Bliskom istoku. Sirija je država koja se prostire na površini od 185.170 km², a u njoj, prema popisu iz 2007. godine, živi 19 miliona stanovnika. Geografski položaj Sirije je veoma specifičan. Zemlja leži na stecištu tri kontinenta. Svojim kontinentalnim delom ona je najtešnje povezana sa prednjom Azijom, istočne oblasti Sirije graniče se sa sirijskom stepom, severna oblast sa malom Azijom, a njen južni deo preko Palestine dodiruje južni deo Arabijskog poluostrva. Sirija se graniči na severu sa Turskom, na jugu sa Jordandom i Izraelom. Njenu zapadnu granicu čini Liban i Sredozemno more, dok se na istoku graniči sa Irakom. Zauzima istočnu obalu Mediterana i prostire se u obliku trougla¹.

Sve do Prvog svetskog rata, geografski gledano, Sirija je obuhvatala današnju Siriju, Liban, Jordan i Palestinu. Sirija se, danas, može podeliti na nekoliko turističkih regija, sa različitim geografskim odlikama i terenom. Na zapadu se prostire 175 kilometara morske obale, koja je podeljena na dve oblasti - istočnu

¹ Timothy Pepper, Rough guide to Syria, Rough Guides, London, 2001

i zapadnu. U istočnom delu priobalja, na granici sa Libanom, nalazi se planinski masiv Istočna planina Liban, sa najvišim vrhom od 2.814 metara nadmorske visine, koji je tokom cele godine prekriven snegom. U zapadnoj oblasti, tj. Zapadna planina Liban, prekrivena je gustim šumama. Reka Orontes protiče između ta dva planinska masiva i stvara plodnu ravninu, koja se proteže do Homsa, Hame i do visoravni Alepa. Centralni deo Sirije je, u stvari, pustinja Al Ham (al-Cham), u kojoj se nalazi slavna oaza Palmira. Na severu pustinje nalazi se plodni basen, formiran u dolini Eufrata, koji otpočinje u Turskoj. Na jugozapadu, oaza Guta (Gouta) obrazuje širok pojas voćnjaka i farmi, koje okružuju glavni grad - Damask, koji je i sam prepun raznovrsnih stabala i voćaka. Kroz to područje protiče reka Barada, koju su Rimljani nazivali "Zlatna reka". Na jugu Sirije se protežu brda, vulkanske stene, istorijski lokaliteti i bogati vinogradi.

Apsolutna većina stanovništva su Arapi (90,3%), a ostatak su uglavnom Kurdi i Armenci. Po religijskom sastavu 88% su muslimani. Najbrojniji su sunitski muslimani (74%), šijitskih muslimana ima oko 12%, a hiršćana 9-10%. Većina stanovništva je skoncentrisana oko plodne doline Eufrata kao i na primorju i velikim gradovima u unutrašnjosti. Gradskog stanovništva ima 52%. Najveći grad je Damask sa populacijom većom od 2 miliona stanovnika. Drugi najvažniji grad je Alep sa 2 miliona stanovnika. Treći velegrad je Homs (Hims) sa oko 1,6 miliona ljudi. Najvažnija grad luka je Latakija sa 420.000 ljudi. Prema procenama *World Refugee Survey 2008*. godine u Siriji je do 2008. godine došlo oko 1,9 miliona stanovnika zbog događaja na Bliskom istoku, najviše iz Iraka, čak 1,3 miliona.

Kulturna dobra na teritoriji Sirije su nastala tokom njene duge i burne istorije. Danas se u Siriji pod zaštitom UNESCO-a nalazi 6 lokaliteta, 12 lokaliteta pod visokim stepenom zaštite države koji su i ujedno kandidati za Uneskovu listu i preko 150 zaštićenih objekata širom zemlje².

Sirija je jedna od zemalja koja je svoju budućnost planirala na turizmu. Sirija je u 2009. godini imala oko 4 miliona turista koji su zemlji doneli prihod od oko 3,5 milijarde dolara. Kao rezultat mešavine spomenika drevne istorije, raznovrsnih pejzaža i ljubaznosti današnjih Sirijaca, za turiste, nude se različiti oblici turizma: eko-turizam, seoski, religiozni, kulturni, pustinjski, kamperski...

Arapsko proleće je imalo značajan uticaj na ekonomski aktivnosti u ovoj oblasti i jedan od najvećih neposrednih efekata je bio oštar pad u turizmu u većini zemalja na Bliskom istoku³. Turizam je u arapskim zemljama zabeležio 15 milijardi \$

2 Rochelle Davis, Refugees from Syria, Center for Applied Linguistics, 2014

3 Oliver Masetti, Kevin Korner, Magdalena Forster & Jacob Friedman, Two years of Arab Spring. In Current issues, emerging markets. Frankfurt am Main: Deutsche Bank, 2014

gubitka kao rezultat Arapskog proleća i gubitak oko 10 miliona turista, prema arapskoj turističkoj organizaciji⁴. U 2013. broj turista je počeo polako da se poveća i to u zemljama južnog Mediterana i u zemljama Zaliva⁵. U Siriji i Libiji turizam je praktično prestao da postoji. U Dubaiju, broj turista se povećao⁶.

Kriza u Siriji

Arapsko proleće je počelo ustancima u Tunisu u decembru 2010. godine, a zatim je izazvan talas političkih nemira širom severne Afrike i na Bliskom istoku. U mnogim zemljama su demonstranti zahtevali veće uključivanje u ekonomski i politički život, bolje upravljanje i jačanje građanskih prava i slobode. U Tunisu, Libiji i Jemenu lideri su svrgnuti; u Siriji je započet građanski rat; u Maroku, Alžиру, Libanu i Jordanu vlade su usvojile reforme i niz mera kao rezultat protesta; i u regionu Persijskog zaliva, u Kuvajtu i Bahreinu, došlo je do velikih protesta^{3,6,7}.

Sirija je zemlja sa srednjim prihodima čija se ekonomija zasniva na poljoprivredi, industriji, proizvodnji ulja, trgovini i turizmu. Ekonomija je suočena sa velikim izazovima tokom poslednjih godina kako je stanovništvo brzo raslo, veliki javni sektor je postao sve manje efikasan, fiskalni deficit se proširio, proizvodnja nafte je počela da opada, a korupcija je postala sve rasprostranjenija. Bes i frustracija na ekonomsku situaciju se smatraju ključnim pokretačima pobune protiv vlade. Uticaj krize na privredu je velik. Teške borbe su oštetile ili uništile ekonomsku infrastrukturu, vojne aktivnosti i nesigurnost su značajno otežali pristup izvorima prihoda, interna distribucija i mreže snabdevanja su poremećene ili prekinute, uništena je kupovna moć stanovništva. Prihod od turizma je nestao. Sve oblasti zemlje su pogodjene krizom, iako u različitom stepenu. Tokom sukoba, ekonomija je evoluirala i dovela do alternativnih izvora prihoda. Mnoge porodice se oslanjaju na dozname koje su poslate iz inostranstva, krijumčarenje i siva ekonomija su uzele maha, u nekim oblastima pojedine grupe prerađuju naftu u improvizovanim otvorenim rafinerijama. Pre krize, Sirija je primila veliki broj izbeglica, uključujući 500.000 palestinskih izbeglica i 480.000 iračkih izbe-

4 eTN (ETurboNews). Various dates. (www.eturbonews.com)

5 UNWTO, Tourism highlights (2014 ed.) Retrieved from <http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2014-edition>

6 Ala Al-Hamarneh, International tourism and political crisis in the Arab world from 9/11 to the “Arab Spring”, e-Review of Tourism Research, 10(5/6), 2013

7 Eli Avraham, E. (2015): Destination image repair during crisis: Attracting tourism during the Arab Spring uprisings, Tourism Management 47, 224-232

glica⁸. Tokom sirijske krize podaci potvrđuju ogroman broj izbeglih na teritoriju Turske, Iraka, Egipta i Jordana. Procene o broju raseljenih kreću se od oko milion na početku sukoba, dok najnoviji izveštaji govore o čak sedam miliona prinudno raseljenih lica.

Pored ljudskih žrtava, ogromna šteta je načinjena kulturnoj baštini, veliki broj spomenika i arheoloških nalazišta je uništen ili opljačkan. Posle gotovo šest godina oštih sukoba u zemlji, više miliona izbeglica i razorenje države, najveći pomak je načinjen u pregovorima sa režimom o predaji hemijskog naoružanja i njegovog uništavanja. Ono što i dalje izostaje jeste rešavanje sukoba i problema terorističkih grupa, koje su i dalje vrlo aktivne u zemlji. Ostaje i veliki problem brige o izbeglicama i raseljenim licima, kao i o stanovništvu koje je ostalo u zemlji⁹.

Ujedinjene nacije procenjuju da će ukupno 13,5 miliona Sirijaca, uključujući i šest miliona dece, biti u potrebi za međunarodnom zaštitom do kraja 2016. godine, te da će za pomoć biti potrebno više od tri milijarde dolara. Prema podacima sa kojima raspolaže ova organizacija, 6,6 miliona osoba, među kojima je 2,8 miliona dece, interno je raseljeno, a 4,8 miliona sirijskih izbeglica registrovano je u okolnim državama (Jordan, Liban, Turska i Irak) i u Severnoj Africi^{10,11}.

Sirijci predstavljaju najveću nacionalnu grupu koja migrira u Evropu 2015. godine¹². Većina migranata traži utočište od oružanog sukoba i nasilja u njihovoј zemlji ili jednostavno traže bolji život¹³. Njihov cilj je najrazvijeniji deo Evrope, odnosno Nemačka, Austrija, a zatim slede i Skandinavske zemlje. Balkanske zemlje su samo prolaz za izbeglice i u njima se oni ne zadržavaju, odnosno trude se da što pre prođu kroz njih¹⁴. Polovina 2015. godine uzima se kao prelomni momenat u kom Republika Srbija počinje da beleži pojačane aktivnosti na granicama, prelazak i po više stotina migranata i izbeglica dnevno, o čemu svedoči i statistika UNHCR za 2015. godinu prikazana po mesecima (januar 2.425; februar

8 SNAP: Impact of the conflict on Syrian economy and livelihoods, 2013

9 <http://skrip.org.rs/sirija-humanitarna-kriza/?print=pdf>

10 <http://azil-podrska.com/category/aktuelnosti/>

11 Population Profile: Syrian Refugees, November 2015

12 Patrycja Sasnal, Who Are They? Two Profiles of Syrian Refugees, Policy Paper, The Polish Institute of Internatioal Affairs, No 38 (138), 2015

13 Julia Preston, Randal Archibald, U.S. moves to stop surge in undocumented immigration. The New York Times. Retrieved on 28 May, 2015 from http://www.nytimes.com/2014/06/21/us/us-plans-to-step-up-detention-and-deportation-of-migrants.html?_r=0

14 <http://njnjnj.omladina-bih.net/donjnload/hronika%2010%20-%20BiH%20i%20migranti.pdf>

2.537; mart 3.761; april 4.425; maj 9.034; jun 15.209; jul 29.037; avgust 37.463; septembar 51.048; oktobar 180.307; novembar 149.923; decembar 92.826)¹⁵.

Metodologija i opis istraživanja

Anketni upitnik korišćen u istraživanju formiran je na osnovu upitnika korišćenog u istraživanju stavova lokalnog stanovništva Holandije o marokanskim izbeglicama¹⁶. Upitnik se sastoji iz četiri dela. Prvi deo obuhvata pet socio-demografskih pitanja. U drugom i trećem delu ispitanici su svoje stavove o Siriji (6 pitanja) i izbeglicama iz Sirije (12 pitanja) iskazivali zaokruživanjem jedne od ocena na petostepenoj Likertovoj skali (1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-delimično se slažem, 5-u potpunosti se slažem). Četvrti deo je obuhvatilo jedno pitanje zatvorenog tipa o izvoru informacija o Siriji i izbegličkoj krizi.

Anketni upitnik je napravljen u google form-u i elektronskim putem je distribuiran na 325 mejl adresa i postavljen na facebook stranicu. Istraživanje je sprovedeno u periodu od 24.07. do 11.08.2016. Dobijen je uzorak od 171 ispitanika.

Rezultati istraživanja

Opis uzorka

U uzorku je uključeno 107 (62,6%) stanovnika Srbije i 64 (37,4%) stanovnika Hrvatske. Od ukupnog broja anketiranih, čak 108 (63,2%) su bile žene. Starosna grupa sa najvećim učešćem u uzorku bila je od 31 do 40 godina (44,4%), druga starosna grupa bila je od 21 do 30 godina (18,7%). Prema stepenu obrazovanja u uzorku dominiraju ispitanici sa završenim fakultetom (29,2%). Najveću grupu ispitanika čine zaposleni (79,5%) (Tabela 1).

Tabela 1. Socio-demografske karakteristike (n = 171)

Varijable	Frekven cija	Procenat
Zemlja		
Srbija	107	62,6
Hrvatska	64	37,4

15 UNHCR Serbia: <http://www.unhcr.rs/en/resources/statistics/asylum.html>

16 Omar Moufakkir, What's immigration got to do with it? Immigrant animosity and its effects on tourism, Annals of Tourism Research 49, 2014, pp.108–121

Starost		
≤ 20	20	11,7
21 - 30	32	18,7
31 - 40	76	44,4
41 - 50	27	15,8
51 - 60	16	9,4
Pol		
Muški	63	36,8
Ženski	108	63,2
Obrazovanje		
Srednja škola	46	26,9
Viša škola	17	9,9
Visoka škola	50	29,2
Magistarske i master studije	32	18,7
Doktorske studije	26	15,5
Zanimanje		
Student	23	13,5
Zaposlen	136	79,5
Penzioner	10	5,8
Nezaposlen	2	1,2

Izvor informacija o Siriji, kao turističkoj destinaciji i trenutnoj izbegličkoj krizi, lokalno stanovništvo je najviše informacija dobilo putem Interneta (32,7%), TV (25,1%) i dnevnih novina (15,2%) (Tabela 2).

Tabela 2. Izvor informacija

	Frekvencija	Procenat
TV	43	25,1
Dnevne novine	26	15,2
Radio	13	7,6
Internet	56	32,7
Putem prijatelja	17	9,9
Lični kontakt	10	5,8
drugo	6	3,5
Total	171	100,0

Na osnovu stavova lokalnog stanovništva prema Siriji, može se zaključiti da ispitanici smatraju da je Sirija interesantna turistička destinacija ($M=3,7018$; $SD=0,93239$) i da obiluje bogatim kulturnim nasleđem ($M=3,3743$; $SD=0,93948$). Takođe, smatraju da Sirija nije sigurna turistička destinacija ($M=1,9649$; $SD=1,19260$) (Tabela 3).

Tabela 3. Deskriptivna statistika – stavovi lokalnog stanovništva prema Siriji

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Sirija je sigurna turistička destinacija.	1,00	5,00	1,9649	1,19260
Sirija je čista turistička destinacija.	1,00	4,00	2,4795	,89007
Sirija je gostoljubiva turistička destinacija.	1,00	5,00	3,1696	,90125
Sirija je kulturna turistička destinacija.	1,00	5,00	3,3743	,93948
Sirija je raznovrsna i interesantna turistička destinacija.	1,00	5,00	3,7018	,93239
Sirija je skupa turistička destinacija.	1,00	5,00	2,6023	,92342

Na osnovu stavova lokalnog stanovništva prema izbeglicama, istraživanje je pokazalo da ispitanici smatraju da su sirijske izbeglice veoma religiozne ($M=3,4620$; $SD=0,77650$) i vezane za tradiciju ($M=3,3216$; $SD=0,96805$). Takođe, lokalno stanovništvo smatra da izbeglice nisu kriminalci ($M=1,8129$; $SD=0,65084$) i ekstremisti ($M=1,9649$; $SD=.96950$) (Tabela 4).

Tabela 4. Deskriptivna statistika – stavovi lokalnog stanovništva prema izbeglicama

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Izbeglice iz Sirije u Srbiji prave probleme.	1,00	5,00	2,6667	,88118
Izbeglice iz Sirije u Srbiji utiču na bezbednost na ulicama.	1,00	5,00	2,9181	1,04840
Izbeglice iz Sirije u Srbiji su kriminalci.	1,00	3,00	1,8129	,65084
Izbeglice iz Sirije su vezane za tradiciju.	1,00	5,00	3,3216	,96805
Izbeglice iz Sirije su veoma religiozne.	2,00	5,00	3,4620	,77650
Izbeglice iz Sirije su ekstremisti.	1,00	4,00	1,9649	,96950
Izbeglice iz Sirije su konzervativne.	1,00	4,00	3,1287	,75603
Izbeglice iz Sirije su obrazovane.	1,00	5,00	3,0526	,73775
Izbeglice iz Sirije su ekonomski siromašne.	1,00	5,00	2,6725	1,02228

Izbeglice iz Sirije su prijateljski nastrojene.	1,00	4,00	2,8538	,70854
Sirijske žene su u inferiornom položaju u odnosu na muškarce.	1,00	5,00	3,2105	1,07490
Sirijske žene nose hidžab.	1,00	5,00	2,7836	,82246

Tabela 5. T- test u odnosu na zemlju stalnog boravka ispitanika/Sirija kao turistička destinacija

	Aritmetička sredina		t-vrednost
	Hrvatska (n=64)	Srbija (n=107)	
Sirija je sigurna turistička destinacija.	1,3906	2,3084	-5,235**
Sirija je čista turistička destinacija.	2,5313	2,4486	,587
Sirija je gostoljubiva turistička destinacija-	3,0374	3,3906	2,519*
Sirija je kulturna turistička destinacija.	3,2031	3,4766	-1,856
Sirija je raznovrsna i interesantna turistička destinacija.	3,3438	3,9159	-4,056**
Sirija je skupa turistička destinacija.	2,5781	2,6168	-,264

*p<0,05; **p<0,01

Na osnovu rezultata t-testa utvrđena je statistička značajnost razlike u odgovorima prema matičnoj zemlji ispitanika kod tri pitanja. Ispitanici iz Srbije daju značajno veće ocene konstatacijama da je Sirija sigurna, gostoljubiva i raznovrsna turistička destinacija (Tabela 5).

Tabela 6. T test u odnosu na zemlju stalnog boravka ispitanika/stavovi prema izbeglicama

	Aritmetička sredina		t-vrednost
	Hrvatska (n=64)	Srbija (n=107)	
Izbeglice iz Sirije u Srbiji prave probleme.	2,7500	2,6168	,956
Izbeglice iz Sirije u Srbiji utiču na bezbednost na ulicama.	3,3281	2,6729	4,138*
Izbeglice iz Sirije u Srbiji su kriminalci.	1,8594	1,7850	,722
Izbeglice iz Sirije su vezane za tradiciju.	3,6875	3,1028	3,986*

STAVOVI LOKALNOG STANOVNIŠTVA SRBIJE
I HRVARSKE O IZBEGLICAMA IZ SIRIJE

Izbeglice iz Sirije su veoma religiozne.	3,5156	3,4299	,698
Izbeglice iz Sirije su ekstremisti.	1,9094	2,1776	-1,857
Izbeglice iz Sirije su konzervativne.	3,3750	2,9813	3,396*
Izbeglice iz Sirije su obrazovane.	3,0000	3,0841	-,720
Izbeglice iz Sirije su ekonomski siromašne.	2,4063	2,8318	-2,682*
Izbeglice iz Sirije su prijateljski nastrojene.	2,4063	3,1215	-7,306*
Sirijske žene su u inferiornom položaju u odnosu na muškarce.	2,7500	3,4860	-4,580*
Sirijske žene nose hidžab.	2,1719	3,1495	-9,183*

*p<0,01

Na osnovu rezultata t-testa kod stavova prema izbeglicama iz Sirije dobijena je statistički značajna razlika u odgovorima ispitanika u odnosu na njihovu matičnu zemlju (Srbija/Hrvatska) kod sedam od dvanaest pitanja. Rezultati pokazuju da ispitanici iz Srbije imaju generalno pozitivniji stav prema migrantima iz Sirije. Oni smatraju da sirijske izbeglice ne utiču na bezbednost i pojavu kriminala na ulicama. Sa druge strane srpski ispitanici smatraju da su sirijske izbeglice manje konzervative i prijateljski nastrojene, ali sa druge strane da su njihove žene u inferiornom položaju u odnosu na muškarce (Tabela 6).

Tabela 7. Analiza varijanse ANOVA u odnosu na izvor informisanja ispitanika o Siriji

	Aritmetička sredina							F	Post-hoc test
	grupa 1 TV (n=43)	grupa 2 štampa (n=26)	grupa 3 radio (n=13)	grupa 4 Interet (n=56)	grupa 5 prijatelj i (n=17)	grupa 6 lični kontakt (n=10)	grupa 7 drugo (n=6)		
Sirija je sigurna turistička destinacija.	1,9535	1,8462	1,000 0	1,964 3	2,5294	2,9000	1,5000	3,570 *	5,6>1 ,2,3,4 ,7
Sirija je čista turistička destinacija.	2,4884	1,8846	3,000 0	2,410 7	3,0000	3,1000	2,0000	5,578 *	3,5,6 >1,2 ,4,7
Sirija je gostoljubiva turistička destinacija.	3,0233	2,9231	3,000 0	3,035 7	4,1765	3,8000	3,0000	6,120 *	5,6>1 ,2,3,4 ,7
Sirija je kulturna turistička destinacija.	2,9767	4,2692	3,000 0	3,160 7	3,1765	5,0000	3,0000	18,17 8*	6>1,2 ,3,4,5 ,7
Sirija je raznovrsna i interesantna turistička destinacija.	3,8837	3,7692	3,000 0	3,482 1	3,3529	5,0000	4,5000	7,978 *	6,7>1 ,2,3,4 ,5
Sirija je skupa turistička destinacija.	2,4884	2,6538	1,000 0	2,928 6	3,2353	2,5000	2,0000	13,98 2*	4,5>1 ,2,3,6 ,7

*p<0,01

Analizom varijanse ANOVA utvrđeno je da ispitanici koji su podatke o Siriji dobili putem ličnog kontakta ili putem prijatelja imaju generalno pozitivniji stav prema ovoj zemlji. Oni smatraju da je Sirija pre sukoba, bila sigurna, gostoljubiva, čista turistička destinacija. Takođe, lični kontakt i drugi izvori informacija (knjige) su uticali da ti ispitanici imaju pozitivniji stav prema tome da Sirija ima veliko kulturno nasleđe i da je to jedna veoma interesantna zemlja (Tabela 7).

Tabela 8. Analiza varijanse ANOVA u odnosu na izvor informisanja ispitanika o izbeglicama

	Aritmetička sredina							F	Post-hoc test
	grupa 1 TV (n=43)	grupa 2 štampa (n=26)	grupa 3 radio (n=13)	grupa 4 Interet (n=56)	grupa 5 prijatelj i (n=17)	grupa 6 lični kontakt (n=10)	grupa 7 drugo (n=6)		
Izbeglice iz Sirije u Srbiji prave probleme.	3,0233	2,3846	3,000 0	2,750 0	2,8235	1,7000	1,0000	10,17 1**	6,7<1 ,2,3,4 ,5
Izbeglice iz Sirije u Srbiji utiču na bezbednost na ulicama.	3,2558	2,7692	3,000 0	3,000 0	3,4118	1,6000	1,0000	9,860 **	6,7<1 ,2,3,4 ,5
Izbeglice iz Sirije u Srbiji su kriminalci.	1,8140	2,2692	2,000 0	1,678 6	1,8235	1,6000	1,0000	5,087 **	6,7<1 ,2,3,4 ,5
Izbeglice iz Sirije su vezane za tradiciju.	3,3953	3,2308	4,000 0	3,339 3	3,4118	2,9000	2,0000	3,667 **	3>1,2 ,4,5,6 ,7
Izbeglice iz Sirije su veoma religiozne.	3,3023	3,6538	3,769 2	3,642 9	3,4118	2,9000	2,5000	4,276 **	2,3,4 >1,5, 6,7
Izbeglice iz Sirije su ekstremisti.	1,8605	2,5385	3,000 0	2,000 0	1,0000	1,3000	1,5000	10,57 2**	5,6<1 ,2,3,4 ,7
Izbeglice iz Sirije su obrazovane.	3,3023	3,2308	4,000 0	3,071 4	3,1765	1,6000	2,5000	17,10 3**	3>1,2 ,4,5,6 ,7
Izbeglice iz Sirije su konzervativne.	2,7674	3,2692	3,000 0	3,107 1	3,0000	3,6000	3,0000	2,580 *	6>1,2 ,3,4,5 ,7
Izbeglice iz Sirije su ekonomski siromašne.	2,9767	2,4615	3,000 0	2,750 0	2,1765	2,3000	2,0000	2,548 *	6,7<1 ,2,3,4 ,5
Izbeglice iz Sirije su prijateljski nastojene.	2,6279	3,0000	3,000 0	3,000 0	2,3529	3,5000	2,9000	4,051 **	6>1,2 ,3,4,5 ,7
Sirijske žene su u inferiornom položaju u odnosu na muškarce.	3,3488	3,1154	3,000 0	3,428 6	2,5294	2,9000	3,5000	2,041	
Sirijske žene nose hidžab.	3,0698	2,4615	2,000 0	2,928 6	2,1765	3,5000	3,2000	8,168 **	6,7>1 ,2,3,4 ,5

*p<0,01

Analizom varijanse ANOVA u odnosu na izvor informisanja ispitanika o izbeglicama, ispitanici koji su imali lični kontakt sa njima ili su se više edukovali imaju pozitivniji stav prema njima, odnosno smatraju da ne prave probleme, da ne utiču na bezbednost na ulicama, da nisu kriminalci, ali da su ekonomski siromašni i da žene nose hidžab. Ispitanici koji su se informisali putem medija (štampa, radio, Internet) smatraju da su izbeglice vezane za tradiciju, religiozne i da su obrazovane (Tabela 8).

Zaključak

Rezultati istraživanja su pokazala da lokalno stanovništvo koje je dobilo informacije od prijatelja ili ličnim kontaktom sa stanovnicima Sirije, znaju više o Siriji i imaju pozitivniji stav o izbeglicama. Takođe, o informisanju javnosti veliku ulogu imaju mediji. Medijsko izveštavanje o situaciji migranata, azilanata i savremenoj problematiki migratornih kretanja, iako uglavnom senzacionalističko, ipak je uticalo da lokalno stanovništvo nema negativan stav prema izbeglicama iz Sirije.

Potrebno je osmislići i sprovoditi posebne programe, edukacije namenjene informisanju novinara i samih građana o fenomenu globalnih migracija, prilikama u njihovim zemljama porekla, uslovima putovanja, obavezama Srbije i njenom mestu na mapi svetskih migracija. Potrebno je uključivanje naučne javnosti u problematiku migranata. Umanjivanje predrasuda i prakse diskriminatornog i tendencioznog izveštavanja, uz iznošenje pozitivnih primera iz života i integracije migranata u Srbiji može biti jedan od ključnih faktora za smanjivanje osećaja straha i neprijateljstva naših građana prema migrantima i azilantima.

U programe rada sa građanima treba uključiti i same migrante i tražioce azila i tako podsticati međusobnu interakciju i komunikaciju. Moguće je osmislići i izvoditi čitavu lepezu participativnih i inovativnih programa koji se oslanjaju na postojeće resurse i ne zahtevaju izdvajanje novih sredstava, kao što je učenje jezika, sportske aktivnosti, javne diskusije, uključivanje migranata u postojeće volonterske programe.

ATTITUDE OF LOCAL RESIDENTS FROM SERBIA AND CROATIA ABOUT SYRIAN REFUGEES

Summary: Syria is often referred to as the cradle of civilization, which is reinforced with the fact that it has a lot to offer to the history and education of a civilized man. It has a unique strategic position. It lies between three continents – Asia, Africa and Europe and is also on the crossroads between the Caspian Sea, the Indian Ocean, the Black Sea and the River Nile. The geographical position made Syria a crossroads of trade routes between the Mediterranean and the East. Natural borders did little to provide safety, and instead made this country vulnerable to many conquerors.

The aim of the study was to examine the attitude of local residents from the Republic of Serbia and Republic of Croatia about refugees and their general knowledge of Syria. The aim was conducted electronically on a sample of 171 respondents. The results of the study have shown that the attitude of respondents about Syrian refugees is generally positive.

Key words: local residents, Serbia, Croatia, attitude

Acknowledgements

This study resulted as a part of National project of Ministry of Science and Technological Development: “Social relationship between Serbs and Croats, national identity and minority rights with regard to European integration”, No. 47024

Prof. dr Zoran Đerić
Vera Krmpot, doktorand

UDK 314.7:316.344.32

MIGRACIJA I PROBLEM INTELEKTUALACA

Apstrakt: Pitanje stalnog rastućeg broja imigranata je jedan od ključnih problema današnjice. Ovaj rad ima za cilj da pokuša da sagleda probleme intelektualaca koji su primorani da se otisnu u emigraciju. Osim svuda prisutnih egzistencijalnih pitanja koji se uvek vezuju za problem emigracije, pisci i umetnici suočavaju se i sa posebnim i specifičnim problemima vezanim za svoju oblast delovanja. Neki od tih problema su pitanje jezika, pitanje (ne)mogućnosti afirmacije, pitanje stepena multikulturalnosti nove sredine. Da li je intelektualcima teže ili lakše nego ostalim imigrantima, da li postoji poseban korpus poteškoća na koje nailaze, da li je moguće utvrditi opšti obrazac njihovog (ne)uklapanja u novu sredinu – sve su to teme koje je neophodno otvoriti a ovaj rad predstavlja jedan od koraka u tom smeru.

Ključne reči: imigranti, intelektualci, mogućnost afirmacije, multikulturalnost

Može li se pevati posle Aušvica? Pitali su se pesnici koji su preživeli nacističke logore, poput rumunskog Jevrejina Paula Celana, poljskog Jevrejina Tadeuša Borovskog, ali i nemačkog Jevrejina Teodora Adorna. Iako je bilo previše argumenata protiv pevanja, što je, naravno, metafora za umetnost uopšte, za svaki intelektualni napor, pokazalo se da se i posle logora i stravičnih zločina i genocida može i mora pevati, odnosno intelektualno promišljati ljudski opstanak.

Adorno (Theodor W. Adorno, zapravo Theodor Ludwig Wiesengrund, 1903 – 1969) je, podsetimo se ukratko, bio jedan od najznačajnijih evropskih filozofa XX veka. Kad su ga nacisti izbacili sa fakulteta, 1933. godine, napustio je Nemačku, u proleće 1934. godine. Boravio je u Oksfordu, Njujorku i Južnoj Kaliforniji. Vrativši se u Frankfurt, 1949. godine, preuzeo je katedru filozofije i ubrzo postao vodeći nemački intelektualac. Bio je tzv. javni intelektualac, jer je svoje mišljenje iznosio ne samo na fakultetskoj katedri, već i na radiju i televiziji.

U „Teoriji estetike“ Adorno tvrdi da jedna „autonomna umetnost“ može da slomi uspostavljenu stvarnost i negira iskustvo konkretizacije, a autentično umetničko delo stiče jednu vrstu „vrednosne istine“, kroz svoju sposobnost da predoči našoj svesti društvene kontradikcije i autonomije (protivrečnosti).

Paul Celan (1920-1970) je pisao na nemačkoj jeziku. Osnovna figura njegovog pesništva je paradoks. Uveo je pojam „protivreč“, kao pravu reč apsurda. Ali ipak nije izdržao pritisak i izvršio je samoubistvo skočivši sa mosta u Senu, u Parizu.

Tako je književnost poimao i poljski pisac jevrejskog porekla, Tadeuš Borowski (Tadeusz Borowski, 1922-1951). Indikativan je naziv njegove knjige priča, „Gospodo, izvolite u gasne komore!“

Slična pitanja o smislu pevanja, pisanja, intelektualnog bavljenja, ili mestu intelektualaca, postavljaju se i danas, na početku XXI veka. Kada su u pitanju aktuelni migranti, i sirijski intelektualci, ili su nedovoljno poznati, ili su već zaboravljeni, kao veliki pisac Halil Džubran (Khalil Gibran), koji je bio libanon-ski, maronitski, arapski i američki pesnik. Rodio 1883. godine, u mestu Bšari, ili Bšareji, u severnome Libanonu, kraju cedrova, koji se u Starome zavetu spominje oko 103 puta. Mati mu je bila kći maronitskoga sveštenika, pripadnika monofizitske hršićanske crkve, u kojoj se sirijski, ili aramejski - jezik kojim je govorio Hrist- upotrebljava u bogosluženju. Pošto je 1869, četrnaest godina pre Džubranovog rođenja, bio otvoren, s izvođenjem Verdijeve „Aide“, Sueski kanal, stotine hiljada ljudi - koji su pre toga trgovali kamilama i konjima, držali svratišta za putnike, vodili mnogobrojne karavane - ostalo je bez posla. To je izazvalo nezapamćen egzodus arapskoga stanovništva u Australiju, Afriku, Južnu Ameriku, SAD... Taj veliki talas odneo je i Džubranovu porodicu u Boston. Kada je imao 12 godina, zajedno s majkom, dve sestre i polubratom emigrira u Ameriku. Njegov otac ostaje u Libanonu. 1897. se vraća u Bejrut i počinje da pohađa al-Hikmah gimnaziju i usavršava svoj arapski. Iz Bejruta, preko Grčke, Italije i Španije, odlazi u Pariz (1901- 1903), gde izlaže crteže, o kojima je Ogist Roden (Auguste Rodin) govorio da se mogu uporediti s likovnim delima drugog velikog pesnika i slikara, Vilijama Blejka (William Blake). Džubran je sam ilustrovaо, kao i Blejk, svoje mnogobrojne knjige, crtajući, nadahnut Leonardom (da Vinci) i Mikelanđelom (Michelangelo), ljudska tela u položajima kad najsnažnije izražavaju dušu koja teži jedinstvu sa sobom i sa svetom.

1902. se vraća u Boston. Iste godine, njegova majka, sestra i polubrat umiru od tuberkuloze. 1905. objavljuje eseje u arapskim novinama, a posle toga počinje da objavljuje i pesme. Svoju prvu knjigu, „Nimfe iz dolina“, objavio je 1906. u Njujorku, a drugu, „Pobunjeni dusi“ 1908. Vraća se u Boston 1910. i pridružuje Društvu zlatnih veza, društvu arapsko-američkih pisaca i intelektualaca. Svoj jedini roman, „Slomljena krila“, objavljuje 1912. Arapska antologija njegovih pesama iz novina objavljena je 1914. u Njujorku, pod nazivom „Suza i smešak“. Njegova prva knjiga na engleskom jeziku, „Ludak“, objavljena je 1918. „Prorok“, njegovo najpoznatije delo izlazi 1923. i odmah postiže veliki uspeh. Svoju kolek-

ciju aforizama, „Kraljevstvo mašte”, objavljuje u Kairu 1927, a knjigu „Isus, sin čovečji”, 1928. izlaze njegovi “Bogovi zemlje”. Iste godine Halil Džubran umire u Njujorku. Pokopan je u rodnom mestu Bšari.

Halil Džubran je pisao i na arapskom i na engleskom jeziku, pa se u njegovim spisima prepliću zapadnjačka i istočnjačka civilizacija, sve do stilskih i misaonih tananosti. Najveći deo arapskog pesništva napisao je još u ranoj mладости. Ali, za razliku od značajnih arapskih pesnika i mistika prošlosti - koji su smatrali zadatkom dubokog pesničkog života da se služe kompleksnim pesničkim jezikom, s izrazima kojih se značenje može utvrditi tek kad se prouče debeli rečnici i retke enciklopedije - Džubran je u svoje pesništvo uneo, premda stiliziran, svakidašnji govor naroda. Delomično se i time može rastumačiti njegova neobična popularnost širom arapskoga sveta, i među najprijestojim ljudima.

Spis „Prorok” mu je doneo međunarodnu slavu. To je poema o čoveku koji se, posle povratka iz preporodne samoće - kakvu su iskusili Buda, Hrist i Muhamed - i pre negoli nestane sa ovoga sveta, obraća onima među kojima je živeo i koji ga prepoznaju tek u trenutku kad ga gube, kao nedostatak sebe samih, pa dakle i kao mogućnost i nadu sebe samih.

Rat je još 1915. godine doneo Siriji veliku glad, kada su majke i bukvalno jele sopstvenu decu. To je bio samo jedan od velikih ratova između Hrišćana i Muslimana, poput ovog sto godina kasnije, koji se naziva i građanskim, ali je, u osnovi, mnogo više. U onaj prvi su se umešale Velika Britanija i Francuska, koje su tada osvojile sirijske zemlje kao svoje kolonije. U ovaj sada su umešane Turska, Nemačka, ponovo Velika Britanija, ali i Amerika i Rusija. A posledice su uništanje kulturnih dobara, uopšte materijalnih dobara, ljudskih života i egzodus u susedne zemlje, kao i u Zapadnu Evropu.

Znamo brojke, znamo globalne ocene i zaključke, ali šta jer sa sirijskim intelektualcima i njihovim stavovima o tome? Zašto, recimo, nisu podržani pesnici poput Adonisa, koji je već godinama kandidat za Nobelovu nagradu? Ili Zekeriјah Tana, istaknuti sirijski prozaist?

Adonis ili Adunis (pravo ime Ali Ahmad Asbar, 1930), sirijski pesnik i esejist, koji je živeo uglavnom u Livani i u Francuskoj. Autor je više od 20 knjiga na arapskom jeziku. Jedan od najznačajnijih predstavnika pokreta „Nova poezija”. Od 1985. živi u Parizu, radio je kao konsultant pri UNESCO. 2011. je dobio „Geteovu nagradu“. Bio je kandidat za Nobelovu nagradu za književnost, ali je kandidatura odbačena zbog njegovih tvrdnji da je Asad obezbedivao građanima više slobode i dobrobiti nego što je imaju na području gde vlada opozicija. Evo šta je rekao o dešavanjima u Siriji: “Mislim da religija ima samo delimičnu odgovornost. Treba pre svega obratiti pažnju na ekonomске razloge i obrazovanje. Treba proceniti

psihološke i socio-ekonomiske aspekte pripadnika generacije koji su odrasli u geometima i odatile odlazili u rat, da bi se vraćali kao teroristi. Oni nemaju šta da izgube”.

Islamska država (ID) je sastavila svoju ekonomiju koja funkcioniše na niskom nivou, ali dovoljno efikasno da održava sistem. Udarac toj ekonomiji, po opštem mišljenju, bi poljuljao celokupan ID sistem i budući da džihadisti imaju plitke korene u društvu – vrlo je malo lokalnog ljudstva u njegovim redovima – bili bi prinuđeni da se koncentrišu na sopstveni opstanak. Naime, nemaština bi najverovatnije desetkovala potporu lokalnog stanovništva.

Povremeno tek stižu do nas agencijske vesti da su uhapšeni pojedini pisci koji su se pobunili protiv vlasti, poput Firasa Saada, ili nekog drugog, i od PEN-a, svetskog udruženja pisaca i nacionalnih udruženja pisaca se traži da ih podrže i zahtevaju njihovo oslobođenje.

Sirijski akademik Ezat Al-Sajed Ahmad naziva ovo velikom tragedijom, najvećom i najbrutalnijom do sada.

Salamah Kailah, sirijski pisac poreklom iz Palestine, okrivljuje sirijski režim za masovna ubijanja, uništavanja sela i gradova.

Pisac Al-Sajed Ahmad govori o krizi koja potresa svet, a koja je korespondentna sa sirijskom reakcijom na očaj i frustacije, što govori o veličini njihove patnje. Dodaje da i sami Evropljani sada naglašavaju kako je ova tragedija rezultat pasivnog zapadnog odnosa prema dešavanjima u Siriji.

U EU se vodi žustra rasprava o tome da li je ona, dakle Evropska unija, pod navalom ogromnog broja izbeglica iz Sirije, Libije, Avganistana i Iraka, na putu da izgubi „svoju hrišćansku dušu“ ili će dušu izgubiti ako se prema njihovim zahtevima za azil bude postavljala restriktivno. Nazivaju se licemernim, pre svega Evropa, koja ne razmišlja mnogo o duši, ali i Amerika, koja podržava one koji čereće Siriju, Libiju, Avganistan i Irak...

„Odjedared, Evropa se sa onim što ona misli da se zove duša, ali sada u nosu, našla u situaciji da je mnogo Muhameda došlo podno njenog glavnog brega... Ušlo se sledeću fazu – demografsko i kulturno remećenje cele Evrope (finansijsko je krenulo odavno)“. Ovo je jedan od zaključaka iz štampe. Postavljaju se i brojna druga pitanja. Poput: Hoće li se Evropa pretvoriti u izbeglički kamp? Da li je migracija u stvari geopolitičko oružje?

Kao odgovor za ovo navodi se da Evropa stari, a mlada, sveža imigrantska snaga dolazi. Masovni migrantski talas, dugoročno gledano, promeniće etničku i demografsku strukturu starog kontinenta. Nesumnjivo je da će sve ovo, za Evropu, kao ukorenjenu zajednicu, imati dalekosežne identitetske, kulturne i privredne posledice.

Kako se ponašaju intelektualci u ovoj epohi pomerenih vrednosti? Da li su i da li mogu da sačuvaju svoj identitet kao izaslanici kulturnog razvoja i napretka? Da li deluju u pravcu buđenja nade da nisu izgubljene sve šanse za ostvarivanje humanije vizije budućnosti?

Vlada velika konfuzija u oceni ko su intelektualci: da li su to svi ljudi sa visokim obrazovanjem ili je to privilegovana duhovna elita ili su to proizvođači raznih ideologija koji žive od prodaje svojih ideja?

Često se govori o povezanosti duhovne elite sa elitom moći. Ovo pitanje je povezano i sa karakterom individua kao intelektualca i njegovim stavom prema sebi i okolnom svetu. Obrazovanje i znanje predstavljaju uslov, ali ne i dovoljan razlog da neko postane intelektualac. Potrebno je ukazati na razlikovanje dva pojma koji se često mešaju: pojam intelektualac i pojam pseudo-intelektualac. U definiciji intelektualca na prvo mesto dolazi sloboda i autonomija ličnosti, koja je nezavisna u mišljenju i ne prihvata zapovesti ma od koga dolazile. Pobuna protiv autoriteta je bitno svojstvo intelektualaca. Otuda imamo brojne političke emigrante u XX veku. Otuda imamo i situaciju da se pojedini sirijski intelektualci koji su se pobunili protiv vladajućeg režima nalaze u zatvorima, ili su, u najboljem slučaju, u emigraciji. Jer pobuna protiv autoriteta je bitno svojstvo intelektualaca. Intelektualci se u svojim postupcima upravljaju prema savesti, a ne prema normama. To prepostavlja odgovornost za odbranu slobode i smelost da se suprotstavi nasilju i zlu.

Đuro Šušnjić klasificuje tri tipa intelektualaca: neutralni tehničar koji prikuplja i klasificuje činjenice i ponaša se kao „vrednosno neutralni istraživač, zamenjujući humanizam scijentizmom“; „socijalni filozofi“ kao kritičari društva sa stanovišta univerzalnih ljudskih idea, koji opominju da postoje trajnije vrednosti, bez kojih život gubi smisao, ali ne odgovaraju na pitanje kako da se ti ideali ostvare u represivnom društvu, te ostaju samo moralni kritičari; i „kritički intelektualci“ koji se ne zadovoljavaju saznanjem o činjenicama kakve one jesu, već ih suočavaju sa realnim mogućnostima u procesu saznanja i stvaranja. Oni su, kaže Šušnjić, javni tumači privatnih nevolja, koji od pojedinačnih muka velikog broja ljudi stvaraju društveni problem, vršeći pobuni protiv „sveta činjenica“ jezikom realno mogućeg.

Dakle, egzistencija intelektualaca raspoznaće se po načinu postavljanja pitanja i davanja odgovora. Kritičko mišljenje (što uključuje kritički stav i prema sopstvenim idejama, kao i prema svetu u kojem žive) je prepoznatljiva odredba intelektualaca – oni su duhovna opozicija sistemu moći. Intelektualni interes je otkrivanje istine da se svet osmisli, a ne da se njime vlada. Drugim rečima, intelektualac „živi za ideju“ a ne od ideja (u tome je razlika između poziva i zanimanja).

I za Zigmunta Baumana je posvećenost ideji bitno obeležje intelektualaca koji se uzdiže iznad parcijalnog znanja sopstvene profesije i angažuje se na globalnim pitanjima istine, rasuđivanja i ukusa vremena.¹ Intelektualac se predstavlja naciji u ime razuma, iznad sektaških interesa, u ime moralnih principa da bi „uneo svetlo mudrosti“ za konfuzne i potlačene. Dakle, intelektualci su inteligentna, misleća, obrazovana, posvećena elita, koja se uzdigla na viši nivo gde se čuje glas razuma i moralnosti.

Angažovanost intelektualaca, u smislu odbrane moralnosti i humane vizije budućnosti, da bi se podržala nada da svet može biti bolji i da se može naći izlaz iz preteće apokalipse, nameće se danas kao kategorički imperativ intelektualnog poziva.

Drugo važno pitanje je jezik. Kada se već obreo u izgnanstvu, svaki intelektualac, a pisac naročito, „ne može ipak a da se ne pita šta je s njegovom stvaračkom sposobnošću“ (Česlav Miloš). „Često se čuje da tajanstvena veza spaja jedinku sa zemljom njenih predaka, sa tlom i svetлом, zvucima maternjeg jezika. Izvori inspiracije, kaže se, mogu mnogo lakše da presahnu kada neko živi u inostranstvu.“ Zato se mnogi stvaraoci, intelektualaci uopšte, u emigraciji okupljaju oko pojedinih središta, književnih časopisa, izdavačkih kuća, klubova i biblioteka, čitaju svoje rade jedni drugima, kao i potencijalnim slušaocima, i nastoje da budu što više u svom jezičkom okruženju. Njihova prva publika je uglavnom jednonacionalna, s kojom dele emigrantsku sudbinu, imaju i zajedničke teme. Ali to nije i jedina publika kojoj teži emigrantski pisac. Do čitalaca u domovini se ipak teško dopire, zbog cenzure, političkih zabrana, knjige koje stižu iz emigracije plene se na granicama domovine, tako da su retki primerci koji uspevaju da se prokradu do pojedinih čitalaca. Iako nisu brojni, postoje i takvi čitaoci. Otuda i podela čitalaca na emigrantske i one u domovini, odnosno na pisce koji pišu isključivo za emigrantsku publiku i one koji još uvek računaju i na čitaoca u rođnom kraju. Ovakva podela, naravno, ima svoja ograničenja, a pisci koji podležu takvim namerama i žude ka konkretnim čitaocima gube od univerzalnosti, pa i od opštег značaja. S druge strane, ambiciozniji stvaraoci suočavaju se sa slabim interesovanjem druge jezičke i književne sredine za njih. Ponekad i očajnički nastoje da skrenu pažnju na sebe. Takođe, postoje pokušaji približavanja tematski, a potom i prelaskom na jezik sredine. Mada su retki oni koji su u tome uspeli (jedan od takvih je Vladimir Nabokov). Ali o tome neprestano razmišljaju, ili im drugi postavljaju takva pitanja: kad već živiš u toj sredini, znaš taj jezik, zašto onda i ne pišeš na njemu? Ali maternji jezik je, kako su to isticali Danilo Kiš, Josif

1 Zygmunt Bauman "Post-modernity, Intellectuals", Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1987, p.2.

Brodski, Česlav Miloš i drugi, upravo oznaka izgnanstva. Pisac zna cenu koju je platio da bi mogao slobodno da piše na svom jeziku. Ta cena je visoka. S jedne strane – gubitak doma, a s druge – nemogućnost da se udomi u svetu, u drugom jeziku. Koliko god ga poznavao, taj novi jezik će uvek ostati jednoznačan, jer pisac “ne piše samo rečima, već celim svojim bićem” (Kiš).

Sve je u jeziku sadržano: mitovi, etika, tradicija, kultura, istorija i pamćenje. Izgnanstvo iz domovine nije, znači, “izgnanstvo iz sintakse” (Kiš). Pesnik je, kako je to rekao Brodski, osuđen na svoj jezik: “Bilo gde da se nalazi, on je u njemu zatvoren kao u svemirskoj kapsuli.” Pristaje na prevodenje svojih dela na druge jezike, iako je uveren da: “Nijedan prevod, ni najbolji, neće preneti sva značenja, sve instance njegovog jezika, sve istorijske, književne, nacionalne, verske, etnografske, pesničke asocijacije originala” (Kiš). Upravo zato ni Nabokov (koji je pisao prozu na engleskom jeziku), ni Brodski (koji je pisao eseje, ređe i pesme na engleskom), ni Kiš ni Danojlić (koji su pisali eseje na francuskom), ni Miloš (koji je pisao i na francuskom i na engleskom), kao ni brojni drugi intelektualci u emigraciji, nisu odustali od pisanja (pre svega poezije) na svojim maternjim jezicima, jer: “Ono što imamo, po čemu istinski postojimo, u vezi je s rodnim tlom, a uklopliti se drugde, to znači: odreći se svoje nesvodljivosti”.²

Pisati na drugom jeziku, to znači, najčešće, pokušati da sam sebe pretumačiš s jednog (starijeg) jezika na drugi (novi). Problem je, ne samo u tome, što su to najčešće dva potpuno različita jezika (etnički, pa i etički, lingvistički, semantički): “struktura jednog jezika nikada se ne preslikava kao u ogledalu u strukture drugog jezika”, primetio je Stanislav Baranjčak, pesnik s bogatim prevodilačkim iskustvom s poljskog na engleski, odnosno sa engleskog i ruskog na poljski jezik. Istovremeno, u svakom jeziku postoje “sistemi asocijacija, konotacija, tradicije, vrednosti. Otuda i velik broj semantičkih poteškoća, barijera i zamki, koje govore o sebi u svim sferama života emigranta, od unutrašnje refleksije do konktakta sa drugim ljudima – i to naročito u početnom periodu upoznavanja i navikavanja, kada sva njegova duhovna energija guta doslovno tumačenje vlastitog sveta poimanja s jednog jezika na drugi.”

Bez obzira na metod, iskustvo, znanje, spretnost, kada se emigrant koristi drugim (nematernjim) jezikom ostaje “semantička nesigurnost”, gubi se spontanost, a dobija veštački, konstruisani jezik (s arbitralnim spojem između reči i stvarnosti).

Sa svesnim ili nesvesnim prevodenjem reči (značenja) s tuđeg jezika na svoj i obratno, susreće se svaki stranac, emigrant, atomatski, refleksivno.

² Više kod Милован Данојлић, *Мука духу*, Београд 1996.

“Proces jezičke asimilacije imigranta, to je u osnovi stvari nasilje, da bi se sve to zaboravilo.”³ Ali jezik je pamćenje, jezik je sudska i žig pesnika u izgnanstvu. “Živeti u novom jeziku, u jednoj perspektivi, čini se kao mučno podvajanje ličnosti, a u drugoj može se u tome videti šansa za postizanje autentičnog unutrašnjeg pluralizma, otvorenost na više vrednosti koje egzistiraju zajedno u svetu...”

Možda je svejedno na kom se jeziku piše, kad se piše valjano. Lako je dopreti do refleksivnog, svakodnevnog jezika i njegovog sveta jednostavne komunikacije i prenosa informacija, ali nije lako dopreti do pesničkog jezika, još manje do pesničkog sveta, koji nije svet bez refleksija i bez želje da posreduje, i on je usmeren ka drugom, ka čitaocu i sabesedniku, mada je ponekad nepristupačan, nije i neosvojiv.

MIGRATION AND THE PROBLEM OF INTELLECTUALS

Abstract: The issue of constantly growing number of immigrants is one of the key problems of today. This paper aims at providing an overview of the problems of intellectuals who are forced to set off into exile. Apart from the always present existential questions imminent to the problem of emigration, writers and artists are faced with specific problems related to their field of activity. Some of these problems are the language issue, the issue of (im)possibility of affirmation, the question of the degree of multiculturalism of the new environment. Is the whole situation harder or easier compared to other immigrants, whether there is a special corpus of difficulties they encounter, whether it is possible to determine the general pattern of their (lack of) integration into the new environment - these are all topics that need to be addressed and this paper represents one of the steps in this direction.

Keywords: immigrants, intellectuals, the possibility of affirmation, multiculturalism

3 O tome više kod Stanisław Barańczak, „Pomieszanie języków”, u: *Tablica z Macondo*, Londyn 1990.

*Između proterivanja i opstanka - iskustva
nacionalnih manjina na prostoru Hrvatske i Srbije*

Dr Filip Škiljan

Dr Marina Perić Kaselj

UDK 314.7.045 (=511.141)(497.3)

PRISILNE MIGRACIJE MAĐARA IZ HRVATSKE U TIJEKU I NAKON DRUGOGA SVJETSKOGA RATA: ETNIČKI IDENTI- TET I ETNIČKA SITUACIJA

Abstrakt: U radu se govori o prisilnim migracijama Mađara iz Hrvatske u tijeku i nakon Drugoga svjetskoga rata. Metodom studije slučaju istražuju se Mađari u Moslavini, na Bilogori, u Podravini i u zapadnoj Slavoniji. Istraživanju se pristupa kombiniranim metodološkim pristupima: povijesni izvori i popisi stanovništva, te dubinski intervjuji s pripadnicima nacionalnih manjinskih zajednica ili (rekonstrukciji sjećanja). Naglasak je stavljen na procese isključivanja manjinskih zajednica Mađara od strane jugoslavenske komunističke vlasti 1945. godine.

Ključne riječi: prisilne migracije, Mađari, etnički identitet, etnička situacija

Uvod: Useljavanje Mađara na područje Hrvatske

Prema pisanju Bele Makkai (2011)¹ migracije stanovništva iz Mađarske polovinom 19. stoljeća uzrokovane su prvenstveno visokim demografskim prirastom stanovništva kojeg je usporedo pratila egzistencijalna kriza. Zbog usitnjavanja posjeda, feudalnih prepreka u trgovini zemljom, visokih poreza, nedostatka kredita i snažne konkurenциje mađarska je privreda bila iznimno opterećena.² Masovno iseljavanja započelo je osamdesetih godina 9. stoljeća ponajprije iz zaostalih, nerazvijenih područja Mađarske. Svaki treći iseljenik³ u to vrijeme bio je po nacionalnosti Mađar, dok su ostali bili pripadnici nacionalnih manjina.

Useljavanje Mađara na područje Hrvatske započelo je u razdoblju od 1860.-1870. Osim spomenutih razloga, privlačni čimbenici za iseljavanje u Hrvatsku bile su povoljne cijene zemljišta.⁴ Prvi značajniji slučaj useljavanja na područje

1 B. Makkai, Migracija iz južne Mađarske preko Drave i Save krajem XIX. stoljeća u: Podravina, vol. X, br. 19 (2011).

2 Isto, str. 67.

3 Isto

4 Mađari su u Slavoniji mogli kupiti jedan cijeli hektar površine vrlo kvalitetne zemlje za 10, 20 ili 30 forinta. Svoja zemljišta u Mađarskoj prodavali su deset puta skuplje, pa su za prodanih 2 ili 3 hektara zemlje u Mađarskoj mogli kupiti 20 ili 30 hektara zemlje u Slavoniji. Balta, Julijanska akcija u Slavoniji, Zagreb 2006, str. 49.

bjelovarsko-bilogorskog kraja bio je 1864. godine kada su seljaci iz županije Somogy kupili zemlju na području Velikih Bastaja i Koreničana u blizini Daruvara, a nedugo poslije su otkupili i zemlju Hrvata u Brekinskoj koji su odselili u Bosnu i Hercegovinu nakon okupacije (1878.).⁵

Prema statističkim podacima iz 1900. godine u Hrvatskoj je od ukupno 135.178 useljenika iz Mađarske, njih 53.625 došlo iz županije Bacs Bodrog, 19.794 iz županije Somogy, 12.223 iz županije Zala i 12.029 iz županije Baranya.⁶ Riječ je o Mađarima koji su doselili iz krajeva koji su bili smješteni nedaleko od današnje hrvatsko-mađarske granice, odnosno iz županija koje su bile pograđene sa Slavonijom. Prostor koji je nekada pripadao Vojnoj krajini nakon 1881. godine bio je razvojačen, pa se jedan dio nekadašnjih krajišnika selio u susjednu Bosnu što zbog prezaduženosti, ili zbog procesa propadanja zadruga. Mađari su kupovali njihova imanja. Doseљavanje na područje Hrvatske nije bilo samo na područje Bilogore, Podravine, Moslavine i zapadne Slavonije, već i na teritorij oko Đakova, područje između Virovitice i Našica, Srijema i područje oko Vukovara.

Tablica 1. Broj Mađara prema popisima stanovništva od 1880-1953. godine⁷

Kotar	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1948	1953
Kutina	138	282	1943	2365	1230	985	790	793
Garešnica	49	973	1831	2042	1975	1989	1585	1333
Bjelovar	269	2735	3674	4154	3582	3058	2253	1929
Daruvar	2305	3830	4996	5869	4130	3405	2395	2209
Grubišno Polje	200	1808	2516	2758	2111	2208	1489	1483
Virovitica	5548	7700	8556	9223	5878	3298	1978	1604
Koprivnica	521	918	1785	1857	307	685	368	362
Đurđevac	1073	1087	2891	1693	843	497	393	214
Pakrac	1496	2780	2825	2784	2007	1771	1029	982

⁵ B. Makkai, Migracija iz južne Mađarske preko Drave i Save krajem XIX. stoljeća u: Podravina, vol. X, br. 19 (2011), str. 70.

⁶ Isto.

⁷ Popisi stanovništva promatrani su u razdoblju između 1880. i 1953. godine na teritorijalnim jedincima Pakrac, Daruvar, Bjelovar, Garešnica, Grubišno Polje, Kutina, Virovitica, Đurđevac i Koprivnica. Za popisne godine 1880. i 1890. korišteni su podaci o materinjem jeziku, budući da podatke o narodnosti ne

Metodologija istraživanja i teorijski okvir: Etnička situacija, Događaj i identitet etničkih grupa

Empirijski dio istraživanja obuhvatio je 20 dubinskih polustrukturiranih intervjua maksimalne varijacije s pripadnicima mađarske manjinske zajednice. Prilikom definiranja etničkog/nacionalnog identiteta naglasak smo stavili na socijalne konstrukte s posebnim naglaskom na kolektivna sjećanja. Nastojali smo pokazati kako određene institucionalne shematske klasifikacije ili povijesni Događaj mogu nametnuti ili dovesti do promjene strategija samoopisivanja etničke grupe. Teorijski smo se oslanjali na interakcionalistički teorijski pristup istraživanju etničkog identiteta i to pravca koji su razvili S. M. Lyman i W. Douglass (1972)⁸ koji su etničnost definirali kao dio određene situacije u kojoj se akteri nalaze u tijeku svojih interakcija. Po njima etničnost se pojavljuje kao sredstvo konstrukcije, manipulacije i modifikacije stvarnosti. Kontakti i interakcije među akterima proizvode različite situacije koje definiraju i različite identitete. Na taj način situacijska analiza etničnosti povezuje se s izučavanjem različitih strategija pojedinca (mijenjanje etničkog identiteta kao strategija za ostvarenje vlastitih interesa) u oblikovanju njihova etničkog identiteta.

Potom smo naglasak stavili na pitanje etničke situacije koja je odgovorna za oblikovanje etničkog identiteta. Etnička situacija⁹ je teorijsko-promatrački model koji omogućuje da se konkretno promatrana etnička situacija smjesti u odgovarajući sinkronijski (prostorni) i dijakronijski (povijesni) kontekst. Etnička situacija obuhvaća prostorno-vremenski kontekst obuhvaćen promatranjem, sudio-nike-po jedincu (aktere) i državu - nadzorno-klasifikacijski aparat s monopolom političke moći.

Osim etničke situacije jedan od bitnih procesa koji utječe na definiranje identiteta je Događaj u smislu kojem tom pojmu pridaje A. Badiou¹⁰. Događaj se prepoznaje po tomu što on, za razliku od uobičajenih događaja, automatski utječe na promjenu etničke situacije.

posjedujemo. Treba također naglasiti kako su granice kotareva, kasnijih općina bile uvelike izmijenjene.

8 Lyman, Stanford M. and William A. Douglas. 1972. "Ethnicity: Strategies of collective and individual impression management". Social Research, vol. 40:344– 365

9 Perić Kaselj, M., Škiljan F., Vukić, A. 2015 „Događaj i etnička situacija: Promjena identiteta nacionalnih manjinskih zajednica u Republici Hrvatskoj“. Studia ethnologica croatica, vol 27, str. 7-70.

10 Badiou Alain. 2005. Being and Event. London: Continuum, str. 173-178.

Društveno-povijesni kontekst: Status Mađara nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije nova vlast kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nije bila osobito naklonjena nacionalnim manjinama.

Mađarima je onemogućeno sudjelovanje na prvim poslijeratnim izborima, iz razloga što su na osnovi mirovnih ugovora do ljeta 1922. godine imali pravo preseliti u Mađarsku. Za to vrijeme bila su im oduzeta sva politička prava. Izgubili su pravo i na agrarnu reformu. Posjede su dobili uglavnom solunski dobrovoljci iz Prvoga svjetskoga rata, a Mađari veleposjednici su razvlašteni Godine 1922. donijeta je odluka o podržavljenju školstva. Manjinski razredi smjeli su se osnovati samo gdje je bilo najmanje trideset učenika. Nije se priznavala izjava o etničkoj pripadnosti, već su vlasti ispitivale podrijetlo učenika tri generacije unatrag. Odnosi nepovjerenja Kraljevine SHS i Mađarske do 1929. godine reflektiraju se na politički život Mađara Nezadovoljavajuće stanje u školstvu trajalo je sve do ukidanja diktature 1931. godine.

Jugoslavenske vlasti su tada zbog potpisanih međunarodnih ugovora morale osigurati određena prava nacionalnim manjinama tako i Mađarima pravo na političko organiziranje. Nepovjerenje prema Mađarima odnosno službene državne politike bit će stalno prisutna i u cijelom međuratnom razdoblju. Kriza i pogoršanje odnosa je nastupilo ponovno zalaganjem engleskog lorda H. Rotemira za reviziju versajskog mirovnog ugovora u korist Mađarske.¹¹ Stvaranjem Banovine Hrvatske doveden je u pitanje politički identitet Jugoslavije što se prenijelo i na položaj nacionalnih manjina.

U Banovini Hrvatskoj, dozvoljen je rad Mađarske kulturne zajednice i otvaranje novih osnovnih škola čime je sve više jačala politička aktivnost Mađara. Neposredno uoči rata Mađarska se sve više priklanja Njemačkoj.

Vođa ustaškog pokreta Ante Pavelić već se u emigraciji povezuje s političkim oponentima koji su imali određene ciljeve i interesu za razbijanje Kraljevine Jugoslavije. Na toj jezgri došlo je do suradnje ustaša i političkih vođa u Mađarskoj koji su tražili reviziju Trianonskog sporazuma i priključenje određenog područja Kraljevine Jugoslavije Mađarskoj.

Mađarizacija: Legrad ulazi pod mađarsku upravu

Na početku rata, već 6. travnja 1941. godine, jugoslavenska je vojska bez borbe napustila Međimurje. Dan poslije tamo su ušli Nijemci, a lokalne ustaše su 8. travnja 1941. oformili Ustaški stožer za Međimurje i počeli preuzimati stvar u

11 http://adattar.vmmi.org/fejzetek/1409/03_uvod.pdf (pristup 25.08.2016).

svoje ruke te je Teodor Košak, prvoborac ustaškog pokreta u Čakovcu, proglašio uspostavu NDH. S druge strane, aktivna promađarska skupina u Međimurju započela je tražiti mađarsku okupaciju Međimurja. Među njima je uz etničke Mađare bio i dosta velik broj "mađarona" tj. osoba hrvatskog podrijetla koje su zastupale mađarsku nacionalnu ideju.. Mađarska je bez pristanka vlasti NDH pripojila Međimurje 16. travnja 1941. godine.¹² Nakon prijelaza jugoslavenske granice 11. travnja 1941. godine, mađarska vojska okupirala je Baranju koja je zajedno s Međimurjem uključena u mađarski upravni sustav. Dio Baranje s većinskim hrvatskim stanovništvom priključeno je ostalim dijelovima istoimene županije sa sjedištem u Pečuhu.¹³ U zauzetim područjima mađarske su vlasti odmah poduzele mjere u duhu mađarizacije: uspostavu nove uprave, uvođenje mađarskog jezika kao službenog jezika u upravi i nastavnog jezika u školama i druge mjere. Pripojenje Međimurja i hrvatskog dijela Baranje Mađarskoj ogorčilo je vlasti NDH jer se radilo o hrvatskim povijesnim i etničkim područjima. Zagreb je najteže pogodio gubitak Međimurja u kojem je živjelo prema pouzdanim statistikama više od devedeset posto hrvatskog stanovništva.

Nakon pripojenja Međimurja Mađarskoj dolazi do zategnutih odnosa jer vlasti NDH nisu nikada priznale taj čin protestirajući protiv njega i naglašavajući svoje pravo. Krivci za nepopustljivost Mađarske traženi su u vojnim krugovima, čak i u samovolji mađarskog zapovjednika Čakovca Z. Timara koji je prema tim tvrdnjama na vlastitu ruku proglašio okupaciju Međimurja.¹⁴

Za vrijeme Drugog svjetskog rata Legrad je ušao pod mađarsku upravu . O dolasku mađarske vojske u Legrad piše Dragutin Feletar koji opisuje kako su Mađari svečano ušli u naselje, održali svečani defile mjestom s vojnom muzikom i zastavama, a nakon toga je mađarski svećenik održao u mjesnoj crkvi spomen-slavu. U vrijeme mađarske okupacije Legrada sagrađen je most preko Drave koji je Legrad povezivao s Međimurjem. Prema pisanju dr. Feletara vidljivo je kako su Mađari željeli uvjeriti Legradane i Međimurce za vrijeme Drugog svjetskog rata da su neki poseban, međimurski narod, iz razloga lakšeg provođenj a mađarizacije.¹⁵

12 Hutinec, Goran, (2005.) "List Muraköz-Megymurje kao organ mađarske okupacijske vlasti u Međimurju (1941-1943)". Radovi 37: 283.-311. Zagreb, str. 283.

13 I Ivan Jelić, Hrvatska u ratu i revoluciji : 1941 - 1945, Zagreb 1978.

14 Hutinec, Goran, (2005.) "List Muraköz-Megymurje kao organ mađarske okupacijske vlasti u Međimurju (1941-1943)". Radovi 37: 283.-311. Zagreb, str. 285.

15 D. Feletar, Legrad, Čakovec ,1971, str. 131.

Oni koji su ostali nisu najbolje prošli. Obitelji koje su bile bogatije ostale su bez većine zemljišta.

Mobiliziranje Mađara za vrijeme Drugoga svjetskoga rata

Situaciju vlasti prema Mađarima za vrijeme Drugog svjetskog rata opisao nam je Ivan Družin iz sela Lasovca. Njegov otac bio je mobiliziran za vrijeme raspada Kraljevine Jugoslavije. »Novine u našem selu nitko nije čitao, a radija nije bilo, pa nismo znali što se događa. Iz Slavonskog Broda, gdje je otac demobiliziran, počelo je vraćanje vojnika kućama. Međutim, oca su zarobili u Virovitici Nijemci te je završio u Njemačkoj u ropstvu. U Njemačkoj je proboravio sedam mjeseci. Tek tri mjeseca nakon zarobljavanja otac je uspio poslati dopisnicu iz zarobljeničkog logora u kojoj javlja da je živ i zdrav...“.

Ivanovom ocu, Vendelu Družinu, po povratku iz zarobljeništva prvi susjed koji je bio u ustašama rekao je kako mora vratiti jugoslavensku uniformu u općinu Severin. Nakon što je vratio uniformu Vendel je očekivao poziv u domobranu budući je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije dobio jugoslavensko državljanstvo. Uspravom NDH, Mađari su izgubili jugoslavensko državljanstvo te su postali ponovno mađarski državlјani. Vendel, poput većeg broja Mađara dobio je osobnu kartu u kojoj je pod rubrikom nacionalnost stajalo Mađar. Zahvaljujući takvoj kvalifikaciji niti jedna vojska koja je prolazila kroz Lasovac u prvim godinama rata nije ga mogla mobilizirati. Jačanjem partizanskih snaga u tijeku 1944. godine partizani su počeli češće navraćati u područje oko Lasovca. Nakon osnivanja mađarskog bataljona, poslije i brigade partizani su tražili od Mađara da pristupe partizanskim jedinicama: Kada god bi partizani došli po oca on bi se skrivaо. Jednom su partizani došli u Lasovac, a baka je rekla da je otac u Orovcu. Jedan je partizan djeda uhvatio za ruku i rekao mu da si može iskopati raku: ‘Kažite Vendelu da ako se sam do sutra ne javi da ćemo ga mi dignuti.’ Nakon toga otac je rekao da se spakiramo, pa smo na kola natrpali masti, mesa, brašna i otac, majka ja i sestra pošli smo u Brezovac kod Bjelovara gdje smo dočekali oslobođenje. Djeda i baku su partizani zatvorili u školu s ostalim Mađarima dva dana i dvije noći i za to vrijeme opljačkali njihove kuće. Djed i baka su poslije toga otišli u Bjelovar. Nakon oslobođenja došao je po djeda jedan partizan iz sela i rekao mu: ‘Upreži konje Vendele. Odi kući i dobit ćeš ključeve.’“

Vendel je bio potreban lokalnoj zajednici jer je imao konje kojima je mogao orati ili prevoziti namirnice i materijal. Na ovaj način obitelj Družin ostala je u Hrvatskoj.

Slična je bila i situacija u pakračkom kraj. Otac Dragutina Fezija surađivao je s partizanima, a njegov brat Josip Fezi sudjelovao je u partizanskom pokretu.

Prije nego li je otišao u partizane Josip Fezi bio je u Gestapu. Nakon rata brat se prijavio zajedno s obitelji za odlazak u Ameriku, ali umjesto u Americi završio je na radu na Psunj i Papuku. Franjo Pecsi iz Govedeđeg Polja prisjeća se kako mu je otac bio u domobranima dok mu je majka ostala sa svekrom u selu. »Po kućama je išao partizanski seoski predsjednik i davao je upute koje Mađare treba dignuti. Svi koji su bili dignuti išli su željeznicom u Banovu Jarugu. Moji su prvo transportirani u Mađarsku, a potom u Austriju. Nakon rata su se vratili u Slavoniju. U našoj kući bio je koloniziran jedan Srbin, a naseljeni su bili i u druge mađarske kuće. Ponajviše ih je bilo iz Boraka, Bijele i iz Bosne. Ništa od naših stvari nije bilo sačuvano.«

I iz Brekinske su Mađari iseljavani. Anuška Špehar rođena Gelenčir prisjeća se kako je njihovu obitelj spasio neki oficir koji je kod njih bio smješten nakon ulaska partizana u Brekinsku. »Mi smo se već spremili, a dva partizanska vojnika bila su na vratima. Jedan od njih je znao mađarski jezik, pa nam je rekao da spremimo sve što možemo ponijeti. U dvorištu su već bili Srbi iz Kukunjevca koji su uzimali naše stvari, ali nas je spasio oficir koji je bio kod nas i mi smo ostali. Oficir je naredio da naše stvari vrate. Cijeli gornji kraj sela Brekinske je otišao u Mađarsku i nitko se nije više vratio.«

Iseljavanja Mađara iz Hrvatske nakon 1944. godine

Iseljavanje Mađara iz Hrvatske u Mađarsku pojačanog intenziteta bilježi se nakon 1944. godine. Jedan od uzroka bio je negodovanje ili odbijanje Mađara da se uključe u partizanski odred. Mađari su pokušavali na sve načine izbjegći novacjenje u partizanske redove, kao i u bilo koju drugu vojsku smatrajući kako rat koji se vodi nije njihov. Kao kompromisno rješenje kako bi izbjegli mobilizaciju bili su spremni dati i veće količine hrane. Unatoč tomu partizani su provodili mobilizaciju Mađara. Primjer je osnivanje i mobilizacija Mađara u mađarski bataljun Šandor Pötefi. Borba Bilogorskog odreda i mađarskog bataljuna Šandor Petefi s Nijemcima iz Pisanice u Bedeniku bila je kod Mađara protumačena kao namjerno suprotstavljanje jedne nacionalnosti drugoj. Nakon toga oko 40 prisilno mobiliziranih Mađara pobjeglo je u svoja sela Bedenik, Lasovac i Pupelic¹⁶. Partizani su stoga donijeli odluku kako Mađari koji odbiju mobilizaciju moraju napustiti Jugoslaviju i u tom slučaju ne smiju ponijet nikakva materijalna dobra. Pripadnici jednog bataljuna brigade Matija Gubec krajem kolovoza 1944. godine u Pupelicu morali su primijeniti odluku o protjerivanju Mađara koji se nisu željeli odazvati pozivu na mobilizaciju. Nekoliko dana poslije došla je delegacija

16 M. Kolar-Dimitrijević, »Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine« u: Časopis za suvremenu povijest, god. 27, br. 1 (1995), str. 127.

od 150 Mađara s prijedlogom kako će Mađari ekonomski pomagati narodnooslobodilačku borbu. Dana 23. rujna 1944. godine oblasni komitet Komunističke partije Slavonije obavještava kako se Mađari iz bjelovarskog okruga ne odazivaju pozivima u vojsku te da se tisuću mađarskih obitelji želi odseliti u Mađarsku¹⁷. Prema odluci sa sobom ne mogu ponijeti »ništa izuzev najnužnijih ličnih stvari«. Isto tako, muškarci sposobni za vojsku moraju ići u radne bataljune. Neposredno poslije ove odluke Ozna za zagrebačku oblast obavještava II. odsjek Ozne za Hrvatsku kako u okruzima Moslavina i Bjelovar Mađari formiraju organizacija za iseljavanje u Mađarsku: »Mi smo s brigadom preuzeli organizaciju tog iseljavanja. Koji Mađari imaju nekog u partizanima, tima ne dozvoljavamo selenje iz razloga, što bismo im morali dati i njihov imetak, kojeg bi Švabe opljačkali i upotrijebili za rat, no oni koji imaju nekoga u neprijateljskoj vojsci proglašuju se narodnim neprijateljima i iseljava ih se bez razlike da li oni hoće ili ne. Svi muškarci koji spadaju u posljednju skupinu i sposobni su za vojsku bit će upućeni u koncentracijske logore. Oni koji ne podržavaju nijednu od navedenih strana mogu da sele, ostavljajući imetak, a muškarci idu u logor; oni, koji od takvih neće da sele, moraju poslati sposobne muškarce u NOV-u.«¹⁸

Odluka prema kojoj muškarci između 16 i 50 godine ne smiju iseliti bila je ključna pri odluci o iseljavanju. Nakon te odluke mnogi su odustali od iseljavanje, a muškarci su se javljali kao dobrovoljci u narodnooslobodilačku vojsku. Na području garešničkog kotara bilo je veći broj primjera gdje su Srbi i Hrvati intervenirali i štitili svoje susjede koji su trebali biti transportirani u Mađarsku. Nakon prisilnog iseljavanja Mađara sva njihova imovina koju nisu smjeli ponijeti sa sobom je bila je opljačkana od pripadnika partizanskog pokreta. To je već bilo vidljivo i u vrijeme kada se to događalo, pa su čak i partizanske lokalne vlasti inzistirale da viši organi od općinskih i kotarskih NOO-a objasne narodu razloge iseljavanja Mađara.

Iz sačuvanog popisa iseljenih mađarskih obitelji vidljivo je kako je iz Bedenika iseljeno kompletnih šest obitelji s 24 člana obitelji, iz Lasovca 10 obitelji sa 63 člana i iz Velike Pisanice jedna obitelj sa šest članova¹⁹. Mnogi su Mađari napuštali svoja sela u strahu pred mobilizacijom, ali nije jasno da li su i njihove obitelji

17 M.Kolar-Dimitrijević, »Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine« u: Časopis za suvremenu povijest, god. 27, br. 1 (1995), str. 129-130.

18 M. Grahek-Ravančić, »Mađari kao neprijatelji: rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Primjer: kotar Bjelovar« u: Časopis za suvremenu povijest, br. 1 (2012), str. 47

19 M. Kolar-Dimitrijević, »Istjerivanje Mađara iz okolice Bjelovara 1944. godine« u: Časopis za suvremenu povijest, god. 27, br. 1 (1995), str. 131.

otisle iz sela ili su ostale. Na sačuvanom popisu nisu popisane sve mađarske obitelji koje su protjerane s područja Pisanice. Iz Kreštelovca je krajem rata prisilno iseljeno deset obitelji: Kiraly, Hegy, Ciguth, Szegeda, Takacz, Patko, Vezden (dvije obitelji) i Nyary (dvije obitelji). One su s najnužnijim stvarima otpremljene u seljačkim kolima do mosta preko Drave na putu Terezino Polje – Barcs, a zatim su se po naredbi trebali uputiti prema unutrašnjosti Mađarske. Neke od ovih obitelji, ili pojedini članovi ovih obitelji vratili su se svojim kućama u poslijeratnom periodu. Kuće onih koji se nisu vratili iz Mađarske kolonizirane su i naseljene Srbima. Primjer u Kreštelovcu doselile su srpske obitelji Žigić, Kapetanović, Resan, Momić i Jelisavac.

Ista situacija bila je u Sokolovcu. Kraj Drugog svjetskog rata dočekalo je u Sokolovcu samo 25 starosjedilačkih obitelji. U Sokolovac je tako naseljeno nakon Drugog svjetskog rata veći broj Zagoraca i Prigoraca koji su 1941. godine bili kolonizirani na područje Majkovca kod Virovitice u srpske kuće, a povratkom Srba iz Srbije u virovitički kraj kolonizirani su u okolicu Daruvara²⁰. Iz Goveđeg Polja su protjerane obitelji Karner (3 člana), obitelj Joške i Imreta Kovacsa (9 članova), obitelj Venija i Pište Molnara (9 članova), obitelji Janoša i Miške Kiša (7 članova), obitelj Pecsi (4 člana), obitelj Dolfin (3 člana), obitelj Szabo (3 člana) i obitelj nagy (3 člana)²¹. U lipnju 1945. godine Odjel za repatrijaciju Ministarstva socijalne politike Demokratske Federativne Jugoslavije obavijestio je kako treba izvršiti repatrijaciju svih bivših jugoslavenskih državljana mađarske narodnosti. Oni koji se nisu „ogniješili“ za vrijeme rata mogli su se slobodno vratiti svojim kućama, dok su optuženi trebali odgovarati za svoje zločine. Iz dopisa Oblasnog komiteta KP Jugoslavije koji je bio namijenjen svim kotarskim i mjesnim komitetima jasno je kako su jugoslavenske vlasti odlučile ispraviti stav/odluku prema Mađarima najvjerojatnije svjesni kako bi to moglo izazvati neželjene posljedice u odnosima dviju zemalja. Naredbom je odlučeno da se svi Mađari koji su zatvoreni u logorima, a nisu određeni za strijeljanje, puste iz logora.²²

Mađari nisu bili kolektivno optuženi za nedjela pojedinaca.

Jedan dio Mađara iz Hrvatske, a posebno iz bjelovarskog kraja, bio je zatvoren u logoru u Velikoj Pisanici. Zaključujemo to prema podacima iz kojih iščitavamo kako je u Sabirnom logoru u Velikoj Pisanici u srpnju 1945. godine bilo od

20 K. Blaha, »Sokolovac-postanak i razvoj naselja« u: Vrela, sv. 21/22(2004), str. 22.

21 Za podatke zahvaljujemo gospodinu Dragutinu Feziju iz Gaja

22 M. Grahek-Ravančić, »Mađari kao neprijatelji: rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Primjer: kotar Bjelovar« u: Časopis za suvremenu povijest, br. 1 (2012), str. 49.

ukupno 831 osobe 185 Nijemaca i Mađara²³.

Prema iskazima kazivača vidljivo je kako je značajan broj Mađara napustilo Hrvatsku tijekom 1944. i 1945. godine.

Ruža Fekter iz Lasovca prisjeća se kako su za razliku od njenog oca koji je bio u partizanima i na taj način nije morao napuštati Lasovac njezini ujaci morali su odseliti u Mađarsku. »Onaj koji je ostao morao je biti ili za Titu ili za ustaše.« Prisjeća se kako je za vrijeme rata bilo i kriznih trenutaka kada je majka nju i sebe spakirala odlučivši otići u Mađarsku. Bilo je to u trenutku kada se većina Mađara iz Lasovca spremala otići u Mađarsku.

Jolan Kasaš iz Velike Pisanice rekao je kako su mu tete s muževima iselile u Mađarsku za vrijeme Drugog svjetskog rata i kako se više nikada nisu vratile u Hrvatsku.

Eugen iz Bedenika se prisjećao kako je većina Mađara iz sela Babinac iselilo u Mađarsku. Partizani su odvajali muškarce na jugoslavensko-mađarskoj granici i prisiljavali ih da pristupe partizanima. Jedan dio njih je u očajanju bježao plivajući preko rijeke Drave.

Jolan Kasaš, rođena Belaj, kazuje kako su iz Velike Pisanice otišli na neko kraće vrijeme i kako nisu došli dalje od najbližih bilogorskih sela. Usprkos tome njihova imovina bila je opljačkana.

Iz Dišnika je iselilo najmanje 7-8 mađarskih kuća, kako kazuje Terezija Takač. »Otišli su negdje na područje oko Balatona i održavali još dugo veze sa starim krajem.«

Selu Novi Gradac u virovitičkoj Podravini Drugi svjetski rat donio je velike demografske gubitke. Julije Veseli, kao dječak od četiri godine doživio je ulazak ustaša i Nijemaca u selo. »U zoru 20. siječnja 1944. selo su opkolili Nijemci i ustaše. Oko sela je počela pucnjava, a crkva je počela zvoniti. Grupa od petnaest do dvadeset ljudi bili su straža u selu. Većina tih ljudi tom se prilikom nalazila izvan sela, u obližnjoj šumi. Bili su kao partizani. Jedino dvojica od njih nalazili su se u selu. Nijemci i ustaše ulovili su nakon ulaska u selo tu dvojicu, jednog čovjeka iz Rušana, Feješa i zvonara Duvnjaka, Dalmatinca iz okolice Sinja. Sve koji su bili u selu izveli su iz kuća i pred nas su stavili mitraljeze. Moj djed, koji je bio seoski knez, molio je da ovih petoricu ne vješaju. Nije bilo pomoći. Za to vrijeme dok smo se mi nalazili usred sela, ustaše i Nijemci su pljačkali kuće, a nasumce su zapalili sedam kuća u selu. To je trajalo do poslije podne. Sa sobom su iz sela Nijemci i ustaše odveli još 15 do 20 ljudi za koje su rekli da će ih likvidirati ako koji Nijemac ili ustaša do Virovitice nastrada. Pušteni su nakon mjesec dana iz

23 M. Grahek-Ravančić, »Mađari kao neprijatelji: rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Primjer: kotar Bjelovar« u: Časopis za suvremenu povijest, br. 1 (2012), str. 49.

zatvora. Nakon toga, dolaskom partizana, jedan dio Mađara koji je bio proustaški orijentiran morao je napustiti Novi Gradac i odseliti u Mađarsku.«

Status Mađara u poslijeratnom razdoblju

Mađari su jugoslavensko državljanstvo u socijalističkoj Jugoslaviji stekli 1948. godine. O tome govori Ivan Družin: »Nismo dobili pozive u vojsku nakon rata iako su Hrvati i Srbi našeg godišta odlazili u vojsku. Bili smo Mađari i nismo imali državljanstvo. Dobili smo obavijest da trebamo platiti državljanstvo. Međutim, nitko od nas iz Lasovca nije imao novaca da plati državljanstvo. Čekali smo sljedeću godinu i dobili smo za badava državljanstvo, a s njime i pozive za vojsku.«

Migracije Mađara uz obalu Drave u Mađarsku bile su uobičajene. Granica je bila otvorena do 1948. godine kada je zbog Rezolucije Informbiroa zatvorena. Stanovnici Legrada, i Hrvati i Mađari, imali su vinograde i zemljišta na takozvanom Legradskom brdu koje se nalazilo u susjednoj Mađarskoj. Između Legrada i Mađarske vozila je skela koja je povezivala jednu i drugu obalu Drave, a ujedno omogućivala i Mađarima s lijeve obale da dođu do svojih zemljišta u Hrvatskoj. Otac Josipa Artnera imao je veliki pašnjak, vinograd i voćnjak na Legradskom brdu. »Budući da su kontakti s Mađarskom bili svakodnevni od djeda po mami brat se oženio u Mađarskoj i otiašao živjeti ondje, nedaleko od granice. Nakon 1945. godine preko se moglo prijeći samo s iskaznicama za one koji su imali zemlju. Godine 1948. se granica zatvorila i svi su kontakti između Hrvatske i Mađarske bili prekinuti. Kada su odnosi bili prekinuti tata je slučajno bio preko i obrađivao vinograd i onda su ga tek nakon tri dana pustili kući. Od tada, pa sve do 1965. godine u Mađarsku se nije moglo ići. Nakon toga uvedene su pogranične propusnice, pa smo s njima mogli ići do 20 kilometara u Mađarsku. Tako smo vlakom išli kod rođaka. Otac je želio posjetiti i našu zemlju na Legradskom brdu. Kada smo došli do mjesta gdje je bila ta zemlja otac se rasplakao. Sve je bilo zaraslo, a od klijeti su ostale samo grede. Ni mađarski Mađari nisu obrađivali to napušteno zemljište jer su bili veliki porezi na alkohol.«

I Joško Borbaš se prisjeća poslijeratnog perioda. »Bilo je jako teško poslije rata. Ljudi su tjerali u zadrugu i općenito je bila borba da se sve plati i namiri. Neki Balog i Velikoj Pisanici nije mogao sve platiti pa je završio u zatvoru.« O tjeranju u zadruge govori i činjenica kako je u zadrugu u Kreštelovcu bilo otjerano čitavo selo osim tri obitelji. Isprva je u Kreštelovcu bilo dvadeset obitelji u zadruzi, a potom su im pridodane još pedeset i četiri obitelji. Svima koji su imali iznad 17 katastarskih jutara zemlje taj je višak bio oduziman.

Na području Ždale, kako se prisjeća Perica Pavešić iz Ždale, granica između Mađarske i Hrvatske bila je iznimno tvrda budući da graničnu liniju nije čini-

la rijeka Drava, već je ona išla po poljima. »Ljudi su imali prijeko u Mađarskoj zemlju i granicu su prelazili sve do 1948. godine. Zemljiste je bilo tako zapušteno uz samu granicu da se nije vidjelo preko. Jedino je sama granična linija bila izorani pojedinačni pojas zato da bi se vidjeli tragovi prebjega. Kada je granica postala manje tvrda, mogli smo 12 puta godišnje ići u Mađarsku, a oni su mogli nama doći dva puta godišnje.« Pavešić kazuje kako su prije uspostave granice između Jugoslavije i Mađarske, u vrijeme Austro-Ugarske, Ždala, kao i čitavo Prekodravlje, bili orijentirani isključivo na mađarska naselja. Prvi veći grad u Mađarskoj od Ždale je udaljen samo 12 kilometara, dok su Molve, prvo veće mjesto u nekadašnjoj đurđevačkoj općini, udaljene čak 17 kilometara.

Zaključak

Etnički identitet u korelaciji je s izvanjskim kategoriziranjem i kvalificiranjem jer ono utječe na naše samoodređenje. Iz dijalektike unutarnjih kodiranja i izvanjskih opisivanja razvija se identitet etničkih skupina. Institucije u ovom slučaju država konstitutivni čimbenik je etničke situacije koja postavlja zakone, uvjete, granice između dvije ili više etničkih grupa. Institucije svojim kategorizirajuće-klasificirajućim selekcijskim mehanizmima spajaju motive djelovanja i očekivanja te tako kroz tipiziranje ponašanja aktera u ulogama grade društvene strukture. Izvanjski opisi/diskursi su usko povezani s načinima na koja su društva strukturirana i organizirana. Oni formiraju osobne i kolektivne identitete. Permanentnim proizvođenjem diskursa u modernim društvima svrha je razviti mehanizme uključivanja i isključivanja određenih grupa u društvenom sistemu. Isključivanje mađarske etničke grupe za vrijeme i u tijeku rata posljedica je nepovjerenja i sumnjičavosti prema integraciji u jugoslavensku/slavensku naciju i identitet, te njihova nekadašnjeg povlaštenog položaja unutar državne strukture Austro-Ugarske Monarhije. Državno politički i pravni status brisanja i vraćanja mađarskog državljanstva, i uspostavljanja granica, dopuštenja, zabrana, protjerivanja bitno su obilježili njihov etnički identitet u određenim vremenskim razdobljima te ga činili ovisno o etničkoj situaciji poželjnim, nepoželjnim ili prinudnim izborom.

**FORCED MIGRATION OF HUNGARIANS FROM THE CROATIAN
DURING AND AFTER WORLD WAR II :
ETHNIC IDENTITY AND ETHNIC SITUATION**

Abstract: The article deals with the forced migrations of Hungarians from Croatian during and after World War II. Hungarians in Moslavina in Bilogora, Podravina and in Western Slavonia were examined with the method of case study. The research was approached with the combined methodological approaches: historical sources and censuses, and in-depth interviews with members of national minority communities, or (reconstruction of memories). Emphasis is placed on the processes of exclusion of minority communities - Hungarians by the Yugoslav Communist authorities in 1945.

Keywords: forced migrations, Hungarians, ethnic identity, ethnic situation

SRBI U HRVATSKOJ U PRVIM GODINAMA NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Abstrakt: Autor u članku donosi informacije o položaju Srba u Hrvatskoj u periodu između 1945. i 1948. Na temelju arhivske građe, literature i usmenih kazivanja donosi zaključke o poslijeratnom položaju Srba u Hrvatskoj, odnosno o razlozima zanemarivanja religijskog i nacionalnog identiteta, deruralizaciji srpskog stanovništva u Hrvatskoj i građenju poslijeratnih odnosa sa hrvatskim stanovništvom.

Ključne riječi: Srbi u Hrvatskoj; 1945.; Drugi svjetski rat; hrvatsko-srpski odnosi

Uvod

Gledajući unatrag, kao važan trenutak u procesu ostvarivanja moderne građansko-političke ravnopravnosti Srba i Hrvata u Trojednoj kraljevini (Hrvatska, Dalmacija i Slavonija) može se uzeti 11. svibnja 1867., kad je Sabor odlučio da Trojednica priznaje srpski narod koji u njoj živi kao ravnopravan s hrvatskim narodom. Međutim, buđenje nacionalnih partikularizama vodi krajem 19. stoljeća sukobljavanjima hrvatskih nacionalista okupljenih oko Stranke prava i srpskih nacionalista koji su se okupljali oko lista Srbobran. Najbolji primjer međunacionalnih sukoba tih godina su protusrpske demonstracije koje su izbile u nekoliko navrata između 1895. i 1902. godine u Zagrebu. Prvih godina dvadesetog stoljeća stasava nova generacija srpskih političara, među kojima su i Pribićevići, a programske i operativno, usmjerenje je prema novom kursu hrvatsko-srpskih odnosa, prema koalicijama te programskim rezolucijama i deklaracijama (Zadarska i Riječka). Približavanjem Prvog svjetskog rata ipak opet dolazi do većih napetosti između Hrvata i Srba u Trojednici, što kulminira s dva montirana procesa (Vele-izdajničkom i Friedjungovom).

Osnivanjem Kraljevine SHS, 1. prosinca 1918., na čelu s dinastijom Karađorđevića, Srbija zauzima pijemontsku integralističku poziciju prema ujedinjenju. Međutim, kako je za takvu koncepciju ujedinjenja bilo odviše kasno, jer su neke nacije već bile politički artikulirane, za čitavog trajanja zajedničke države kao monarhije (1918–1941), odnosi Hrvata i Srba obilježeni su baš tim djelima nepomirljivim tendencijama – nacionalnim partikularizmom i nadnacionalnim integralizmom, što kulminira atentatom na Stjepana Radića i HSS-ovce u Skupštini 1928. i uvođenjem šestosječanske diktature 1929.

Antagonizmi se tridesetih godina radikaliziraju osnivanjem ekstremističkog ustaškog revolucionarnog pokreta Ante Pavelića u emigraciji, kojemu je cilj bio hrvatska ekskluzivno nacionalna i nezavisna država, što pak nije bilo izvedivo bez „konačnog rješenja srpskog pitanja“ u Hrvatskoj. Osim propagandom, djelatnost im se uglavnom svodila na terorističke akcije. Kralj 1931. Oktroiranim ustavom formalno okončava diktaturu, ali duh diktature obilježava političke odnose sve do atentata u Marseileu 1934. nakon kojeg se raspisuju parlamentarni izbori, napušta državna platforma integralnog jugoslavenstva i počinje proces federalizacije, koji zadobiva eksplicitnu formu osnivanjem Banovine Hrvatske 1939. Dugovječni vođa hrvatskih Srba Svetozar Pribićević, u periodu od 1918. do svoje smrti 1936. godine prolazi buran put od uvjerenog integralista i monarhista do realnog federalista i republikanca. Formiranjem Banovine Hrvatske taj federalizam je i ostvaren. Srbi u Hrvatskoj bili su nezadovoljni stvaranjem Banovine smatrajući da imaju pravo na autonomiju u kotarevima gdje su bili većinsko stanovništvo.

S početkom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske iz temelja se mijenja položaj Srba u Hrvatskoj. Ustaše počinju s ostvarenjem svog programa »konačnog rješenja srpskog pitanja«. Fizičke likvidacije, prekrštavanja i prisilna iseljavanja bile su tri strateške poluge ustaške politike istrebljenja srpskog stanovništva u NDH, što je sadržano i u lakonskom stavu o trećinama: trećinu Srba pobiti, trećinu iseliti, trećinu asimilirati. Opća osnova njihovog operativnog plana bio je sustavni teror (zakonodavno obespravljenje, demonizacija, izrada spiskova, hapšenja, progoni, likvidacije).

Hrvatska, odnosno oni krajevi NDH koji čine današnju Hrvatsku, imala je 1941. godine 3.780.000 stanovnika, od čega je Srba bilo 703.000 ili 18,6% (prema Žerjaviću). Između 1941. i 1945. stradalo je 86.449 Srba civila, a 24.844 samo 1941.¹

Druga strateška poluga »konačnog rješenja srpskog pitanja« bilo je prekrštavanje Srba pravoslavne na rimokatoličku ili grkokatoličku vjeroispovijest. Prekrštavanja su imala za cilj asimilaciju pravoslavnog srpskog stanovništva, odnosno, kako su ustaše govorile, njihovo »vraćanje vjeri otaca«. Prema pismu nadbiskupa Stepinca papi, radi se o 240.000 prijelaznika.

Što se tiče prisilnog iseljavanja, kao trećeg vida »konačnog rješenja srpskog pitanja«, do 10. listopada 1944. broj izbjeglih i organizirano iseljenih iz NDH u Srbiji iznosio je 118.641.²

1 D. Cvetković, »Stradali pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije iz Hrvatske prema popisu Žrtve rata 1941–1945. iz 1946. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji« u: Dijalog povjesničara – istoričara, ur. Hans Georg Fleck i Igor Graovac, sv. 6 (2002), str. 365–381.

2 F. Škiljan, Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH, Zagreb 2015.

Kao odgovor na ove tri genocidne poluge ustaške politike prema Srbima javlja se masovni otpor, prvenstveno u krajevima koji su naseljeni srpskim stanovništvom. Vijesti o pokoljima se šire, a stanovništvo, ponajviše na Baniji i u Lici, masovno bježi u šume i brda. Ustanak je dignut kao samoobrana, a sudjelovanje u narodnooslobodilačkoj borbi bio je jedini način da hrvatski Srbi »prežive« rat. Stoga je njihovo sudjelovanje u partizanskim jedinicama masovno, u odnosu na udio stanovništva u Hrvatskoj ne iznenađuje.

Iz zajedničkog otpora neprijatelju rađa se prividno jedinstvena Jugoslavija, iako i Hrvati i Srbi u Hrvatskoj baštine traume izazvane strahotama Drugog svjetskog rata.

Dokumenti ZAVNOH-a potvrđuju srpski narod u Hrvatskoj kao konstitutivan i u formiranju ZAVNOH-a i u donošenju svih njegovih dokumenata kojima je tokom Narodno-oslobodilačkog rata uspostavljena Demokratska Hrvatska (uz formiranje i djelovanje Srpskog kluba vijećnika u okviru ZAVNOH-a).

Josip Broz Tito 1942. godine odbacuje ideju Moše Pijade da se uspostavi srpska autonomija u Hrvatskoj.

U Plitvičkoj rezoluciji od 14. lipnja 1943. godine u točki 11 stoji:³ ZAVNOH je sastavljen od predstavnika hrvatskog i srpskog naroda, te nacionalnih manjina u Hrvatskoj, bez obzira na njihovu političku i vjersku pripadnost. [...]

10. studenog 1943. osniva se Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a, a »osnivanje kluba dokaz (je) pune ravnopravnosti i jednakosti Srba i Hrvata u Hrvatskoj« kako stoji u uputi o populariziranju Kluba.⁴

Nesumnjivo je najvažniji dokument Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske, jer je on osnova ustavnopravnog razvoja NR/SR Hrvatske u čitavu poslijeratnom razdoblju⁵ (hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj potpuno su ravnopravni. Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život). Ta konstitucijska odredba bila je temelj na kojem su trebali biti građeni poslijeratni međunacionalni odnosi između Hrvata i Srba u Hrvatskoj.

³ ZAVNOH – Zbornik dokumenata 1943, Zagreb 1964; H. Sirotković, »Srbi u Hrvatskoj u dokumentima ZAVNOH-a« u: Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, sv. 1, Zagreb 1988, str. 17-28.

⁴ ZAVNOH – Zbornik dokumenata 1943, Zagreb 1964.

⁵ ZAVNOH – Zbornik dokumenata 1944. (Od 1. siječnja do 9. svibnja), Zagreb 1970.

II. Posljedice rata 1941 – 1945.

Zemlja je, što demografski što ekonomski, izšla iz rata potpuno uništena. Glad, siromaštvo i uništena infrastruktura bili su prisutni gotovo na svakom koraku, osobito u krajevima u kojima su Srbi činili većinsko stanovništvo. Pothranjenost, bolesti i neimaština simbolično označavaju godinu u kojoj je završen najveći rat dvadesetog stoljeća. U Dalmaciji je od gladi krajem 1944. godine umrlo čak 600 ljudi.⁶ Vlada DFJ je u ožujku 1945. potpisala sporazum s UNRRA-om o dostavi pomoći u vrijednosti od 415 milijuna dolara. Međutim, usprkos tako velikoj pomoći, koja je iznosila 14% budžeta te organizacije, ona je snabdjela tek između 3 i 5 milijuna stanovnika Jugoslavije.⁷ Vladimir Bakarić na sjednici Politbiroa CK KPH, početkom lipnja 1945., ističe kako u Lici ima preko 58.000 gladnih koji ne dobivaju pomoć niotkud.⁸ Za zemlju uništenu ratnim razaranjima i najmanji ekonomski napredak značio je velik korak. U masovnim radnim akcijama obnavljana je i građena državna i privatna infrastruktura. Do zime 1945/1946. obnovljeno je 10.000 gospodarskih zgrada, 30.000 kuća i 1.310 škola.⁹ Obnavljanje zemlje bilo je usko povezano s povratkom izbjeglica u svoje domove.

Prema pisanju Čedomira Višnjića najviše povratnika iz Srbije bilo je u Slavoniji, gdje su se na svoje posjede vraćali bivši solunski dobrovoljci i njihovi potomci, koji su svoju zemlju dobili od kralja dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća.¹⁰ Osim vraćanja Srba u svoje kuće nakon rata, na plodno područje Slavonije i Vojvodine započela je i sustavna kolonizacija Srba i Hrvata iz pasivnih krajeva Hrvatske, u najvećoj mjeri veterana iz partizanskog rata. Destinacije u Slavoniji i Vojvodini najčešće su bila nekadašnja folksdojčerska domaćinstva. Formalni uvjeti za preseljenje osigurani su u kolovozu 1945. kada je izglasан Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji.¹¹

6 I.. Goldstein, Hrvatska 1918–2008, Zagreb 2008, str. 628.

7 Isto, str. 629.

8 Isto, str. 630.

9 Ibid.

10 Č. Višnjić, Partizansko ljetovanje, Zagreb 2003, str. 42.

11 Na područje Bačke prvi je transport, uglavnom Srba iz Hrvatske, krenuo iz područja kotara Korenica 27. rujna 1945. Iz jednog dokumenta Predsjedništva Vlade NRH vidljivo je da su prvi transporti stanovništva s Banije, Korduna i iz Like krenuli i prije, u srpnju 1945. godine. Međutim, tada je još bila na snazi zabrana o privremenom naseljavanju u Vojvodinu na napuštena njemačka imanja pa Ministarstvo kolonizacije nije imalo gdje smjestiti to stanovništvo koje je u većim grupama stizalo u Zemun (HDA, Predsjedništvo vlade NRH, kutija 42, 1907/1945)

U organiziranim preseljenjima tokom 1945. i 1946. godine na područje Vojvodine je preseljena iz Hrvatske 6.461 obitelj ili 32.040 osoba dok je u Baranju preseljena 401 obitelj ili 1.850 ljudi, a u zapadni Srijem, odnosno kotar Vukovar 253 obitelji, odnosno 1.090 osoba.¹² Prema procjenama od ukupno 53.000 koloniziranih osoba između 1945. i 1948. godine u Vojvodinu, njih čak 43.000 bili su Srbi.¹³

Iako su poslijeratni odnosi Srba i Hrvata pod parolom bratstva i jedinstva trebali biti izglađeni, činjenica je da su povijesna sjećanja na stradanja u Drugom svjetskom ratu otežavala pomirenje. To je bilo osobito teško u onim krajevima gdje su se dogodili zločini koje je lokalno stanovništvo, makar prešutno, odobravalo.¹⁴ Općenito gledajući, u periodu neposredno nakon završetka rata u svibnju 1945. jedan od najvećih problema novoj vlasti bilo je na koji način pomiriti Srbe u Hrvatskoj i Hrvate. Komunistička partija je tu visokointenzivnu srpsku frustraciju ustaštvom, koja je onda inducirala potisnuto frustraciju kod Hrvata, pokušala prikrivati. Naime, vlasti su strahovale od eskalacije disonantnih tonova koji su se mogli pretvoriti u otvoreni hrvatsko-srpski sukob.

Iskazi kazivača sugeriraju da je u čitavom periodu postojanja socijalističke Jugoslavije postojalo latentno neprijateljstvo između Hrvata i Srba. Posebno je to jasno vidljivo kod kazivača iz krajeva gdje su se dogodili masovni zločini nad jednima ili nad drugima. Kazivač iz Vlahovića kraj Gline (1946.) kaže: »U razdoblju između 1945. i 1990. odnos između Hrvata i Srba na glinskom području bio je pun cinizma i neiskrenosti. Za to su krivi komunisti i obje crkve. Nitko nije htio da iskorači jedan prema drugom, pa je zato 1991. zločin postao normalna stvar«.¹⁵

I kazivač iz Daruvara (1947) se prisjeća da je postojalo nepovjerenje između Hrvata i Srba: »Nove generacije bile su za bratstvo i jedinstvo, starim ljudima koji

12 Prema istraživanjima Marijana Maticke vidljivo je da su u Vojvodinu najviše iseljavali Srbi iz okolice Petrinje, Karlovca, Gospića i iz Dalmacije, dakle iz krajeva koji su ili stradali u ratu ili tradicionalno bili pasivni i slabo razvijeni. Samo u 1945. godini bilo je organizirano 28 kolonističkih transporata. (M. Matica, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945–1948, Zagreb 1990, str. 68, 72, 74, 82-83.)

13 I. Goldstein, Hrvatska 1918–2008, Zagreb 2009, str. 432.

14 Povratak u pojedina sela koja su proglašena ustaškima bio je u potpunosti onemogućen. Čak je i spominjanje njihova imena u javnosti izazivalo zaziranje i nelagodu. Španovica, Zrin i Boričevac, hrvatska sela u srpskim krajevima u Hrvatskoj, praktički su bila zbrisana sa lica zemlje. Osvetnički gnjev u Hrvatskoj poprimio je karakter obračuna nekih Srba s nekim Hrvatima. Ponajprije je toga bilo na području nacionalno mješovitih krajeva: Lika, Banija, Kordun i Slavonija. (Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, dokumenti (priredili, Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić), Slavonski Brod 2005, 196 i 236).

15 Iskaz M. N. (1946), Vlahović, 12. ožujka 2012.

su govorili: 'Ja njima ništa ne vjerujem', misleći na Hrvate i zvaničnu politiku, podrugivali smo se, smatrali smo da su suviše opterećeni prošlošću.«¹⁶

III. Tekovine revolucije

Još u vrijeme rata, KPH/KPJ je počeo uspostavljati absolutističku jednopartijsku vladavinu. Iako je relativno mali broj partizanskih boraca bio u Komunističkoj partiji, Partija je i u vojnoj i u civilnoj vlasti čvrsto držala vlast. Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta (JNOF) osnovana je u svibnju 1944. godine u Topuskom, a u nju su mogli ući predstavnici onih stranaka koje se nisu ogriješile o patriotske norme u ratu. KP je na taj način mogao kontrolirati potencijalne suparnike, odnosno neprijatelje i neutralizirati njihovu djelatnost. U JNOF-u su se, uz antifašističke organizacije koje je Narodnooslobodilački pokret osnovao tokom rata (USAOJ, AFŽ), našle i stranke poput HSS-a i Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a. Iako su sredinom 1943. kad je osnovan ZAVNOH, približno polovicu njegovih članova činili nepartici, kontrolu nad upravljanjem ZAVNOH-om imali su članovi KP (Hebrang, Gregorić i Balen). Početkom ožujka 1945. osnovana je vlada DFJ koja je bila sastavljena od predstavnika NKOJ-a i predstavnika kraljevske vlasti. Zakon o izboru narodnih poslanika i Zakon o biračkim spiskovima omogućavali su da pravo glasa prvi put imaju i žene te svi građani s navršenih 18 godina života. Sudionici NOD-a mogli su glasati čak iako nisu imali napunjениh 18 godina, a pripadnici vojnih formacija okupatora i njihovih domaćih suradnika, koji su se trajno i aktivno borili protiv NOV-a, nisu trebali imati biračko pravo. Iz vlade su, procijenivši da su ove zakonske odredbe kršenje sporazuma Tito-Šubašić, u kolovozu istupili Ivan Šubašić, Juraj Šutej i svi drugi građanski političari. Zbog takvog izbornog zakona sve stranke izvan Narodne fronte ne bi imale šanse na izborima pa su proglašile bojkot. Vlast se nakon toga odlučila za ovođenje takozvane kutije bez liste, čime se željelo omogućiti glasačima da osim Narodne fronte mogu odabrati i neku drugu opciju. Prema odredbama o tome tko nema pravo glasa, u Hrvatskoj ne bi moglo glasati čak 60% stanovništva. Na kraju je, neposredno pred izbore, u studenom 1945. izbrisano svega 3,28% birača s lista, najviše u bjelovarskom i osječkom okrugu.¹⁷ Glasanje, zbog kuglica koje su upotrebljavane, nije bilo ni tajno ni slobodno.¹⁸ Nakon izbora, kralj Petar i dinastija Karađorđevića lišeni su

16 Iskaz V. S. (1947), Daruvar, 5. ožujka 2012.

17 I. Goldstein, Hrvatska 1918–2008, Zagreb 2008, str. 415.

18 Na izborima 11. studenog 1945. u Hrvatskoj je sudjelovalo 1.905.429 birača (91,77% upisanih), apstiniralo je 8,23% biračkog tijela (170.662 birača). Lista Narodne fronte dobila je 91,52% glasova, a u kutiju bez liste palo je 161.632 glasa (kuglica) ili 8,48% od izašlih na izbore (K. Spehnjak, Javnost i propaganda,

svih prava što je značilo da je monarhija bila definitivno ukinuta. U prve četiri godine nakon rata (1945 – 1948), partijska je vlast postala tvrđa negoli je bila za vrijeme rata i imala je težnju da se razvije u totalitarnu vlast nad svim segmentima društva. Partija je vladala nasilnim metodama, a oduzimanje zemlje svim velikim zemljoposjednicima bez naknade bio je rezultat donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Država je osim toga provela i nacionalizaciju, odnosno masovnu eksproprijaciju nad svim privatnim trgovinama i industrijom.

Srbima, kao i ostalim žiteljima NR Hrvatske, život su uvelike otežavali pojedini zakoni, koji su propisivali da seljaci viškove žitarica predaju državi. Država je te propise donijela da bi mogla prehraniti gradsko stanovništvo čiji se broj preseljavanjem seljaka u gradove nakon rata jako povećao. Otkupne cijene koje je država odredila za seljačke proizvode bile su nevjerojatno niske, tek 10 – 20% od cijena koje su se mogle postići na tržištu. Zbog preniskih cijena seljaci su zatajivali svoje proizvode i onda ih prodali po povoljnijoj cijeni. Najlošije rezultate prisilni je otkup postigao upravo u ustaničkim krajevima, na Baniji, na Kordunu i u Lici. Prilikom prisilnog otkupa često je dolazilo i do fizičkih obračuna između onih koji su vršili otkup i seljaka. Vladimir Bakarić je naveo da je 1949. godine prilikom otkupa samo u Slavoniji ubijeno 50 seljaka.¹⁹ Pojedina sela koja su teško stradala u Drugom svjetskom ratu molila su vlasti da ih u pojedinim godinama poštedi tih obaveza.²⁰ Država je osnivala i zadruge u koje je tjerala seljake. Zadruge su bile zadužene za prodaju i kupovinu proizvoda seljaka. U najvišem, četvrtom tipu zadruga, zadrugari su se morali odreći zemlje, stoke i alata u korist zadruge te im je u privatnom vlasništvu mogla ostati samo do jednog hektara okućnice te jedna do dvije krave, pet ovaca ili koza, jedna krmača, deset košnica i neograničen broj peradi. U Hrvatskoj su 1946. bile 122 zadruge. Otpor ulaženju u zadruge pokazivali su čak i članovi KPH pa je smanjeni broj ćelija KPH na selu (1945. je bilo 3.679, a 1948. godine 2.332 ćelija).²¹ Ipak, u konačnici je upravo takav represivni stav države prema seljacima, posebno u krajevima gdje je izbio ustanački 1941., doveo do masovnih seljačkih pobuna. Takozvanu Cazinsku bunu, čiji je osnovni povod bio upravo nepravedan državni otkup stoke i poljoprivrednih proizvoda, vodili su srpski seljaci iz slunjskog kraja, a njezini sudionici su bili uglavnom muslimanski seljaci iz Cazinske krajine.

Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945–1952, Zagreb 2002, str. 132).

19 Z. Radelić, Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991. Od zajedništva do razlaza, Zagreb 2006, str. 197.

20 Takav je primjer nacionalno mješovito selo Gornje Sredice, nedaleko Bjelovara. (Vidi primjer u HDA, Predsjedništvo vlade NRH, Kabinet podpredsjednika vlade NRH, kutija 16, 352/1946.)

21 Z. Radelić, Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991. Od zajedništva do razlaza, Zagreb 2006, str. 193–196.

U zemlji je nakon rata započeo proces industrijalizacije. Naglo je povećana zaposlenost pa se u Hrvatskoj od 227.748 zaposlenih odmah nakon rata došlo četiri godine kasnije do 559.000 zaposlenih.²² Obrnavljane su i željezničke pruge, a zanos obnovom i novim početkom ogledao se u petogodišnjem planu koji je predviđao da će u Hrvatskoj između 1947. i 1952. industrijska proizvodnja porasti za 452% dok su predviđanja za slabije razvijene republike bila čak i veća.²³

Povećanje zaposlenosti u industriji i u državnom aparatu ima za posljedicu povećavanje broja stanovnika gradova. Gradovi naglo rastu deruralizacijom. Zagreb je 1931. godine imao 185.581 stanovnika, a 1948. godine ima 279.623 stanovnika. Uz većinsko hrvatsko stanovništvo, u gradove su nakon rata počeli dolaziti i Srbi iz ruralnih područja Hrvatske²⁴ i Srbi iz Srbije, dobrim dijelom zaposleni u organima vlasti te vojnim i policijskim strukturama. Tako podatak koji se nalazi u jednom spisu iz arhive SKD Prosvjete pokazuje da je u Zagrebu 1945. najmanje 1.007 kadrova novog sistema nacionalno deklarirano kao Srbi.²⁵ Državna služba donosila je sigurnost radnog mjeseta, redovitu zaradu, socijalnu promociju, zdravstveno osiguranje i mirovinu. Ljudi su hrlili u gradove iz popaljenih sela Banije, Korduna, Like i Slavonije gdje su živjeli u bajtama veličine 4x4 metra, koje je država gradila u zamjenu za uništene kuće. Narod pojedinih sela, poput Debelog Brda pokraj Korenice, žalio se na bajte i na život koji je »gori nego kad je bijo fašizam«²⁶. U nekim kotarevima i desetak godina nakon rata nije došlo do obnove objekata, a ljudi su preživljavali u privremenim objektima.²⁷ Osim toga, na selu je nakon rata vladala velika glad, nije bilo dovoljno učitelja, liječnika, a politika prisilnog otkupa i tjeranja seljaka u seoske zadruge nije pogodovala ostajanju seljaka na selu. Podatak da je 1945. i 1946. priljev stanovništva u Zagreb

22 I. Goldstein, nd, str. 434.

23 Isto, str. 436.

24 Prije Drugog svjetskog rata postojao je građanski sloj Srba u Hrvatskoj, sasvim drugačijeg karaktera od poslijeratnog građanskog sloja Srba. Prijeratni Srbi su tokom Drugog svjetskog rata iz gradova ili iseljeni ili poubijani u logorima ili prevedeni na rimokatoličku vjeroispovijest. Tako je naprimjer u Zagrebu, koji je prije rata brojio oko 12.500 Srba, nakon rata ostalo svega oko 2.000. Njih oko 7.000 se iselilo ili bilo iseljeno, prirodnom smrću pomrlo je oko 300, a 2.000 ih je pobijено ili nestalo. (Č. Višnjić, Partizansko ljetovanje, Zagreb 2003, str.189.)

25 Od spomenutih su 244 radila pri Štabu II Armije, 294 u raznim ministarstvima Vlade NRH, a ostali u drugim državnim i privrednim ustanovama (130 ih je, naprimjer, bilo zaposleno u PTT-u).Č. Višnjić, Partizansko ljetovanje, Zagreb 2003, str. 44.

26 Isto, str. 81

27 Isto, str. 82

iznosio čak 5.000 ljudi mjesečno govori o masovnosti odlaska seljaka sa sela.²⁸ U Karlovac su se, kako piše u jednom tadašnjem izvještaju, »sručili Banija, Kordun i Lika«.²⁹ Dolaskom tih novih stanovnika stvarao se novi društveni sloj, tzv. proletarijat, odnosno sloj koji je bio iznimno siromašan i koji je svoju egzistenciju u gradu počeo graditi od nule. Dolazak krajiških, ruralnih Srba u hrvatske gradove uvelike je promijenio nacionalnu strukturu pojedinih naselja pa su tako gradovi poput Vukovara, Petrinje i Pakrac povećali i relativan i apsolutan udio Srba u ukupnom stanovništvu.³⁰ Iz popisa stanovništva 1948. vidljivo je koliko je Srba bilo u pojedinim hrvatskim gradovima. Većina njih bili su doseljenici koji su se u gradove došli nakon 1945. godine, a dio je došao iz Srbije.³¹ Popisi nam ukazuju i na činjenicu da je većina stanovnika hrvatskih gradova bila rođena negdje drugdje, a ne u tim gradovima.³²

Grad	Rođeni u dottičnom gradu	Rođeni u drugom kotaru Hrvatske	Rođeni u drugoj narodnoj republici FNRJ
Zagreb	83.998	144.251	40.404
Split	21.126	23.045	2.852
Karlovac	9.378	10.582	2.285
Osijek	15.041	24.830	6.990
Rijeka	32.857	24.725	3.977

Broj članova KPH je u lipnju 1945. iznosio 24.780, od čega je bilo 13.877 Hrvata (56%) i 10.159 Srba (41%). Udio Srba u Komunističkoj partiji Hrvatske će tokom 1946. i 1947. još više opasti.³³ Ipak, u tradicionalno srpskim krajevima u Hrvatskoj, kao i u krajevima gdje su Srbi činili relativnu većinu ili znatnu manjinu,

28 Z. Radelić, Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991. Od zajedništva do razlaza, Zagreb 2006, str. 212.

29 Ibid.

30 Prema popisu stanovništva iz 1991. godine vidjivo je da je čak 25% hrvatskih Srba, dakle njih 140.000, živjelo u hrvatskim gradovima. U Splitu je tako bilo 4,5% Srba, u Zagrebu 6,3%, u Rijeci 11,2%, a u Osijeku 15,3%. U Vukovaru su Srbi primjerice činili trećinu sanovnika, u Šibeniku desetinu, a u Petrinji gotovo polovicu. (I. Goldstein, Hrvatska 1918–2008, Zagreb 2009, str. 656.)

31 U Zagreb je tako iz ostalih republika FNRJ došlo 4.784 Srba, u Karlovac 692, u Split 592, u Osijek 1.574, a u Rijeku 595 (HDA, Fond Državni zavod za statistiku, stanovništvo, kutija 107, Stanovništvo prema grupama starosti i spolu u kombinaciji s rodним krajem i narodnošću).

32 HDA, Fond Državni zavod za statistiku, stanovništvo, kutija 107, Stanovništvo prema grupama starosti i spolu u kombinaciji s rodnim krajem i narodnošću.

33 Č. Višnjić, Partizansko ljetovanje, Zagreb 2003, str. 114-115.

Srbi će još relativno dugo činiti većinu članova KPH.³⁴ Hrvate je trebalo primati u KPH pa su tako nakon rata primani i oni koji su bili okarakterizirani kao bivši domobrani, reformisti, bivši ustaše i slično. Nadzastupljenost Srba u svim porama državnih i partijskih struktura iritirala je većinsko hrvatsko stanovništvo, što je dovodilo do napetosti i u onim sredinama u kojima nisu baštinjene okrutnosti rata. KPJ je imala poseban odnos prema Srbima u Hrvatskoj prije svega zbog njihovog sudjelovanja u NOB-u. Srbi su još u prvim godinama rata zauzimali vodeće položaje u partizanskoj vojsci pa stoga nije neobično da su te položaje zauzimali i nakon rata.³⁵ Nalazili su se i na većini vodećih pozicija u privredi, a bilo ih je više od Hrvata i u vojnoj službi.³⁶

Promatramo li strukturu stanovništva prema pismenosti, više od jedne trećine srpskog stanovništva u Hrvatskoj 1948. godine bilo je nepismeno. Dakako, u gradovima je stupanj nepismenosti bio mnogo niži nego na selu (u Zagrebu je oko 10% zagrebačkih Srba bilo nepismeno, u Osijeku oko 15%).

Struktura zanimanja Srba u Hrvatskoj (kao uostalom i Hrvata) ukazuje da su uglavnom bili seljaci, s posjedima od 3 do 10 hektara. Industrijalizacija je 1948. godine bila tek u povojima, tako da će se ovaj rezultat mijenjati prema kraju dvadesetog stoljeća u korist drugih zanimanja.

IV. Gubljenje nacionalnog identiteta

Stvaranjem socijalističke Jugoslavije kao multietničke zajednice Srbi u Hrvatskoj su se u velikom broju slučajeva priklonili ideji integralnog jugoslavenstva pa su time implicitno i pokazivali spremnost adaptiranja i u nove prilike i u nove sredine što je nužno vodilo gubitku onoga što se tradicionalno shvaćalo kao identitet. Razlog tome bio je, prije svega, posljерatna ideologija egalitarizma i neisticanja nacionalnih simbola, bilo kakvih nacionalnih institucija, organizacija i društava. Jugoslavenstvo je bila vrlo prihvatljiva opcija i za osobe u nacionalno mješovitim brakovima, kojih je u gradovima bilo posebno mnogo, a kod kojih je vrlo često

³⁴ Klasičan je primer kotara Gospić, gdje Srbi još 1946. godine čine preko 90% članstva KPH. Na području Banije postotak Srba u Partiji iznosio je 89,4%. I. Goldstein, Hrvatska 1918–2008, Zagreb 2008, str. 654.

³⁵ Bili su izrazito nadzastupljeni u miliciji gdje su, prema pisanju Ive Goldsteina imali čak 67% svojeg kadra, a bili su nadzastupljeni i u državnom aparatu, gdje su, naprimjer u republičkoj upravi, činili 24% kadra. I. Goldstein, Hrvatska 1918–2008, Zagreb 2008, str. 654.

³⁶ Od 13.045 Srba, koliko ih je bilo u Zagrebu 1948. godine, 5.901 ih je bilo zaposleno u državnom aparatu (uzdržavali su još 3.026 članova svojih obitelji). To ukazuje da je 8.927 Srba u Zagrebu (blizu ¾) bilo zbrinuto u državnoj službi. Uz 394 penzionera s još 224 člana obitelji, zatim 579 osoba koje je uzdržavala država (s još 303 člana obitelji) te 1.510 radnika i učenika u privredi (s 457 članova njihovih obitelji), većina Srba u Zagrebu bila je dobro zbrinuta. HDA, Fond Državni zavod za statistiku, kutija 153, Stanovništvo po narodnosti i zaradivanju u kombinaciji sa zanimanjem i grupama starosti.

zatomljivan srpski, već ionako potisnut identitet. Gradovi su tako bili rasadište ideje jugoslavenske nacije te plodno tlo za integraciju, ali i za asimilaciju hrvatskih Srba, proces koji je trajao sve do buđenja nacionalizama krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

Činjenica je da su Srbi u Drugom svjetskom ratu izgubili vjeru u Crkvu i svećenike te smatrali da Crkva nije bila značajan faktor u obrani svog naroda na ovim prostorima, jer su svećenici ili prisilno iseljeni od strane ustaških vlasti ili su, u strahu za vlastiti život, pobegli u Srbiju te ostavili pastvu na milost i nemilost ustašama. Činjenica je isto tako da su brojni svećenici, kao tradicionalni nosioci nacionalnog identiteta hrvatskih Srba, bili žrtve fašističkog terora na samom početku rata te da nisu ni mogli znatnije pomoći svojim vjernicima. Srpska pravoslavna crkva na dan završetka rata, 15. svibnja 1945, imala je na čitavom području Hrvatske oko 50 svećenika i niti jednog arhijereja. Godine 1946. na području Hrvatske je bilo vjerski organizirano 112 parohija, a 233 su bile bez svećenika.³⁷ Za vrijeme rata stradalo je iznimno mnogo hramova na području Gornjokarlovачke i Slavonske eparhije. Od ukupno 637 hramova Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj čak 100 ih je uništeno 54 su oštećeni i nikad obnovljeni, a čak 27 su komunističke vlasti neposredno nakon Drugog svjetskog rata do temelja razrušile. Nakon rata, umjesto crkava, nastajale su na njihovim lokacijama i od njihova materijala škole, općinske zgrade, zgrade poljoprivrednih zadruga, nogometna igrališta i slično. Pojedine su hramove ustaše ili Talijani započeli rušiti ili su ih zapalili, a onda su komunističke vlasti uklonile njihove ruševine i zauvijek im zatrli trag. Nakon rata je Komunistička partija željela gurnuti Srpsku pravoslavnu crkvu, baš kao i rimokatoličku, na margine društva. Napadi na pravoslavne svećenike bili su u prvim godinama nakon rata nešto sasvim uobičajeno.³⁸

Osim religijskog elementa svog identiteta, Srbi su zanemarili i odrekli se i onog kulturnog i političkog partikularizma koji je usprkos ideologiji bratstva i jedinstva postojao. Tragom Deklaracije o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske i na tekvinama antifašističke borbe osnovano je u Glini 18. studenog 1944. godine Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta«. Kako piše Čedomir Višnjić, »Prosvjeta« je »uza sve šarenilo motiva i ideja, nesumnjivo bila komunistička organizacija, ali u kojoj će se od prvog dana sukobljavati dva

37 Z. Radelić, Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991, od zajedništva do razlaza, Zagreb 2006, str. 127.

38 V. V. Đurić, »Srpska pravoslavna crkva u prvoj deceniji komunističke vlasti 1945–1955. u Narodnoj Republici Hrvatskoj« u: Dijalog povjesničara/istoričara, sv. 2, Zagreb 2000, str. 635–651.

osnovna pola: onaj autentično nacionalni i instrumentalni«.³⁹ Čin osnivanja Društva značio je nastavak i obnavljanje tradicije djelovanja srpskih kulturnih, prosvjetnih, izdavačkih, znanstvenih, privrednih i humanitarnih organizacija koje su u Hrvatskoj djelovale u 19. i početkom 20. stoljeća te obnavljanje i nastavak djelovanja neposrednih prethodnika, »Srpskog kola« (osnovanog 1903. godine) i njegovog nasljednika, »Seljačkog kola«. Među Srbima u Hrvatskoj vladalo je veliko nepovjerenje prema SKD »Prosvjeti«. Ipak, SKD »Prosvjeta« odmah nakon Drugog svjetskog rata daje temelje brojnim budućim institucijama Srba u Hrvatskoj. Koliko je SKD »Prosvjeta« bila značajna udruga, govori činjenica da su 1947. godine u Glavnem odboru sjedili potpredsjednik vlade NRH Duško Brkić, ministar industrije NRH Rade Žigić, ministar šumarstva NRH Stanko Čanica Opačić, ministar pravosuđa NRH Nikola Sekulić, potpredsjednik Vrhovnog suda NRH dr. Čedo Rajačić, potpredsjednica AFŽ za NRH Kata Pejnović i ministar drvne industrije NRH Simo Todorović, ali i niz drugih utjecajnih osoba (direktori, tajnici, zamjenik javnog tužioca, pravnici, književnici...)⁴⁰

Političko organiziranje Srba u Hrvatskoj vrlo je vjerojatno bilo najintenzivnije upravo u razdoblju porača (između 1945. i 1948.g.). Tako je 29. i 30. rujna 1945. održan Prvi kongres Srba u Hrvatskoj. Ovaj je kongres predstavljao najveći sabor Srba u Hrvatskoj ikad održan. Na njemu je sudjelovalo 30.000 delegata, predstavnika Srba iz svih krajeva Hrvatske. Na Kongresu su bili prisutni i brojni Hrvati te predstavnici Narodnih frontova iz svih republika Jugoslavije. Srbi u Hrvatskoj su na taj način željeli pokazati ravnopravnost s hrvatskim narodom. Prije kongresa u novinama su objavljivane pisane poruke pojedinih istaknutih Srba iz Hrvatske. Neposredno prije održavanja Kongresa Dušan Brkić, sekretar Srpskog kluba, održao je na zagrebačkoj radiostanici govor. Poziva sve Srbe iz Hrvatske da se odazovu ovoj manifestaciji, budući da će na njoj biti izabran Glavni odbor koji će zamijeniti Srpski klub vijećnika Narodnog sabora Hrvatske. Glavni odbor Srba je političko rukovodstvo Srba u Hrvatskoj. Kongres je 29. i 30. rujna 1945. formirao Glavni odbor Srba, a u okviru Glavnog odbora formirani su sekretarijat od 7 članova, izvršni odbor koji je brojao 54 člana i plenum koji je brojao

39 Č. Višnjić, Partizansko ljetovanje, Zagreb 2003, 204.

40 HDA, fond SKD »Prosvjeta«, kutija 2.

321 člana.⁴¹ Na Kongresu je donesena i Rezolucija koja se sastoji od 19 točaka.⁴² Kongres Srba u Hrvatskoj imao je zapravo funkciju masovnog predizbornog skupa. Na taj se način, ujedno, željelo Srbima iz Hrvatske pokazati da su, kao što stoji u Deklaraciji o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske donesenoj na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom, hrvatski i srpski narod potpuno ravnopravni. Masovnost same manifestacije ne začuđuje, budući da su pripreme i novinska propaganda bili prilično intenzivni. Nakon ovog, prvog kongresa Srba u Hrvatskoj nikada više nije sazvan drugi. O djelovanju Glavnog odbora Srba u Hrvatskoj također se jedva nešto može reći, a također nije sasvim jasno kada je prestao djelovati.⁴³

V. Zaključak

Slučaj Žigić – Brkić – Opačić otkriva nam i drugu stanu medalje položaja Srba u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. Rade Žigić, Stanko Čanica Opačić i Dušan Brkić bili su visokorangirani partizanski i komunistički kadrovi. Brkić je bio potpredsjednik Vlade i predsjednik Savjeta za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti, Žigić je bio predsjednik Savjeta za prerađivačku industriju, a Čanica Opačić ministar šumarstva. Oni su te 1950. godine kritizirali vlast što su ustanički srpski krajevi i dalje iznimno nerazvijeni, što su u neravnopravnom položaju koji ugrožava nacionalni identitet Srba na tim prostorima, što se u školama čirilica zanemaruje na račun latinice, da na željezničkim stanicama nema natpisa na čirilici, što na položaje dolaze ljudi koji su davali proustaške izjave... Trojica srpskih političara pokušala su se također suprotstaviti i gruboj agrarnoj politici tjeranja seljaka u zadruge i prisilnom otkupu, što je zasmetalo tadašnjem vrhu KPH. Posebno su kritizirali vojno-poličijske represalije na Kordunu i Baniji nakon Cazinske bune.

Sva trojica su zbog takvih izjava optuženi za bliskost s informbiroom, iako takve bliskosti uopće nije bilo. Osim za bliskost s Informbiroom trojka je optužena i za »antipatriotizam«, »rušenje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata« i »borbu protiv izvršenja plana«. Zbog svojih nacionalno obojenih stavova koje

41 Brkić pri tom kaže: »Glavni odbor Srba je slobodna i široka politička organizacija. Ona je slobodna radi toga što izbor u to političko rukovodstvo nije vezan za neke rokove. Na izbor drugova u Glavni odbor ne utječu sporedni momenti i uslovi. Članove Glavnog odbora biraju isključivo Srbi. Ti članovi mogu biti izmijenjeni kad god to narod želi i hoće. Popis svih članova vidi u: Prosvjeta – kalendar, Zagreb 1946, str. 290-294.

42 Prosvjeta – kalendar, Zagreb 1946, str. 5-6.

43 O kongresu Srba u Hrvatskoj pisao je Momčilo Diklić u knjizi Srpsko pitanje u Hrvatskoj 1941–1950, Beograd 2004, str. 238-245.

Komunistička Partija nije mogla tolerirati, Žigić i Brkić su završili na Golom otoku. Žigić je ondje pod čudnim okolnostima počinio samoubojstvo. Kako piše Zdenko Radelić, »iskorak iz službene politike bratstva i jedinstva – a što je podrazumijevalo idealiziranje stvarnosti i potiskivanje svakog izražavanja hrvatstva i srpstva, osim onog u folklorne, povjesne i statističke svrhe – morao je završiti kobno«.⁴⁴

Iako se dogodilo koju godinu kasnije, može li se na slučaj Brkić – Žigić – Opačić gledati kao na sektašenje baš na platformi više slučenog nego osviještenog anticiparanja budućeg gubljenja tla pod nogama Srba u Hrvatskoj, jer biti čuvar kvarljivog poretku (kakvi su svi ideologizirani poretci) znači imati i varljivu pretorijansku sudbinu. Napustiti sve u ime vjernosti, što je karakteristika »čuvara poretku« znači igrati na kartu nepromjenjivosti, nemati se kamo vratiti i nemati rezervni položaj. Naime, revolucionari su nesposobni za evoluciju, ratnici za miran život, a idealisti za »figu u džepu«.

SERBS IN CROATIA IN THE EARLY YEARS AFTER WORLD WAR II

Abstract: The author provides information about the position of Serbs in Croatia between 1945 and 1948. On the basis of archival material, literature and oral narratives author draw conclusions about the postwar situation of Serbs in Croatia and the reasons for neglect of their religious and national identity and the construction of post-war relations with the Croatian population .

Keywords: Serbs in Croatia ; 1945 .; World War II; Croatian - Serbian relations

44 Z. Radelić, Hrvatska u Jugoslaviji 1945 – 1991. Od zajedništva do razlaza, Zagreb 2006, str. 198-201. O slučaju Žigić – Brkić – Opačić vidi u: Č. Višnjić, Partizansko ljetovanje, Zagreb 2003.

MA Darko Baštovanović
Prof Tomislav Žigmanov

UDK 341.234(497-15)

PRAVA NACIONALNIH MANJINA U PROCESU REGIONALNE SURADNJE I EU INTEGRACIJA NA ZAPADNOM BALKANU – HRVATSKA NACIONALNA ZAJEDNICA U SRBIJI KAO MOST SURADNJE IZMEĐU SRBIJE I HRVATSKE

Sažetak: Iako danas u Srbiji žive brojne nacionalne zajednice koje se međusobno razlikuju po mnogim faktorima, država nije uspela da obezbedi njihovu adekvatnu integraciju u društveno-politički sustav. Slabe institucije i fragmentirano društvo uslovili su da u Srbiji danas sve više bude izražena etnička distanca između većinskog i manjinskog stanovništva ali i između samih manjinskih skupina, odnosno pojavu segregativnog multikulturalizma. Zatomljavanje problema manjina i ambivalentnost spram manjinskih zajednica koji se danas očitaju u srpskom društvu dodatno su otežali i položaj nacionalnih zajednica i doveli do pogoršanja odnosa sa susjedima, što je posebno vidljivo u odnosima sa Hrvatskom. Ovakva situacija svakako nije u skladu sa europskom demokratskom praksom jer su dobri susjedski odnosi, visoki stepen poštivanja ljudskih i manjinskih prava i regionalna suradnja neki od ključnih principa na kojima počima EU. U ovoj radnji bit će sagledani neki od najbitnijih standarda manjinske zaštite na međunarodnoj i europskoj razini (UN, OSCE, Vijeće Europe) koji su bitni za daljnji razvoj Srbije kao moderne europske države. Posebna pažnja bit će posvećena bilateralnoj suradnji i mehanizmima bilateralnih sporazuma kao posebnim instrumentima dobre regionalne suradnje u cilju zaštite i unaprijeđenja položaja nacionalnih manjina.

Ključne riječi: Europska unija, OSCE, Vijeće Europe, nacionalne manjine, pregovaračka poglavља, regionalna suradnja, Srbija, Hrvatska, bilateralni sporazumi, multikulturalizam, integracija.

Institucionalni okviri zaštite ljudskih i manjinskih prava

Politički i međudržavni problemi sa kojima su se suočile države Zapadnog Balkana početkom i tijekom devedesetih, koji su izazvali raspad zajedničke države, sada su stvar prošlosti, ali problemi i posljedice negativnog nasleđa osjećaju se i danas. Srbija je nakon listopadskih promjena 2000. počela sa izgradnjom novog društveno-političkog sustava, demokratizacijom i samim tim izgradnjom nove manjinske politike. Proces demokratizacije i osiguravanja priznanja većeg

stepena ljudskih i manjinskih prava u Srbiji¹ imao je dva aspekta. Sa jedne strane ovaj proces predstavlja dugogodišnji angažman i rad međunarodne zajednice i organizacija (Vijeće Europe, Europska komisija, OEESC, NATO itd.) na saniranju posljedica nastalih sa raspadom zajedničke države. Drugi aspekt predstavlja želju i rad država da se uključe u međunarodne tokove i da postanu demokratski ustrojena društva i članice velike europske obitelji. Međunarodna zajednica nastoji da se prekinute veze i problemi nastali između država Zapadnog Balkana rješavaju vidovima međusobne regionalne suradnje i kasnije samim uključenjem i članstvom u EU. Tako su, na primjer, Rumunjska i Bugarska članice EU od 2007., Hrvatska članica od 2012., a Srbija za sada ima status kandidata. Međutim, u regionu i dalje postoje problemi koji usporavaju euroatlantske integracije i koji opterećuju odnose između država. Mnogi problemi se direktno tiču zaštite i ostvarivanja ljudskih i manjinskih prava ili iz nje proističu. Iako su se države Zapadnog Balkana deklarativno opredelile za demokraciju, poštivanje i unaprijeđivanje ljudskih i manjinskih prava, institucionalni i normativni okviri putem kojih bi se upravljalo i koji bi to omogućili su daleko od izgrađenih. Primjeri dobre prakse izgradnje multikulturalnih i multikonfesionalnih država u pluralističkim društvima svakako jesu Makedonija i Hrvatska. Hrvatska je primjer države koja je svoje reforme po pitanju poštivanja i unaprijeđivanja ljudskih i manjinskih prava najuspješnije provodila i koja je institucionalno dostigla veoma visok nivo. Mora se napomenuti i da je Hrvatska prilikom pristupanja EU načinila značajne korake po pitanju zaštite ljudskih i manjinskih prava, pogotovo nakon objavlјivanja Mišljenja Europske Komisije o zahtjevu Republike Hrvatske o članstvu u EU 2004, kada su navedene određene zamjerke po pitanju ljudskih i manjinskih prava, ali i pohvaljena činjenica da je Hrvatska ratificirala sve validne međunarodne i europske dokumente važne za zaštitu ljudskih i manjinskih prava. Pored krupnih koraka načinjenih ka otklanjanju većine prepreka vezanih za povratak izbjeglica i unapređenja položaja nacionalnih manjina, Hrvatska je započela i proces suočavanja društva s prošlošću i izgradnje novog sustava društvenih vrijednosti. Sa druge strane, glede Srbije, korijenite promjene po pitanju institucionalnih aranžmana i reformi društveno-političkog sustava su izostale. Demokratska i proeuropska vlast u Srbiji se nakon 2000. obvezala da razvija demokratske institucije i procedure, da uvede posebne mjere usmjerene ka zaštiti nacionalnih zajednica, da provede politiku multikulturalnosti preporučenu kroz dokumente OEESC-a, Vijeće Europe, Europske komisije i drugih relevantnih međunarodnih organizacija i institucija. Najznačajniji i odlučujući korak ka

1 Posljedice sukoba i dramatičnog raspada SFRJ osjećaju se i u drugim državama nastalim na ruševinama negdašnje federacije.

kreiranju nove manjinske politike načinila je Skupština nekadašnje SRJ 2002. godine kada je nakon aktivnih konsultacija sa predstavnicima međunarodne zajednice, a posebno sa Kancelarijom Visokog komesara za nacionalne manjine OESC-a, predstavnicima i institucijama manjinskih zajednica i organizacija civilnog društva, usvojila Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. U vezi sa ovim zakonom zanimljivo je to što je trebao važiti i nakon odvajanja Crne Gore iz Srbije i uspije je preživjeti Zub vremena. Nakon ovoga je načinjen još značajniji korak usvajanjem Ustava iz 2006. godine koji je, pored principa nove manjinske politike, preuzeo i određeni katalog o pravima nacionalnih manjina i njihovih pripadnika koja su ranije bila određena zakonom (Ustav je prilično kontroverzan i negativno ocijenjen od strane Venecijanske komisije). U 2009. godini donesen je i Zakon o nacionalnim savjetima nacionalnih manjina. Pored Ustava i spomenutih zakona, položaj nacionalnih manjina uređuju još i Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i odgoja i Zakon o lokalnoj samoupravi.

Iako je u Srbiji nakon 2000. razvijen određeni spektar sloboda i prava manjina u zakonodavnom smislu i unapređenja položaja manjina u institucionalnom smislu, i dalje nije osigurana ozbiljna i sustavna društvena integracija manjina, niti je ona danas u uvjetima prevladavajućeg segregacijskog multikulturalizma moguća. Srbija je kao država potpisnica Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina i Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima kojima se definiraju minimumi zaštite garantirani nacionalnim zajednicama, ali postavlja se pitanje da li je minimum zaštite manjina i okvirnog priznavanja manjinskih identiteta dovoljan stepen ako se ima u vidu opredeljenost Srbije za članstvo u EU. Situacija u Srbiji je dodatno zakomplificirana i činjenicom da nije pokrenuta ni šira društvena akcija po pitanju odgovornosti za dešavanja iz devedesetih godina prošlog stoljeća.

Multilateralne i bilateralne inicijative i okviri za zaštitu ljudskih i manjinskih prava

Uspostavljanje inicijativa i kreiranje mehanizama na regionalnom nivou koji bi bili posvećeni isključivo ili u većoj mjeri zaštiti ljudskih i manjinskih prava ne predstavlja uobičajenu praksu u državama Zapadnog Balkana. Imajući u vidu lošu implementaciju preuzetih obveza iz međunarodnih ugovora i dokumenata, postavlja se pitanje zbog čega je situacija ovakva. Regionalne inicijative i mehanizmi posvećeni ljudskim i manjinskim pravima svakako nisu novost u Europi i mnoge od njih su se pokazale kao veoma efikasne. Neke od najznačajnijih inicijativa koje su u većoj mjeri svoje aktivnosti posvjetile i ljudskim i manjinskim pravima

jesu Centralno europska inicijativa i negdašnji Pakt za stabilnost u Jugoistočnoj Europi, koji od 2008. mijenja naziv u Vijeće za regionalnu suradnju i od tад je više posvećen ekonomskim i socijalnim pitanjima, energetskoj efikasnosti, infrastrukturi, parlamentarnoj suradnji, razvoju medijskih sloboda itd. Navedene dve inicijative nastale su izvan regionala i nisu najautentičniji doprinos zaštiti i unaprijeđenju ljudskih i manjinskih prava². Iniciranje prekogranične i regionalne suradnje između država Zapadnog Balkana više se vršilo putem razvoja bilateralne suradnje i prihvatanjem i implementacijom instrumenata koji su nastali kroz rad međunarodnih i europskih institucija (UN, Vijeće Europe, OESE). Iako su same države uvidjele da je neophodno da se prihvataju standardi na međunarodnom nivou za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, mnogi mehanizmi i dokumenti su nastali kroz aktivno vojno i mirovno djelovanje međunarodne zajednice da se spreči izbijanje novih sukoba i saniraju posljedice onih koji su se desili. Najtipičniji primjeri ovakvih dokumenata svakako jesu **Dejtonski mirovni sporazum i Vojno tehnički sporazum iz Kumanova**, posebno **Rezolucija 12-44 UN-a**³. Iako su ovi dokumenti za cilj prvenstveno imali zaustavljanje sukoba i postavljanje novih okvira za obnovu veza prekinutih sukobima, njihov značaj se u pojedinim segmentima očituje i u zaštiti ljudskih prava. Bitno je istaći da su najviše na uspostavljanju regionalnih inicijativa za zaštitu ljudskih prava imale nevladine udruge koje po svojoj prirodi imaju najbolji uvid u ljudska prava i manjinsku problematiku.. Kada je riječ o Srbiji mora se istaći da postoji određena posvećenost multilateralnoj i bilateralnoj suradnji u regionu, pa je tako Srbija članica⁴, Inicijative za suradnju u jugoistočnoj Europi (1996), Procesa suradnje u jugoistočnoj Europi (2000), Centralno europske inicijative (2000), Jadransko-jonske inicijative (2000), Procesa suradnje na Dunavu (2002), Procesa udruženje šefova policije jugoistočne Europe (2002), Međunarodna komisija za sliv reke Save (2003), Regionalna inicijativa za migracije, azil i raseljena lica (2004), Grupa za Tisu (2004), Centralno europske zone za slobodnu trgovinu (2006), Regionalni

2 Vijeće za regionalnu suradnju (Regional Cooperation Council odnosno RCC) inicirano je na sastanku šefova spoljnih poslova Jugoistočne Europe, održanom u Sofiji 27. veljače 2008., kao nasljednik dotadašnjeg Pakta za stabilnost u Jugoistočnoj Europi. O prioritetima organizacije i dosadašnjim aktivnostima više vidjeti u izvješću Vijeća za 2015-2016 i u strategiji SEE 2020, <http://www.rcc.int/>

3 U tački 11 rezolucije se navodi da je obveza svih institucija na Kosovu zaštite i poštivanje ljudskih prava, <http://www.nato.int/kosovo/docu/u990610a.htm>

4 Ono što je uočljivo prilikom pregleda prezentacije Ministarstva vanjskih poslova Srbije jeste da i pored isticanja privrženosti regionalnoj suradnji i dobrosusedskim odnosima, ljudskih prava manjina gotovo da nema. Većina inicijativa (sem CEI) odnosi se na ekonomsku suradnju, bezbednost, socijalne usluge, preduzetništvo itd. <http://www.mfa.gov.rs/>

centar za sprovođenje zakona u jugoistočnoj Europi (2006), Regionalni savet za suradnju (2008), Strategija EU za Podunavlje (2011), Strategija EU za jadransko-jonski region (2012).

Europski manjinski standardi i manjine kao mostovi suradnje

Europski sustav zaštite nacionalnih manjina predstavlja regionalni sustav zaštite manjina i svakako ima najdulju tradiciju i najveći stupanj u svojim dostignućima. Za visok stupanj poštovanja manjinskih prava u suvremenoj Europi svakako su najvažniju ulogu imali Vijeće Europe i Organizacija za europsku sigurnost i suradnju, odnosno OESE (OSCE), a mehanizmi zaštite nacionalnih manjina postoje i u okviru Europske unije. Dokumenti doneti na europskoj razini (posebno oni koji se tiču ekonomskih, socijalnih, kulturnih, političkih i građanskih prava) imaju veliki značaj za zemlje Zapadnog Balkana, kao zemlje koje su prošle ili prolaze kroz tranzicione tokove, u daljnjoj demokratizaciji, institucionalizaciji i implementaciji ljudskih prava. Jedan od najznačajnijih dokumenata donetih na europskoj razini koji se tiče ljudskih prava jeste **Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda**⁵, koja je doneta od strane Vijeća Europe 1950., a na snagu je stupila 1953. Osnovni tekst Konvencije je potpisana u Rimu i od tад je dopunjena sa 13 protokola koji ukazuju na razvoj priznavanja i daljnji razvoj ljudskih prava. Konvencijom su zaštićena osnovna ljudska prava kao pravo na život, pravo na slobodu i bezbednost, pravo na pravičan i nepristrasan sudski postupak itd. Kako bi se ljudska prava štitila i kako bi se odredbe iz Konvencije poštovale, ustanovljen je jedan od najefikasnijih mehanizama na europskoj razini, a to je Europski sud za ljudska prava. Ono što karakteriše dokumente donete na Europskoj razini je činjenica da se u njima od dosadašnjeg pasivnog odnosa prema manjinama sad traži aktivni odnos država prema manjinskim zajednicama i njihovo puno uključivanje u društveno-političke sustave, kao i davanje specijalnih prava pripadnicima manjina i jednakе šanse u odnosu na većinsku grupu. Na europskoj razini pored obvezujućih dokumenata za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, postoji i veliki broj preporuka, smjernica, odredbi itd. Za dokumente donete na europskoj razini (posebno one u okviru Vijeća Europe) može se reći da su Magna carta manjinskih standarda jer se njima utvrđuje minimalna zaštita manjinskih prava i pored toga što predstavljaju temelje zaštite manjinskih prava, oni postavljaju i okvire za njihov daljnji razvoj.

Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina utvrđuje načela i standarde odnosno minimum zaštite manjinskih prava koje bi države koje

⁵ European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, Council of Europe, F-67075 Strasbourg cedex, 1950.

društveno-političke sustave grade u evroatlantskim tokovima trebalo da slijede. Konvencija je veoma fleksibilna jer odredbe nisu striktno obvezujuće, već se državama ostavlja prostora da utvrde modalitete i implementaciju njenih ciljeva. Uvažavajući specifične okolnosti koje postoje širom Europe, ne samo etnokulturološke različitosti, već uzimajući i činjenicu da postoje države koje različito gledaju na odnos većinske i manjinske etnije, Konvencija utvrđuje načela i principe koji su skladni i primjereni europskoj demokratskoj praksi. Kada je riječ o Srbiji bitno je napomenuti da je Srbija, odnosno SRJ, Okvirnu konvenciju ratificirala dva puta. Prvi put je to učinila samoinicijativno 1998. godine, ali je Vijeće Europe odbilo ratifikaciju jer, osim toga što SRJ nije bila u Vijeću, u samoj zemlji nije bilo uvjeta i mogućnosti za razvoj demokracije, što je svakako jedan od glavnih uvjeta za ratifikaciju i primjenu ovog dokumenta. Drugi put je SRJ na poziv Vijeća Europe 2001., nakon demokratskih promjena, potpisala i iste godine ratificirala Konvenciju.

Europska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (Council of Europe 1992) donesena od strane Vijeća Europe sa ciljem da se zaštite i unaprijede manjinski jezici, kao dio zajedničkog kulturnog naslijeđa. Državama koje su potpisale i ratificirale Povelju ostavlja se sloboda odabira koje regionalne ili manjinske jezike će štititi, kao i mogućnost odabira mehanizama za njihovu zaštitu. . Kako se jezici nacionalnih manjina najčešće mogu okvalificirati kao regionalni ili manjinski, oni izravno uživaju zaštitu iz Povelje. Povelja je usmjerena na konkretnе mehanizme zaštite manjinskih ili regionalnih jezika i to ponajprije u području obrazovanja, javnog informiranja, kulturnih djelatnosti, ekonomskog i društvenog života, u sudovima u građanskim, parničnim i kaznenim postupcima gdje jezik manjine ima uvjete da bude u službenoj upotrebi, u radu lokalne samouprave i centralnih administrativnih tijela. Povelja predstavlja veoma fleksibilan dokument koncipiran tako da obuhvati različite situacije koje postoje u različitim europskim državama, ali je, usprkos ovome, veoma mali broj zemalja ratificirao Povelju. Srbija je glede prihvaćanja Povelje, prilikom predaje ratifikacijskog dokumenta, prihvatile da se na određene manjinske jezike, uključujući i hrvatski, primjenjuju pojedini mehanizmi zaštite koji su prije svega sadržani u sljedećim člancima: članak 8 (obrazovanje), članak 9 (sudska ovlaštenja), članak 10 (upravne vlasti i javne službe), članak 11 (sredstva javnog informiranja), članak 12 (kulturne aktivnosti i pogodnosti), članak 13 (ekonomski i društveni život).

Centralnoeuropska inicijativa (CEI)⁶ ustanovljena 1989. u Budimpešti, predstavlja forum koji podržava više od 20 država članica i nečlanica EU. Osnovni cilj inicijative je uspostavljanje okvira za dijalog i zajedničku koordinaciju i suradnju između država članica na političkom, ekonomskom, kulturnom i parlamentarnom planom u vezi sa razvijanjem i implementacijom regionalnih i transnacionalnih projekata. Jedna od glavnih karakteristika CEI je u tome da države članice EU prenose iskustva nečlanicama i teže da doprinesu bržim i kvalitetnijim evroatlantskim integracijama nečlanica. U tom cilju u organizacionoj strukturi CEI se nalaze Ekspertska grupa za ljudsku dimenziju i Radna grupa za manjine. Shvatajući važnost manjinskog pitanja početkom devedesetih, kao i značaja koje ono ima za bezbednost, Radna grupa je počela da radi na dokumentu koji bi poslužio bivšim komunističkim državama da bolje odgovore na izazove u novonastalim okolnostima. Instrument za zaštitu nacionalnih manjina CEI (Instrument for the Protection of Minority Rights 1994-2004) razrađuje neka od osnovnih pitanja koja su bitna za manjine, pritom slijedići praksu Vijeća Europe i OEŠ-a. Instrument je veoma zanimljiv i zbog toga jer je u njemu pokušano da se da definicija manjina, ali ova postavka nije naišla na odobravanje i nije dobro primljena od stručne javnosti. Instrument je kreiran tako da ima 27 članova, koji su izbalansirani da odgovaraju i budu u skladu sa prilikama sa kojima su se suočile zemlje na početku demokratske transformacije. Od članova Instrumenta posebnu važnost imaju član 3 kojim se pripadnicima manjina garantuje pravo da svoja prava uživaju bez diskriminacije, član 4 kojim se jamči pravo na kulturni identitet, član 16 kojim se garantira pravo na ustanovljavanje i održavanje sopstvenih verskih, kulturnih i drugih udruženja i organizacija i član 22 kojim se garantuje pravo na delotvorno učešće u javnim poslovima.

Preporuke iz Bolzana/Bozena izrađene 2008. u kancelariji Visokog vijećnika za nacionalne manjine predstavljaju dokument OEŠ-a o manjinama u međudržavnim odnosima. Kao i ranije preporuke nastale na inicijativu Ureda OEŠ-ova visokog povjerenika, i Bolzanske preporuke služe prvenstveno kao poticaj državama članicama prilikom usvajanja određenih mjera za smanjenje napetosti vezanih uz nacionalne manjine koje ih nastanjuju. Cilj je Preporuka razjasniti na koji način države mogu pomagati pripadnicima vlastitog naroda koji su nacionalna manjina u nekoj drugoj državi ili državama, ali tako da ne ugroze međuetničke ili prekogranične odnose. U uvodnom dijelu Preporuka ističe se da gotovo sve države udomljuju nacionalne manjine, što je posljedica činjenice da se etnokulturalne i državne granice rijetko jasno poklapaju. Nacionalne manjine

⁶ Central European Initiative <http://www.cei.int/>

često se nazivaju mostovima među susjednim državama i trebale bi dodatno doprinositi uspostavljanju klime tolerancije i dijaloga između država. Da bi se ta proklamirana načela mogla ostvarivati, nužno je dopustiti pripadnicima nacionalnih manjina uspostavljanje i održavanje kontakata s pripadnicima svoga naroda u drugim državama te razvoj kulturnih i ekonomskih veza.

Bilateralni sporazumi i zaštita maninskih prava

Briga o svojoj manjini koja živi na teritoriju druge države predstavlja legitimno pravo i obvezu svake države. Svojim Ustavima, specijalnim zakonima i drugim strateškim dokumentima, države se obvezuju da će voditi računa o svojim manjinama i da će uvažavati njihove potrebe. Briga o svojoj manjini u drugoj državi ne bi trebalo samo da doprinese većoj promociji kulture i međukulturalnom dijaluču i očuvanju identiteta jedne zajednice koja je odvojena od matice, već i da intenzivira i poboljša suradnju između država i naroda. Međutim, uprkos dobrim nastojanjima država da zaštite svoju manjinu i da poboljšaju međudržavnu komunikaciju principom „manjine kao mostovi suradnje“, neretko je dolazilo do međudržavnog neslaganja, zahlađenja pa čak i prekida odnosa, kao i negiranja i derogiranja prava nacionalnih i autohtonih manjina. Negacija i nepriznavanje prava često se odnosila na autohtone manjine čiji teritorijalni razmještaj ne koincidira sa današnjim granicama modernih nacionalnih država⁷. Turbulentna istorija Europe je često obilježena migracijama i selidbama čitavih naroda, a sa druge strane čitavi narodi su nekada živjeli na teritoriji jedne države, a da nisu napuštali svoje tradicionalno stanište. Problem se posebno komplikuje u modernije doba kada se Europa suočava sa doseljavanjem velikog broja naroda neeuropskog podrijetla. Zapadna Europa je započela sa izgradnjom institucija i mehanizama na koje nekdašnje socijalističke zemlje i društva moraju tek da se naviknu. Sa dezintegracijom bipolarnog svjetskog poretku povećana je i suradnja između europskih država koje su se nekada nalazile u različitim lokovima. Izgradnja demokratskih institucija i otvorenih društava zahtjevala je i razvoj i negovanje dobrosusedskih odnosa. Neophodnost uzajamnog pregovaranja i suradnje u novonastalim okolnostima obnovila je praksu bilateralne suradnje i sporazumevanja koja ima dugu tradiciju u europskim međunarodnim odnosima. Svesne činjenice da postojeći međunarodni standardi manjinske zaštite često mogu predvidjeti karakteristike pozicije i života članova manjinskih zajednica,

⁷ Primjer ovakve zajednice mogu biti Hrvati Bunjevci na sjeveru Vojvodine (Bačke), koji se teritorijalno ne naslanjaju na maticu. Iako Bunjevci tradicionalno nastanjuju predjele koji ne dodiruju granice i predjele hrvatske matice, uspješno su čuvali svoj identitet i svijest o pripadnosti hrvatskom etnosu i zbog toga su često bili predmetom asimilacije i negacije etnokulturalnih prava.

ali i potaknute činjenicom da su zapadne demokratije razvile funkcionalan model manjinske zaštite putem bilateralnog sporazumijevanja i da su uspiješno riješile razna otvorena pitanja, istočnoeuropske i zemlje bivšeg socijalističkog bloka su i same počele da međusobno potpisuju bilateralne sporazume o dobrosusedskim odnosima i suradnji. Model koji su počele da usvajaju zemlje nekdašnjeg socijalističkog bloka, jeste model koji je razvijala Njemačka nakon Drugog svjetskog rata, a koji je kasnije prihvatile i razvijala Mađarska. Ono što predstavlja glavnu karakteristiku i prednost bilateralnog sporazumevanja nad multilateralnim je u tome što dve države koje pregovaraju mogu posebnu pažnju da posvjete riješavanju osjetljivih pitanja i da se skoncentrišu na konkretne potrebe svake nacionalne manjine u zavisnosti od istorijskih, političkih, društvenih i drugih prilika koje su uticale na položaj manjine i njezinih pripadnika. Bilateralni sporazumi, odnosno dokumenti koji im prethode, sadrže obostrane obveze država u pogledu poštivanja međunarodnih normi zaštite nacionalnih manjina, obično sa klauzulom kojom se države obvezuju da će prilikom ispunjavanja svojih obveza strogo poštivati i uvažavati teritorijalni integritet druge države s kojom sklapaju sporazum. Sporazumi sadrže prava nacionalnih manjina koja se odnose na identitet, kulturnu baštinu, obrazovanje, vjeroispovjest, slobodu izražavanja, slobodu udruživanja, djelotvorno učešće u procesima odlučivanja i uspostavljanja veza i suradnju sa sunarodnjacima u drugim državama i dijaspori. Praksa bilateralne suradnje i bilateralnog sporazumijevanja svakako je doprinijela međudržavnim suradnjama i stabilnosti u regiji i unapređenju položaja nacionalnih manjina u tim državama. Kako bi se odredbe iz sporazuma ispunjavale, neophodno je uspostaviti mehanizme koji bi se starali o tome da se određene odredbe efikasno provode. Tako se najčešće formiraju međudržavne komisije zadužene za praćenje implementacije bilateralnih sporazuma u čiji sustav ulaze pripadnici nacionalnih manjina, ali je njihov utjecaj nedovoljno snažan i većina aktivnosti se svodi na donošenje i usvajanje preporuka koja se upućuje nadležnim tijelima.

Na europskoj razini do sada je najefikasniji mehanizam predstavlja pritisak Međunarodne zajednice, ukoliko postoji neispunjavanje obveza preuzetih iz sporazuma od strane potpisnice, jer se na taj način ukazuje državi da nije ispunila osnovne uvjete za uspostavljanje dobrosusjedske suradnje. Drugi problem je taj što se odredbe iz sporazuma implementiraju putem nacionalnog zakonodavstva čiji se način djelovanja ostavlja na regulaciju samim državama potpisnicama. Na ovaj način većina odredbi ostaje samo deklarativnog i okvirnog karaktera, što je svakako najuočljivije sa Srbijom i njezinom bilateralnom praksom. Hrvatska i Srbija su svoju praksu po pitanju bilateralne suradnje ukorijelnile u iskustvima

koja su preuzela od država čiji su nekada dio bile (SFRJ, SRJ). Sami odnosi Srbije i Hrvatske, kao i odnosi između dve zajednice, su dosta kompleksan fenomen. Prvenstveno se mora u vidu imati nekonzistentnost odnosa Srbije kako spram Republike Hrvatske, tako i spram hrvatske manjine u Srbiji. Situacija je posebno kompleksna ako se u vidu ima fenomen da se pozitivni i negativni odnosi između dvije zemlje automatski prelivaju i utiču na aktualni položaj hrvatske zajednice u Srbiji⁸. Prvi pozitivni korak u normalizaciji odnosa i saniranja posljedica nastalih ratom uslijedio je nakon potpisivanja Sporazuma o normalizaciji odnosa između SRJ i Republike Hrvatske 1996. godine. Premda se ovaj sporazum ne odnosi isključivo na zaštitu manjina, već je prije svega kreiran tako da se uspostave novi međudržavni odnosi koji su ratom prekinuti, u članku 8 se navodi da će strane ugovornice novonastalim manjinama na svom teritoriju garantirati sva prava koja im pripadaju na osnovi međunarodnog prava. Iako su solidni okviri postavljeni ovim sporazumom, on nije ništa značajnije učinio. Više je bio usmjeren ka promoviranju Miloševićevog režima kao demokratskog i naklonjenog manjinama, što svakako u praksi nije stajalo. Bilo je potrebno sačekati još nekoliko godina da Miloševićev čvrstorukaški režim padne kako bi se započelo sa saniranjem nagomilanih problema. Iako je od 2000. do 2009. godine između Srbije i Hrvatske potpisano više od 50 bilateralnih sporazuma, gledje manjina najveći pomak je učinjen 2004. kada je zaključen Sporazum o zaštiti nacionalnih manjina između SCG i Republike Hrvatske.

Sam sporazum je utemeljen na principima Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina i nacionalnom zakonodavstvu. Srbija i Hrvatska svesne novih okolnosti i potrebe za demokratizacijom srpskog i hrvatskog društva, što je uključivalo i poštivanje prava manjina u skladu sa europskim standardima, Sporazum su zaključile unoseći u njega i pozivajući se na najrelevantnije dokumente na europskom i međunarodnom nivou, ali i uz pozivanje na prethodni sporazum. Sporazum je izbalansiran i kreiran tako da se odredbe mogu implementirati putem nacionalnog zakonodavstva. Međutim, iako pojedini problemi koji postoje jesu više stvar političke volje, sistemski problem predstavlja član 9 kojim se ugovornice obvezuju da će države omogućiti učestvovanje pripadnicima manjina na lokalnom, pokrajinskom i republičkom nivou, kao i da će usvojiti propise kojima će omogućiti uključivanje manjina u predstavnička i izvršna tela. Hrvatska je ovaj normativni okvir pretvorila u praksu i omogućila izbor i ustanovljavanje lokalnih manjinskih samouprava i izborni sistem

⁸ O ovome više vidjeti u Žigmanov, Tomislav. 2011. Osvajanje slobode, Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskog prevrata 2000. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo.

prilagodila potrebama nacionalnih manjina, koje na osnovu mera afirmativne akcije imaju svoje predstavnike u parlamentu putem garantovanih mesta na svim nivoima, dok u izvršnoj vlasti participiraju na osnovu političkog utjecaja koji ostvaruju. Problem i izvor međudržavnog spora svakako jeste to što Srbija sve do danas nije preduzela sveobuhvatne i konkretnе mjere kako bi implementirala ono na što se obvezala. Danas se često prenebegava i činjenica da je još 2011. Odbor za Hrvate van Hrvatske predstavnicima Sabora uputio dokument pod nazivom Prijedlog zaključka o položaju hrvatske nacionalne manjine u susjednim i drugim europskim državama s posebnim osvrtom na hrvatsku nacionalnu manjinu u Republici Srbiji, Republici Sloveniji i Crnoj Gori. U ovom dokumentu se detaljno analizira položaj hrvatske manjine u regionu i upućuje se na probleme koje je neophodno da domicilne države otklone. U prijedlogu zaključka kao obveza Republike Srbije prema hrvatskoj nacionalnoj manjini navodi se sljedeće:

1. ostvarivanje manjinskih prava poput ostalih manjinskih zajednica u Srbiji, sukladno nacionalnoj legislativi i ratificiranim međunarodnim konvencijama;
2. ostvarivanje prava iz područja obrazovanja (zakonska obveza Republike Srbije – tiskanje udžbenika za nastavu na hrvatskom jeziku i radno-pravni status nastavnika hrvatskog jezika);
3. zastupljenost predstavnika hrvatske zajednice u svim tijelima državne vlasti, u javnim ustanovama, poduzećima i drugim institucijama (pogotovo zastupljenost Hrvata u Skupštini Republike Srbije);
4. osuda i prestanak politike podjele hrvatskog naroda na Hrvate, Bunjevce i Šokce, distanciranje od pokušaja nametanja bunjevačkog pitanja, i puna integriranost u društveno-politički i gospodarski život u Vojvodini⁹.

Postojeći problemi i dalje predstavljaju izvor međudržavnog spora i bili su jedan od razloga za blokadu otvaranja pregovaračkog poglavљa 23. Što se tiče samog Sporazuma koji je zaključen još 2004. u kontekstu regionalne suradnje, važno je pomenuti još član 12. kojim su se države obvezale da će podržavati prekograničnu i ekonomsku suradnju, dok se članovi 4, 5, 10 i 11 odnose na elemente bilateralne suradnje u vezi sa zaštitom prava na kulturni identitet manjina i obrazovanje.

⁹ Navedeni problemi su kulminirali sa postupcima predsednika Srbije Tomislava Nikolića kada je 2014. đacima iz bunjevačke zajednice donirao udžbenike na čirilici. Ovakav postupak izazvao je oštре reakcije iz Zagreba kako od tadašnjeg predsednika Josipovića, tako i od novoizabrane predsednice Kolinde Grabar Kitarović koja je obećala da će se zalagati za ispunjavanje odredbi iz sporazuma i da se Hrvatima u Vojvodini omoguće prava jednakno kao i Srbima u Hrvatskoj.

Unilateralna rješenja i djelovanje matičnih država spram svoje manjine u susjednim državama

Briga matičnih država za svoju manjinu u susjednim državama ne predstavlja novi fenomen u praksi zaštite nacionalnih manjina. Većina država u regionu (ali i negdašnjih komunističkih zemalja) je predvidjelo ustavnu i pravnu obvezu kako bi se starale o položaju svoje manjine u drugim državama. Mjere koje države predviđaju u cilju zaštite svoje zajednice u susjednim državama svakako sadrže elemente prekogranične i regionalne suradnje, ali se postavlja pitanje koliko su ove mjere i mehanizmi zaista iskorišteni. Osnovu ovakve politike država predstavlja Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i drugi dokumenti prema kojima države imaju pravo da vode aktivnu politiku u cilju održavanja veza sa sunarodnjacima u inostranstvu i vode brigu o njima. Iako ovakva praksa ne predstavlja sastavni dio međunarodnog prava, ona svakako može doprineti položaju pripadnika nacionalnih manjina i unaprijediti regionalnu suradnju. Ovakav vid zaštite manjina još uvijek izaziva različite kontraverze, koje u područjima kao što je Zapadni Balkan i Jugoistočna Europa općenito, može izazvati niz sumnji glede narušavanja suvereniteta susednih i drugih država u regionu. Ukoliko države teže institucionalizaciji položaja pripadnika svoje nacionalne manjine, moraju da vode računa da ne povrede principe teritorijalne suverenosti druge države, dobrosusedske odnosa, nenarušavanje ljudskih prava i sloboda i zabrane diskriminacije. Povlastice koje mogu uživati manjine u okviru ovakvih mehanizama odnose se na kulturu i obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, oslobađanje od pribavljanja viza i boravišnih dozvola i taksi, izdavanje radnih dozvola, smanjenje troškova putovanja u matičnim državama i pogodnosti za sticanje državljanstva država matica. Države različito tretiraju obim prava koje priznaju sunarodnjacima u drugim državama, pa su tako u pojedinim ugovorima priznate samo neke od povlastica dok su u drugim državama one kompleksno zastupljene.

Republika Hrvatska je još od svojega osnutka 1991. uspostavljala i razvijala odnose spram građana hrvatske nacionalnosti koji, stjecajem povijesnih okolnosti, žive u drugim državama. Njihov broj se ne zna točno, no procjenjuje se da ih je u svijetu neznatno manje od broja Hrvata u Republici Hrvatskoj, kojih ima nešto manje od četiri milijuna. (Hrvatska se smatra izrazito iseljeničkom zemljom, a broj iseljenih Hrvata je približan broju Hrvata u Hrvatskoj). Republika Hrvatska se Ustavom, kao vlastitim najvišim pravnim dokumentom, obvezala skrbiti i o Hrvatima u drugim državama. Naime, u članku 10, u stavku 2 Ustava Republike Hrvatske stoji tekst sljedećeg sadržaja: „Dijelovima hrvatskog naroda u drugim državama jamči se osobita skrb i zaštita Republike Hrvatske“. Međutim,

u proteklih dvadeset godina, ovo načelno ustavno određenje nije imalo svoju detaljniju razradu u zakonima, u kojima bi se onda cijelovito i jedinstveno pravno reguliralo ovo pitanje, te osigurali primjereni institucionalni okviri i prateća sukladna finansijska sredstva iz državnoga proračuna za njegovu provedbu. No, to ne znači, kao što je napomenuto, da aktivnosti od strane Republike Hrvatske na ovome planu nije bilo. Hrvatska matica iseljenika djelovala je od 1990. godine u novim okvirima.¹⁰ Hrvatska matica iseljenika (HMI) je središnja nacionalna ustanova koja obavlja „društvene i privredne djelatnosti od značenja za položaj hrvatskih iseljeničkih zajednica i za hrvatske etničke manjine u drugim državama, za iseljenike s teritorija Republike Hrvatske i Hrvate koji žive i rade u inozemstvu a potječe iz drugih država, kao i za članove njihovih obitelji koji borave u stranim zemljama“. Postoji jedno vrijeme u hrvatskoj Vladi i Ministarstvo za povratak i useljeništvo (1995-1999), zatim Ministarstvo razvijatka, useljeništva i obnove (1999-2000), a nakon toga djelokrug je integriran u Ministarstvo vanjskih poslova kao uprava za hrvatske manjine, useljeništvo i iseljeništvo. Mreža diplomatsko-konzularnih predstavništava Hrvatske gradi se i prema iseljeničkim kartama. S druge strane, ni dijaspora nije sjedila prekriženih ruku. Na primjer, Hrvatski svjetski kongres – krovna organizacija koja okuplja Hrvate iz većine država svijeta – utemeljen je već 1993. godine.¹¹ Uz predsjedanje Jadranke Kosor, Vlada Republike Hrvatske je na svojoj redovitoj sjednici održanoj 5. svibnja 2011. usvojila „Strategiju o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske“¹², čime je i okončana javna rasprava među Hrvatima u svijetu o ovome dokumentu, započeta gotovo godinu dana ranije. Strategija definira, i sukladno tome govori o odnosu spram, tri kategorije Hrvata izvan Hrvatske. Prvi su Hrvati u Bosni i Hercegovini, koji su „ravnopravni, suveren i konstitutivni narod“ u toj neovisnoj državi. U drugu skupinu pripadaju „hrvatske manjine u europskim državama“, među kojima su i Hrvati u Srbiji, dok je u trećoj skupini riječ o „Hrvatima iseljenim u prekoceanske i europske zemlje i njihovim potomcima“. Ovakav pristup je posve razumljiv i više nego prihvatljiv, budući da takva dioba i razvrstavanje slijede, s jedne strane, razloge nastanka hrvatskih zajednica izvan Hrvatske, a s druge strane jasno ukazuje i na specifičnosti njihovoga društvenog položaja, te njihovih životnih perspektiva i očekivanja od Hrvatske. Na temelju Strategije, u kojoj eksplikite stoji da će Hrvatska donijeti i zaseban zakon kojim će se detaljnije urediti pitanje odnosa Republike Hrvatske s Hrvatima izvan

10 O tome vidi na www.matis.hr.

11 O tome vidi više na internetskoj stranici www.crowc.org.

12 Tekst Strategije je dostupan na sljedećoj internetskoj adresi: www.mvep.hr/hmiu/

Republike Hrvatske, Republika Hrvatska je 2011. usvojila Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske. Kao i Strategija, i Zakon je podijeljen u šest cjelina, a sastoji se od 71 članka.¹³ Načelno govoreći, u njima se detaljnije razrađuju odredbe Strategije, preciznije izvode njezini sadržaji te navode i propisuju nadležnosti Zakonom predviđenih, novih institucija. Potrebno je naglasiti da i Ustav Srbije u članu 13. upućuje na obvezu države da štiti prava i interesu svojih državljanina, ali ne i autohtone dijaspore u inostranstvu, te da u tom smislu razvija i unapređuje odnose Srba koji žive u inostranstvu sa matičnom državom.

Tablica 1 - Hrvati u susednim državama

Država	Broj pripadnika manjine	Procenat u ukupnom udjelu stanovništva (%)	Popis
Albanija	-	-	-
Bosna i Hercegovina	544.780	15.43%	2013.
Bugarska	1500	-	-
Crna Gora	6.021	1,01	2011.
Makedonija	2.686	0,1	2002.
Madarska	26.774	4,1	2011.
Rumunjska	6.000	0,03	2012.
Kosovo	350	0,017	1991.
Srbija	57.900	0,8	2011.
Slovenija	35.642	1,81	2002.

Prekogranična i regionalna suradnja u cilju zaštite i unaprijeđenja ljudskih i manjinskih prava

Pitanje prekogranične suradnje za pripadnike nacionalnih manjina izuzetno je bitno ako se u vidu ima činjenica da većina manjina nastanjuje tradicionalno najsirošnije pogranične predjele i opštine. Tako su pripadnici hrvatske zajednice nastanjeni u Apatinu, Odžacima, Baču, Bačkoj Palanci, Šidu, Somboru i Sremskoj Mitrovici. Teritorijalna koncentracija manjine i demografski razmještaj trebali bi biti pretpostavka za razvijanje suradnje između država u oblastima važnima za manjinske grupe, a to su svakako suradnja koja se odnosi na kulturu, obrazovanje, informiranje i druge segmente koji se odnose na ljudska prava. Ipak, u većini dokumenata koji se tiču razvoja prekogranične suradnje ljudska i manjinska prava se retko ili uopšte ne pominju. Većina ovih dokumenata odnosi se na ekonomsku suradnju, socijalne usluge i povezivanje, bezbednosnu suradnju, upravljanje održivim razvojem, turizam itd. Zaštita ljudskih i

13 Tekst Zakona dostupan je na internetskoj stranici: <http://www.zakon.hr/z/507/Zakon-o-odnosima-Republike-Hrvatske-s-Hrvatima-izvan-Republike-Hrvatske>

manjinskih prava na regionalnom nivou, osim ukoliko se radi o razrađenim bilateralnim i multilateralnim instrumentima i mehanizmima koji nastaju pod okriljem međunarodne zajednice, predstavlja zapostavljenu oblast rješavanja regionalnih problema. Države ova pitanja uglavnom regulišu unutarnjim zakonodavstvom i retko same iniciraju neki od oblika uzajamne suradnje. Veći broj inicijativa za unapređivanje ljudskih prava u procesu regionalne suradnje dolazi od strane nevladinih organizacija, ali se oni suočavaju sa problemima kao što je održivost projekata i dosezi njihove implementacije. Osnovu prekogranične suradnje na europskom nivou po pitanju zaštite manjina predstavlja član 17 Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina. Istim članom pripadnicima nacionalnih manjina se jamči i pravo učešća u aktivnostima nevladinih organizacija, bilo na nacionalnom ili međunarodnom nivou. Za daljnji razvoj prekogranične suradnje između Srbije i Hrvatske od izuzetnog je značaja član 12 bilateralnog sporazuma o zaštiti manjina iz 2004. koji se odnosi na regionalnu suradnju.

Summary: Altough in Serbia today live many ethnic communities that differ by many factors, the state has failed to provide their proper integration into the socio-political system. Weak institutions and a fragmented society caused that in Serbia today ethnic distance is increasingly being expressed between the majority and minority populations but also among diffrent, minority groups themselves, in fact segregative multiculturalism is being expressed. Suppression of minority problems and ambivalence toward minority communities, that is now reflected in Serbian society has further aggravated the situation of ethnic communities and led to the deterioration of relations with its neighbors, which is especially evident in relations with the Croatian. This situation is certainly not in line with European democratic practice because good neighborly relations, a high degree of respect for human and minority rights and regional cooperation is one of the key principles on which the EU begins. In this paper we shall consider some of the most important standards of minority protection at international and European level (UN, OSCE, Council of Europe) that are essential for the further development of Serbia as a modern European state. Special attention will be given to bilateral cooperation and mechanisms of bilateral agreements as well as the specific instruments on good regional cooperation which are essential in order to protect and improve the position of national minorities.

Key words: European Union, OSCE, Council of Europe, national minorities,- negotiation chapters, regional cooperation, Serbia, Croatia, bilateral agreements, multiculturalism, integration.

Radomir Kukobat

UDK 314.8.063(497.133)

DEMOGRAFSKI RAST STANOVNIŠTVA U VOJVODINI I PRILIV IZBEGLICA IZ HRVATSKE I BiH U PERIODU 1991-1997 GODINA

Apstrakt: U ovom radu autor analizira podatke dobijene popisom izbeglica 1996. godine i popisom stanovništva 2002. godine u Srbiji s osnovnim ciljem da se utvrdi uticaj koji je na demografske rast u pokrajini Vojvodini imao dolazak izbeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine u periodu 1991-1997 godina. Analizom podataka je utvrđeno da je dolazak izbeglica presudno uticao na demografski rast stanovništva u Vojvodini tokom poslednje decenije 20. veka, ali je taj priliv novog stanovništva, zbog niskog nataliteta i visoke stope emigracije, samo ublažio negativne populacione trendove u budućnosti. Postoje razlike u nekim socio-demografskim karakteristikama između izbegličkog i domicilnog stanovništva ali one nisu toliko velike da bi značajnije uticale na promenu socio-demografskih karakteristika ukupne populacije u pokrajini. Dolazak izbeglica pretežno srpske nacionalnosti, međutim, jeste značajno uticao na promene nacionalne strukture stanovništva. Nastale promene u demografskoj slici Vojvodine su trajnog karaktera budući da se većina izbeglica stalno naselila u pokrajini.

Ključne reči: izbeglice, Vojvodina, demografija, uticaj, stanovništvo, popis, struktura

Uvod

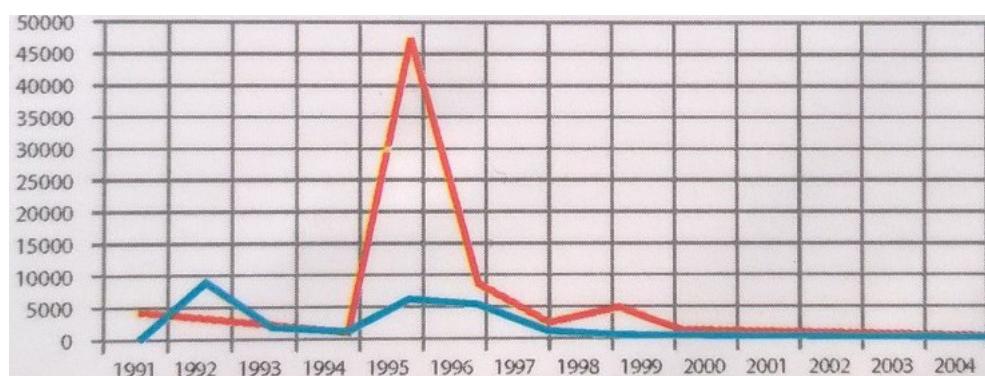
Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i ratovi koji su usledili u periodu 1991.-1995. godina pokrenuli su najveći izbeglički talas u Evropi posle Drugog svetskog rata. Stotine hiljada ljudi iz novoproglavljenih samostalnih država Hrvatske i Bosne i Hercegovine (BiH) bilo je prinuđeno da napusti svoje domove i spas potraži u nekom drugom delu bivše SFRJ, Evrope i čitavog sveta.

Najviše ljudi iz Hrvatske i BiH prihvatile je bivša jugoslovenska republika Srbija, zbog čega je godinama bila prva u Evropi po broju izbeglica. Zbog velikog broja izbeglica i usporenog rešavanja izbegličkih pitanja, Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR) je Srbiju 2008. godine proglašio za zemlju s produženom izbegličkom krizom koja traje do danas.

Izbeglice u Srbiji

Izbeglice su u Srbiju i njen glavni grad Beograd u prvoj polovini devedesetih godina neprekidno pristizale, ali taj priliv je bio različitog intenziteta. U tom procesu zapravo mogu se uočiti četiri velika talasa u kojim je u kratkom vremenskom roku pristizao veliki broj ljudi (Grafikon 1.):

- I - Početak ratnih sukoba u Hrvatskoj (avgust - novembar 1991.),
- II - Početak ratnih sukoba u BiH (aprili - septembar 1992.),
- III - Pad RSK¹ i zapadnog dela RSp² (jul - avgust 1995.),
- IV - Reintegracija istočnog dela RSK u ustavno-pravni poredak Hrvatske (1997.)³.

Grafikon 1: Izbeglički talasi (Izvor nepoznat)

Formalno pravno, međutim, sve izbeglice u Srbiji nisu imale isti status. Nadležni državni organi njima su zvanično dodeljivale tri vrste statusa:

1 RSK – Republika Srpska Krajina. Srbi u Hrvatskoj proglašili su 1991. godine Republiku Srpsku Krajinu, kao svoju novu nacionalnu državu. Zapadni deo samoproglašene države obuhvatala su područja Banije, Korduna, Like i Dalmacije, s kojih je stanovništvo proterano u avgustu 1995. godine u akciji hrvatskih oružanih snaga poznatoj pod nazivom "Oluja". Srpsko stanovništvo je tada izbeglo u Srbiju.

2 RSp – Republika Srpska. Deo Bosne i Hercegovine u kojem Srbi čine većinu stanovništva koji je Dejtonskim mirovnim sporazumom iz 1995. godine proglašen zasebnim entitetom s vrlo visokim stepenom autonomije u okviru BiH.

3 Istočni deo RSK činile su oblasti istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Posle pada zapadnih područja RSK po slolu Dejtonskog mirovnog sporazuma istočna područja su se mirnim putem reintegrисала u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske. Proces reintegracije je okončan 1997. godine kada je više hiljada ljudi iz pobrojanih oblasti prešlo u Srbiju gde su kasnije dobili status izbeglica.

1. Izbeglice

2. Ratom ugrožena lica⁴

3. Prognana lica⁵

Izmenama Zakona o izbeglicama u Republici Srbiji⁶ nestali su i pojmovi “ratom ugrožena lica” i “prognana lica”, ali taj zakon i dalje nije sasvim saglasan sa međunarodnom Konvencijom o status izbeglica iz 1951. godine, u kojoj se kaže: „Izraz izbeglica će se primenjivati na svako lice... koje se... bojeći se opravdano da će biti proganjeno zbog svoje rase, svoje vere, svoje nacionalnosti, svoje pripadnosti nekoj socijalnoj grupi ili svojih političkih mišljenja nađe izvan zemlje čije državljanstvo ima...“⁷ Po međunarodnom pravu, dakle, izbeglicom se smatra svaka osoba koja je po navedenim okolnostima napustila zemlju čiji je državljanin, dok srpski Zakon status izbeglice priznaje samo „Srbima i građanima drugih nacionalnosti koji su usled pritiska hrvatske vlasti ili vlasti u drugim republikama, pretnjom genocidom, kao i progona i diskriminacije zbog njihove verske i nacionalne pripadnosti ili političkog uverenja bili prinuđeni da napuste svoja prebivališta u tim republikama i izbegnu na teritoriju Republike Srbije“.

Prvi popis izbeglica u tadašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji⁸ obavljen je 1996. godine (Tabela 1) kada je u Srbiji bilo evidentirano 537937 izbeglica i još 80244 drugih “ratom ugroženih lica”. Pokazalo se tada kako je ubedljivo najviše izbeglica koje su došle u Srbiju smešteno u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini⁹. Noviji podaci pokazuju da zapravo oko polovine izbeglica koja su se nastanile u Srbiji danas živi u Vojvodini¹⁰. Reč je o području koje je u prošlosti bilo izrazito migratorno sa više istorijskih talasa doseljavanja i raseljavanja.

4 U grupu „ratom ugroženih lica“ svrstani u pripadnici nekadašnje Jugoslovenske narodne armije (JNA) i civilna lica na služenju u JNA, te članovi njihovih porodica, koji su posle raspada SFRJ zajedno s vojskom napustili otcepljene jugoslovenske republike i došli u Srbiju.

5 Status “prognanih lica” dodeljen je Srbima koji su izbegli posle akcije “Oluja” u avgustu 1995. godine.

6 Zakon o izbeglicama, „Službeni glasnik RS“ br. 18/92, 42/2002 i 30/2010

7 <http://www.unhcr.rs/media/1951RefugeeConventionSer.pdf>

8 Posle raspada SFRJ dve jugoslovenske republike – Srbija i Crna Gora – proglašile su 27. aprila 1992. godine novu, zajedničku, državu koju su nazvale Savezna Republika Jugoslavija (SRJ). Odnosi između dve države-članice SRJ redefinisani su početkom 2003. godine kada je proglašena država „Srbija i Crna Gora“, ali je i ta zajednica država prestala da postoji 2006. godine pošto je Crna Gora proglašila samostalnost.

9 Po Ustavu Republike Srbije, Vojvodina je jedna od njene dve autonomne pokrajine (druga autonomna pokrajina je Kosovo i Metohija).

10 Podaci iz zvanične statistike Komesarijata za izbeglice i migracije Republike Srbije (KIRS) - <http://www.kirs.gov.rs/docs/statistika/izbirl2016.pdf>

Region	Izbeglice	Ratom ugrožena lica	Ukupno
Vojvodina	229811	29908	259719
Beograd	140662	30293	170955
Centralna Srbija*	167464	20043	190626
Srbija (ukupno)	537937	80244	621300

*Zajedno sa Kosovom i Metohijom

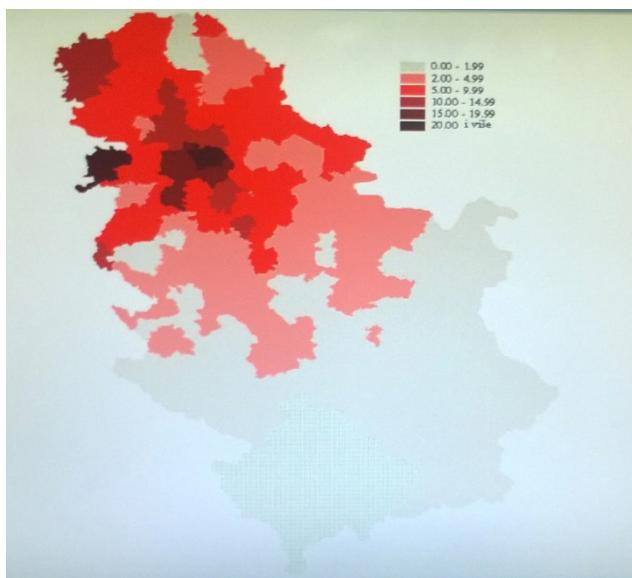
Tabela 1: Rezultati popisa izbeglica u SRJ 1996. godine [2]

Izbeglice u Vojvodini

Velike demografske promene u Vojvodini beležimo od 1919. godine kada su na području današnje pokrajine kolonizovani dobrovoljci srpske vojske u Prvom svetskom ratu s područja današnje Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Nove promene nastupile su posle izbijanja Drugog svetskog rata i okupacije tadašnje Kraljevine Jugoslavije od strane nacističke Nemačke i njenih saveznika 1941. godine, kada je došlo do masovnog progona Jevreja, pa i dela kolonista u Vojvodini koji su od strane okupacionih vlasti iz Mađarske proterani u krajeve iz kojih su došli. Posle sloma Nemačke i njenih saveznika te završetka Drugog svetskog rata 1945. gotovo svi Nemci iz Vojvodine (do tada treća etnička zajednica po brojnosti u pokrajini) pobegli su u Nemačku, posle čega je usledio nov talas kolonizacije u kojem su nove komunističke vlasti u pokrajinu naselile na desetine hiljada porodica (uglavnom srpskih) iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. I u kasnijem periodu, sve do raspada SFRJ, Vojvodina je sve vreme bila imigraciono područje s tim da su razlozi te imigracije uglavnom bili ekonomskog prirode.

Upravo u krajevima iz kojih je došao najveći broj kolonista, 1991. (Hrvatska) i 1992. (BiH) godine buknuli su ratovi u kojim su izbeglice ponovo krenule put Srbije. Oni su uglavnom stizali na područje Beograda i Vojvodine, što se može objasniti pre svega porodičnim vezama i očekivanjem pomoći od rodbine koja se prethodno, što u ranijim kolonizacijama što kasnije, već bila naselila na ta područja. Zbog rodbinskih odnosa i međusobnih poseta, izbeglice su nesumnjivo i bolje poznavale glavni grad Srbije i Vojvodinu nego mesta južno od Beograda, što je takođe navelo neke od njih da smeštaj potraže baš u tim krajevima. Još jedan razlog je verovatno bio i to što Beograd i Vojvodina predstavljaju ekonomski razvijeniji deo zemlje, pa su izbeglice mogle računati da će tu lakše naći posao i obezbediti egzistenciju.

U političkim kritikama na račun tadašnje vlasti u Srbiji¹¹ može se naći i tvrdnja kako su srpske izbeglice namerno usmeravane u Vojvodinu da bi se uvećalo srpsko stanovništvo i izmenila nacionalna struktura u toj pokrajini, ali za takve tvrdnje nema dokaza. U periodu posle akcije hrvatske vojske "Olja" iz avgusta 1995. godine bilo je pokušaja tadašnje vlasti da novoprdošle izbeglice upute na Kosovo i Metohiju, ali se od toga ubrzo odustalo.

Slika 1: Raspored izbeglica po opštinama [6]

U prinudnim migracijama izazvanim ratovima na prostoru bivše SFRJ u pojednim područjima i opštinama u Srbiji koncentrisan je vrlo veliki broj izbeglica (Slika 1), dok neka mesta i područja, južno od Beograda, praktično nisu ni osetila izbeglički talas.

Na području Vojvodine u pojedinim opštinama broj izbeglica je izuzetno značajan u odnosu na ukupan broj stanovnika (Tabela 2). Apsolutni rekorder je opština Šid u kojoj izbeglice prema rezultatima popisa iz 2002. godine čine čak 23,43 odsto stanovništva. Tek nešto manji procenat zabeležen je u Indiji (21,05%), Sremskim Karlovcima (18,95%) i Staroj Pazovi (18,62%).

¹¹ U Srbiji je tokom poslednje decenije 20. veka na vlasti bio Slobodan Milošević, koji je vlast osvajao i održavao nedemokratskim i nasilnim sredstvima. Kada je 24. septembra 2000. godine izgubio izbole za predsednika SRJ, Milošević je pokušao da se održi na vlasti tako što je falsifikovao rezultate glasanja, što je izazvalo masovne proteste pristalica tadašnje opozicije. Nezadovoljstvo je kulminiralo u demonstracijama u Beogradu 5. oktobra 2000. u kojim je odbranjena izborna volja građana, a Milošević svrgnut s vlasti.

Poredeći podatke popisa stanovništva iz 2002. s onim iz 1991. godine¹², možemo videti da je broj stanovnika u Vojvodini u tom period porastao za 2,81% i da je udeo izbegličkog stanovništva u opštoj populaciji iznosio 9,18 posto. Broj stanovnika pokrajine u istom periodu, međutim, smanjen je za 5,92% ukoliko ne računamo izbeglice. Među prvih deset opština u pokrajini po učešću izbeglica u ukupnom stanovništvu, samo dve (Temerin i Novi Sad) 2002. godine bi imale (simboličan) rast broja stanovnika čak i kada se ne bi računale i izbeglice.

Opština	Broj izbeglica	Učešće (%)	1991. (ukupno)	2002. (ukupno)	2002. (bez izbegl.)	Rast (ukupno) 1991.-2002.	Rast bez izbegl. 1991.-2002.
ŠID	9.133	23,43	35.578	38.973	29.840	8,32	-15,86
INDIJA	10.444	21,05	42.849	49.609	39.165	13,41	-8,14
SREM. KARLOVCI	1.675	18,95	7.403	8.839	7.164	16,25	-2,98
STARA PAZOVA	12.582	18,62	55.871	67.576	54.994	17,44	-1,44
RUMA	9.859	16,43	53.856	60.006	50.147	9,88	-6,47
IRIG	1.870	15,17	11.553	12.329	10.459	5,93	-9,00
TEMERIN	3.826	13,53	24.386	28.275	24.449	13,54	0,23
APATIN	4.363	13,30	31.850	32.813	28.450	2,71	-10,21
NOVI SAD	37.599	12,56	261.121	299.294	261.695	12,48	0,20
SOMBOR	11.912	12,25	94.081	97.263	85.351	3,03	-8,81
VOJVODINA (UKUPNO)	186.463	9,18	1.970.195	2.031.992	1.845.529	2,81	-5,92

Tabela 2: Opštine s najvećim udelom izbegličkog stanovništva u Vojvodini po popisu iz 2002. godine [1]

Da je za demografski rast stanovništva u Vojvodini u periodu 1991.-2002. godina presudan bio dolazak izbeglica pokazalo se već u popisu 2011. godine, kada je popisano bezmalo 100000 stanovnika manje nego devet godina ranije (Tabela 3). Efekat dolaska izbeglica na demografska kretanja u pokrajini sada se ogleda u usporavanju negativnih trendova. Prema pojedinim istraživačima, pozitivni efekti dolaska izbeglica na demografisku sliku Vojvodine potpuno će nestati sredinom ovog veka [6].

	2002.	2011.	Rast (%)
VOJVODINA	2031992	1931809	-4,93

Tabela 3: Stanovništvo Vojvodine 2002-2011 [3] [4]

12 Poslednji popis stanovništva na čitavoj teritoriji bivše SFRJ obavljen je 1991., a prvi popis stanovništva u Srbiji posle raspada SFRJ 2002. godine.

Demografske karakteristike

Upoređujući socijalne i demografske karakteristike izbeglica s onim u opštoj populaciji, može se zaključiti da je izbegličko stanovništvo nešto mlađe (Tabela 4), ali i da je boljeg obrazovanja (Grafikon 2)¹³. Podaci prezentovani u ovom odeljku odnose se na područje čitave Srbije, budući da autor nije pronašao klasifikovane podatke samo za područje Vojvodine. Korišćenje metoda analogije u zaključivanju, međutim, potpuno je opravdano u ovom slučaju pošto u ukupnom broju izbeglica (uzorku) u Srbiji, izbeglice u Vojvodini učestvuju sa oko 50 posto. Stoga se s potpunom sigurnošću može reći da sve navedene karakteristike koje se odnose na čitavu izbegličku populaciju u Srbiji važe i za izbegličku populaciju u Vojvodini.

Polna struktura izbeglica približno odgovara polnoj strukturi u opštoj populaciji, dok se u razvrstavanju po starosnim grupama uočava razlika u broju pripadnika starosne grupe od 20 do 39 godina (32,5% izbeglice, 26,1% opšta populacija) i grupe od 40 do 59 godina (30,4% izbeglice, 28% opšta populacija).

Grafikon 2: Demografske karakteristike izbeglica [1]

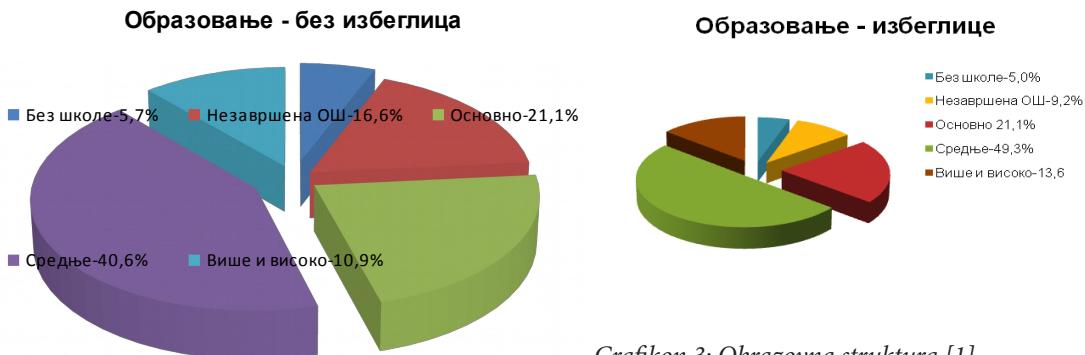
13 Svi podaci prema popisu iz 2002. godine.

Prosečna starost stanovništva (u godinama)	
Izbeglice	39,4
Bez izbeglica	40,2

Tabela 4: Starost stanovništva [1]

Opšta populacija ima više pripadnika u starosnoj grupi 0-19 godina, što je i logično budući da su u trenutku popisa u toj starosnoj grupi među izbeglicama bili samo oni koji su u najranijem uzrastu napustili svoje domove. Takođe, opšta populacija ima više pripadnika u starosnoj grupi od 60 i više godina.

Iz prezentovanih podataka vidi se, dakle, kako je većina izbeglica u životnoj dobi od 20 do 59 godina, a to je period života s najvećom radnom, kognitivnom i svakom drugom sposobnošću čoveka. Primetno je takođe da izbeglice imaju malo bolju obrazovnu strukturu nego opšta populacija (Grafikon 3).

Grafikon 3: Obrazovna struktura [1]

Nešto bolju obrazovnu i starosnu strukturu izbeglica može se objasniti opštepoznatom činjenicom da su u raspadu SFRJ studenti srpske nacionalnosti sa univerziteta u Zagrebu, Sarajevu, Mostaru i drugih mesta u Hrvatskoj i BiH svoje školovanje mahom nastavili u Srbiji. Sociolozi takođe ukazuju na činjenicu da su mlađi i obrazovani ljudi "lakše pokretljivi" odnosno da se brže i lakše odlučuju da promene mesto prebivališta ukoliko im je u izgledu bolji posao ili, opšte, manje neizvesna budućnost. Poznato je takođe da su mnoge porodice iz ratom zahvaćenih područja "sklanjale" svoje mlađe članove na sigurno (u Srbiju). Takođe, sasvim je moguće (mada nije dokazano) da među obrazovanim i mlađim ljudima ima više protivnika rata i nasilja nego u drugim društvenim grupama,

što bi značilo da je izvestan broj ljudi koji pripadaju toj grupi ratna područja napustio iz ideoloških razloga. Ipak, razlike socio-demografskih karakteristika između izbegličkog i domicilnog stanovništva nisu toliko velike i značajne da bi se moglo reći kako je dolazak izbeglica uticao na promenu socio-demografskih karakteristika ukupne populacije u Vojvodini¹⁴.

Promene u nacionalnoj strukturi

Nacionalna struktura stanovništva u Vojvodini uspostavljena posle Drugog svetskog rata i kolonizacije uglavnom je bila očuvana sve do raspada SFRJ (Tabela 5). Nizak natalitet i iseljavanje domicilnog stanovništva, međutim, obeležili su devedesete godine dvadesetog veka u pokrajini. Ratovi u najbližem okruženju, sankcije koje su bile nametnute SRJ od strane međunarodne zajednice¹⁵, kao i opšti osećaj bespesperktivnosti pokrenuli su mnoge ljude iz Vojvodine (i drugih delova Srbije) da se iselete u inostranstvo, dok su s druge strane u pokrajinu pristizale desetine i desetine hiljada srpskih izbeglica iz Hrvatske i BiH. To su nesumnjivo bila dva glavna razloga zbog kojih je u periodu između dva popisa u Vojvodini značajno izmenjena nacionalna struktura stanovništva (Tabela 6).

Nacionalnost	Srbi	Mađari	Jugosloveni	Hrvati	Slovaci	Crnogorci	Rumuni	Romi	Ostali
Popisano	1143723	339491	174295	74808	63545	44838	38809	24366	101607

Tabela 5: Nacionalna struktura stanovništva u Vojvodini po popisu iz 1991. godine [4]

Ako se podaci o nacionalnoj strukturi iz 1991. godine uporede s onim iz 2002. jasno se vidi da rast broja Srba u Vojvodini, ipak, nije samo posledica dolaska izbeglica već i promene u nacionalnom opredeljenju dela stanovnika. Najveći pad se beleži kod građana koji su 1991. izjasnili kao Jugosloveni, čiji je broj između dva opisa smanjen čak za 71,38 posto. Može se pretpostaviti da se većina tih ljudi sada drugačije nacionalno izjašnjava pa i da među njima ima onih koji

¹⁴ Autoru ovog rada nisu poznati podaci o prosečnoj starosti i obrazovanju srpskih izbeglica koje su npr. došle u Republiku Srpsku (iz delova BiH pod kontrolom bošnjačkih i hrvatskih vojnih snaga) ali veruje da bi ti podaci pokazali kako su izbeglice u RS-u u proseku starije i nižeg obrazovanja od onih koje su prešle u Srbiju. Budući da nema dokaza o tome da su ljudi u krajevima iz kojih dolaze izbeglice npr. boljeg obrazovanja od stanovništva Vojvodine jasno je da razlike u obrazovanju između izbegličke i domicilne populacije koje se vide (mada nisu izuzetno velike) iz uporednih podataka mogu objasniti samo tako da su oni, uslovno rečeno, stariji i nižeg obrazovanja među izbeglicama otisli negde drugde.

¹⁵ Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija je 30. maja 1992. godine zaveo vrlo oštре ekonomski i politički sankcije SRJ, koje su uključivale zabranu trgovine, naučne saradnje, međunarodnih sportskih takmičenja i niz drugih ograničenja. Sankcije su ublažene posle potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, a trajno i u potpunosti ukinute tek posle pada Slobodana Miloševića 2000. godine.

su 2002. popisani kao Srbi. Verovatno se i jedan broj građana Vojvodine koji se sada izjašnjavaju kao Srbi na ranijim popisima izjašnjavao kao Crnogorci. Time se može objasniti i vrlo značaj pad broja Crnogoraca u pokrajini (20,79%).

Iz predočenih podataka može se takođe zaključiti kako su tokom devedesetih

Nacionalnost	Srbi	Madari	Jugosloveni	Hrvati	Slovaci	Crnogorci	Rumuni	Romi	Ostali
Popisano	1321807	293299	49881	56546	59021	35513	34576	29057	-
Rast (u %)	15,57	-13,61	-71,38	-29,75	-7,12	-20,79	-10,91	19,25	-

Tabela 6: Nacionalna struktura stanovništva u Vojvodini po popisu iz 2002. godine [3].

godina iz pokrajine odlazili i Srbi i pripadnici manjinskih zajednica što znači da su ekonomski razlozi, ipak, bili dominantni u tom emigracionom procesu¹⁶. Da nije bilo tako, odnosno da su se vojvođanski Srbi iseljavali u značajno manjem obimu nego pripadnici nacionalnih manjina, učešće srpskog stanovništva u ukupnoj populaciji bilo bi još veće nego što je pokazao popis iz 2002. godine.

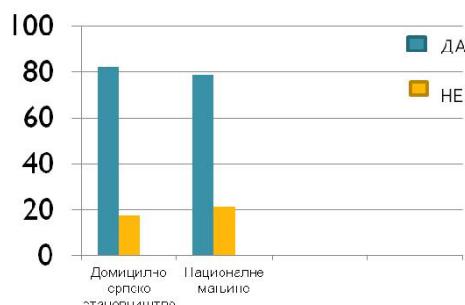
Integracija

Od početka ratova u bivšoj SFRJ i prvog izbegličkog talasa koji je zapljunuo Srbiju prošlo je četvrt veka, a od završetka ratova u Hrvatskoj i BiH više od 20 godina. Reč je nesumnjivo o dugom vremenskom periodu koji je bio dovoljan da se slegnu i, kako smo prethodno pokazali i videli, snažni demografski potresi u Vojvodini.

Istraživanje koje je među izbeglicama u Vojvodini obavljeno u maju 2015. godine za potrebe Fonda za pružanje pomoći izbeglim prognanim i raseljenim licima pokazalo je da je proces integracije izbeglica u novu društvenu sredinu praktično završen (Grafikon 4.).

Grafikon 4: Stavovi izbeglica [5]

Grafikon 5: Odnosi sa domicilnim stanovništvom [5]

¹⁶ U slučaju vojvođanskih Hrvata može se govoriti i o političkim razlozima iseljavanja, zbog čega je i pad broja pripadnika te nacionalne zajednice u Vojvodini bio veći nego kod ostalih - 29,75%.

Rezultati citiranog istraživanja pokazali su da izbeglice sebe većinom doživljavaju kao stalne stanovnike Vojvodine i da vrlo mali broj njih (10,8%) uopšte razmišlja o povratku. A i za povratak u mesto prethodnog prebivališta, kažu, opredelili bi se samo u slučaju da im se obezbede bolji uslovi za život od onih koje sada imaju u Vojvodini. Značajan broj izbeglica u Vojvodini (30,6%) priželjuje odlazak na rad u inostranstvo, što je posledica teških ekonomskih prilika u Srbiji i nije tema ovog rada. Ubedljiva većina ljudi koji su izbegli u Vojvodinu smatra da je između njih i srpskog stanovništva koje su zatekli uspostavljen visok stepen međusobnog razumevanja (82%), dok tek malo manje (78%) njih veruje da su isti takvi odnosi uspostavljeni i sa pripadnicima nacionalnih zajednica (Grafikon 5). S takvom ocenom međusobnih odnosa u potpunosti se slaže i podatak da zanemarljivo mali broj izbeglica (2,8%) veruje da su u budućnosti mogući etnički sukobi i napetosti u Vojvodini. Citirani stavovi pokazuju kako izbeglice vide Vojvodinu kao svoj nov dom što može značiti samo to da su i demografske promene u Vojvodini izazvane njihovim dolaskom - trajnog karaktera.

Zaključak

Dolazak izbeglica uglavnom srpske nacionalnosti iz drugih delova nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u Vojvodinu značajno je uticao na demografski rast stanovništva te pokrajine. Na srednji i duži rok, međutim, prliv izbeglica iz ratom zahvaćenih republika bivše Jugoslavije samo je usporio nepovoljne depopulacione trendove u pokrajini. Pozitivni efekti dolaska izbeglica na demografsku sliku Vojvodine se ubrzano gube i već 2011. su bili manje vidljivi, a u potpunosti će nestati do polovine 21. veka.

Izbeglice koje su došle u Vojvodinu u periodu 1991.-1997. u proseku su nešto mlađe od domicilnog stanovništva i boljeg obrazovanja, ali ta razlika nije toliko velika da bi uticala na prosečnu starost i obrazovnu strukturu ukupnog stanovništva. Dolazak izbeglica u Vojvodinu posle raspada SFRJ, međutim, jeste uticao na promenu nacionalne strukture stanovništva, mada nije bio jedini faktor uticaja. Demografska slika i nacionalna struktura u Vojvodini menjala se i pod uticajem snažnog emigracionog procesa u kojem je domicilno stanovništvo svih nacionalnosti tokom poslednje decenije 20. veka napušтало pokrajину uglavnom zbog ekonomskih razloga. Istovremeno, zbog značajne promene političkih okolnosti, većina građana pokrajine koji su se izjašnjavali kao Jugosloveni promenili su svoje nacionalno opredeljenje.

Proces integracije izbeglica u stalno stanovništvo Vojvodine je danas praktično završen. Time demografske promene u pokrajini nastale dolaskom izbeglica iz drugih krajeva bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina 20. veka poprimaju stalni karakter.

Summary In this article author analyzes the data from a census of refugees in 1996 and 2002 census in Serbia with a basic aim to determine the impact of refugees population in demographic development of Vojvodina in period 1991-1997. By analyzing the data, we can tell that the arrival of refugees crucial influence on the demographic growth of the population in Vojvodina during the last decade of the 20th century, but that the influx of new population due to low birth rates and high rates of emigration only mitigate adverse population trends in the future. There are socio-demographic differences between refugees and local population, but they are not so large that it would significantly affect the change of socio-demographic characteristics of the total population in the province. However, arrival of refugees mostly of Serbian nationality significantly influenced by the change of the national structure of the population. The changes of the demographic picture of Vojvodina are forever because most refugees settled in the province permanently.

Keywords: refugees, Vojvodina, demography, influence, population, census, structure

Literatura

- 1.“Izbeglički korpus u Srbiji, prema podacima popisa stanovništva 2002”, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd 2004.
- 2.”Pregled broja izbeglica i interno raseljenih lica u Republici Srbiji”, Komesarijat za izbeglice i migracije RS, Beograd 2015.
- 3.”Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002.“, Knjiga 1, Beograd 2003.
4. www.popis2011.stat.rs
- 5.”Integracija izbeglica u Vojvodini – činjenice i stavovi”, Fond za pružanje pomoći izbeglim, prognanim i raseljenim licima, Novi Sad 2015.
- 6.”Izbeglištvo i demografski rast stanovništva Srbije”, Radoslav Stevanović, Institut društvenih nauka, Beograd 2005.

*Održivi razvoj kao preduslov opstanka srpske
nacionalne manjine u Hrvatskoj*

Msc Mirela Tomaš-Simin
Prof dr Zoran Njegovan

UDK 331.102.12:631.15(497.3)

MOGUĆNOSTI SAMOZAPOŠLJAVANJA U RURALNIM SREDINAMA

Abstrakt: Autori razmatraju koncept i mogućnosti samozapošljavanja u ruralnim sredinama. Imajući u vidu savremene trendove ruralnog razvoja, koji se pre svega oslanjaju na koncept održivog razvoja i ruralnog razvoja, cilj rada je bila analiza stanja i mogućnosti primene ovih koncepta u povratničkim sredinama. Među sistemima održive poljoprivredne proizvodnje organska poljoprivreda zauzima centralno mesto. Organska poljoprivreda predstavlja sistem proizvodnje koji je u skladu sa životnom sredinom i koji proizvođačima omogućava sticanje dodate vrednosti izražene kroz prihode sa individualnih gazdinstava. U kombinaciji sa određenim vidovima ruralnog turizma, organska proizvodnja može biti jedan od faktora održivog ruralnog razvoja.

Ključne reči: samozapošljavanje, održivi razvoj, organska poljoprivreda, Obrovac, R. Hrvatska.

Uvod

U razvojnim dokumentima međunarodnih institucija kao i u većini nacionalnih strategija razvoja, kada se govorи о problemima i izazovima koje treba rešiti – problemi ruralnog razvoja vrlo često dominiraju. Bogdanov (2015)¹ navodi da je „.... *termin ruralni razvoj danas opšteprihvaćen kako od naučne zajednice, tako i od strane kreatora politika kao sinonim za proces poboljšanja kvaliteta života i ekonomskog blagostanja ljudi koji žive u relativno izolovanim, slabo naseljenim, „negradskim“ područjima*“. Slično tome, Njegovan i Pejanović (2015)² ističu da se „....*ruralni razvoj može shvatiti kao složen i multidimenzionalni koncept, u koji su uključeni: ekonomski razvoj, odnosno, razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje i povezanih aktivnosti - malih seoskih industrija i zanata; zatim, socio-ekonomski razvoj; razvoj ruralne - komunalne infrastrukture; i povrh svega, razvoj ljudskih resursa u ruralnim sredinama.*“ Svakako jedan od značajnih problema u ruralnim sredinama jeste i nedostatak mogućnosti za samozapošljavanje, posebno kada se govorи о povratničkim sredinama.

1 Bogdanov N. (2015): Ruralni razvoj i ruralna politika, Poljoprivredni fakultet, Beograd, str. 5

2 Pejanović R., Njegovan Z., (2011): Principi ekonomije i agrarne politike, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad str. 51.

Koncept ruralnog razvoja se u strateškim dokumentima vezuje za održivi razvoj tako da sam ruralni razvoj je u savremenoj literaturi sve više prepoznat kao koncept održivog ruralnog razvoja. Održivi razvoj je pojam koji još uvek nije jednoznačno definisan. Najčešće se u literaturi sreće definicija koju je 1987. godine dala Brundtlandova komisija, po kojoj je održivi razvoj: „...skup aktivnosti koje omogućuju zadovoljavanje potreba danas, ne umanjujući mogućnosti budućim generacijama da zadovolje svoje sopstvene potrebe“³. Nacionalna strategija održivog razvoja Srbije (2007)⁴ definiše održivi razvoj kao „ciljno orijentisan, dugoročan, neprekidan, sveobuhvatan i sinergetski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni) na svim nivoima“.

Jednu od prvih definicija održivog razvoja je dao Repetto, koji je istakao da u osnovi ideje o održivosti leži uverenje da odluke koje se donose danas ne bi trebalo da ugrožavaju perspektive za očuvanje ili poboljšanje životnog standarda u budućnosti⁵. Harris⁶ takođe kaže da „Put održivog razvoja možemo da shvatimo kao put u kome fondovi ukupnih osnovnih sredstava ostaju isti ili se vremenom povećavaju“.

Kada govorimo o održivom razvoju, jasno je da moramo u razmatranje uključiti ekonomske, tehnološke, socijalne, političke, fiziološke i aspekte životne sredine. Ovi sistemi su povezani na različite i često veoma značajne načine u jedan kompleksan sistem. Tako, Munitlak-Ivanović⁷ navodi „...održivi razvoj se najčešće isključivo povezuje sa ekološkim pitanjima i zaštitom životne sredine, a značaj ovog koncepta je upravo u njegovom istovremenom obuhvatanju i koreliranju ekološkog, ekonomskog, socijalnog i institucionalnog podsistema.“

Održivi razvoj je proces koji bi trebalo da stvori, a zatim i održava ravnotežu između različitih oblika ljudskog delovanja i životne sredine. Oblici ljudskog delovanja i životna sredina su posmatrani kao podsistemi sa uzajamnim pozitivnim ili negativnim uticajima. Shodno tome, posmatranje ruralnog razvoja u sinergiji sa održivim razvojem je opravdano i čak neophodno. Dalji socio-ekonomski razvoj ruralnih sredina bi trebalo da bude okrenut praksama i sistemima koji

3 Baćanović, D. (2004): Indikatori održivog razvoja i procena nivoa održivosti razvoja AP Vojvodine, doktorska disertacija, ACIMSI Inženjerstvo za zaštitu životne sredine, Novi Sad.

4 Nacionalna strategija održivog razvoja, „Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05-ispravka i 101/07.

5 Repetto, R. (1985): The Global Possible-Resources, Development and New Century, a World Resources Institute Book, Yale University Press, New Haven, 1985.

6 Harris, J (2009): Ekonomija životne sredine i prirodnih resursa-savremeni pristup, Datastatus, Beograd.

7 Munitlak-Ivanović, O. (2005): Ekološki aspekti održivog razvoja-međunarodna i regionalna komparacija, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Subotica, str 33.

uvažavaju ova dva koncepta. S obzirom da je jedna od primarnih delatnosti u ruralnim područjima poljoprivredna proizvodnja, ona i dalje može ostati kao mogućnost za samozapošljavanje, ali kao proizvodnja koja je u skladu sa prirodom i okruženjem.

Sistemi održive poljoprivredne proizvodnje

Održiva poljoprivreda, kao deo šireg koncepta održivog razvoja, definisana je Agendum 21, na konferenciji UN o održivoj sredini i razvoju (Rio de Ženeiro, 1992). To je sistem proizvodnje koji objedinjuje ekološke i ekonomske elemente proizvodnje, brigu za zdravlje ljudi i pri tome uzima u obzir različitosti poljoprivrede i društvene zajednice. Vezan je za upravljanje poljoprivrednim resursima, posebno zemljištem kao (ne)obnovljivim resursom, koji je nužno sačuvati od antropogenih uticaja, ne samo u fizičkom, nego i u kvalitativnom pogledu.

Održiva poljoprivreda je, dakle, način proizvodnje koji, posmatran u dužem vremenskom periodu, unapređuje kvalitet životne sredine i resurse na kojima se proizvodnja zasniva, zadovoljava čovekove potrebe za hranom, ima ekonomsku isplativost i unapređuje kvalitet života farmera i celokupnost društva⁸. Danas se smatra da održiva poljoprivreda obuhvata niz načina proizvodnje koji imaju uskladene odnose poljoprivrede i ekosistema.

Da bi se razumeo koncept održive poljoprivredne proizvodnje, pre svega je potrebno ukazati na razlike koje postoje između različitih tipova i oblika poljoprivredne proizvodnje. Razlike će se najlakše uočiti ukoliko se definišu različiti tipovi poljoprivredne proizvodnje⁹:

-Konvencionalna ili moderna, industrijska poljoprivreda je sistem proizvodnje koji se zasniva na sledećim principima: primena savremenih tehnoloških rešenja, koncentracija kapitala i centralizacija zemljišta (ukrupnjavanje poseda), masovna (tržišna) robna proizvodnja, gajenje useva u monokulturi, primena visokoprinosnih hibrida i sorti, primena značajnih količina herbicida i đubriva, korišćenje eksternih energetskih inputa, visoka produktivnost, efikasnost radne snage, i dr. U ovakvom sistemu proizvodnje progres se meri stalnim povećanjem profita uz smanjenje broja ljudi uključenih u proces proizvodnje;

-Integralna poljoprivredna proizvodnja se zasniva na redukciji primene eksternih inputa odnosno hemijskih sredstava, posebno pesticida u procesu pro-

⁸ Lazić, B., Lazić, S. (2008): Organska poljoprivreda u Lazić, B. i sar.: Organska poljoprivreda, monografija, Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad, str. 7-38.

⁹ Isto, str. 25, Pejanović, R., Popović-Vranješ, A. (2010): Organska poljoprivreda kao novi koncept proizvodnje hrane, Poslovna politika, Beograd, br. 7-8, str. 14.

izvodnje. Akcenat je i na jačanju svesti među proizvođačima i potrošačima o značaju ekološkog unapređenja proizvodne tehnologije u celom lancu proizvodnje, prerade i potrošnje hrane. Ona podrazumeva integrisanje svih mera: ekoloških uslova, izbora vrste i sorte, agrotehničkih mera. Ovde se primenjuju organska i mineralna đubriva uz primenu integralnog sistema zaštite biljaka (moguća je i primena određenih pesticida). Plodored se postavlja kao osnovni sistem biljne proizvodnje. Sve to smanjuje rizike kontaminacije hrane i životne sredine, a proizvodi se kvalitetan i bezbedan proizvod za zaštitu životne sredine. Ovaj oblik proizvodnje je prelaz ka organskoj i održivoj proizvodnji hrane;

-Permakultura je sistem proizvodnje i uređenja farme i poljoprivrednog zemljišta koji je nastao 70-ih godina prošlog veka. Bill Mollison i David Holmogen dali su naziv ovom sistemu proizvodnje – stalna poljoprivreda (Permanent agriculture). Ovaj sistem obuhvata ekološke principe proizvodnje hrane i namirnica, ekološko i ekonomično uređenje poljoprivrednog gazdinstva i poljoprivrednog zemljišta uz stalnu smenu biljnih vrsta u toku godine. Ona počiva na posmatranju i razumevanju prirode u datim ekološkim uslovima i njenu primenu u proizvodnji i životu;

-Organska poljoprivredna proizvodnja u prvi plan ističe kvalitet i bezbednost. Ona je deo tzv. održive poljoprivrede, koja se zakonski reguliše i podleže inspekciji (ovlašćene organizacije), odnosno dobijanju sertifikata. Osnovna karakteristika ove proizvodnje je izbegavanje primene sintetičkih mineralnih đubriva, sredstava za zaštitu biljaka, regulatora rasta u stočarstvu i aditiva za stočnu hranu. Kvalitet proizvoda podleže kontroli po standardima Codex Alimentarius za organsku proizvodnju (donet 1999. i revidiran 2001. godine).

Sa sistemima održive poljoprivredne proizvodnje se u vezu dovodi i dobra poljoprivredna praksa. Dobra poljoprivredna praksa (Good Agricultural Practice) definiše način rada i proizvodnju za svaki proizvodni sistem. Kriterijumi dobre poljoprivredne prakse su: očuvanje plodnosti zemljišta, brižljivo raspolažanje izvorima vode i njeno ekonomsko korišćenje, izbor vrsta i sorti za određeni plodored i ekološke uslove i primenu svih agrotehničkih i zootehničkih mera koje omogućavaju dobijanje ekonomskog prinosa i kvalitetnog zdravstveno bezbednog proizvoda. Osnovni princip dobre poljoprivredne prakse je mogućnost praćenja (traceability) procesa proizvodnje, prerade i čuvanja, primena dobre higijenske prakse i vođenje evidencije (kao i u organskoj i integralnoj proizvodnji). Sve su to, uz inspekcijsku kontrolu i sistem sertifikacije HACCP, kriterijumi kvaliteta hrane i namirnica prema Codex Alimentarius.

Pojam i definicija organske proizvodnje

Organska proizvodnja je svoje zagovornike nalazila među uticajnim ljudima: Rudolf Steiner (1924. godine objavio je knjigu „Kurs poljoprivrede“, smatra se začetnikom biodinamičke proizvodnje iz koje proizilaze svi današnji alternativni poljoprivredni sistemi), Lord Northbourne (prvi je 1940. godine u knjizi „Pogled u zemlju“ uveo termin organska poljoprivreda), Albert Howard (nastanak današnjeg načina organske proizvodnje vezuje se za ovog britanskog botaničara koji je 1947. godine objavio knjigu pod naslovom „Zemljište i zdravlje: studija za organsku poljoprivrednu“), Masanobu Fukuoke (u knjizi „Revolucija jedne slamke“ iz 1975. godine svoju teoriju i praksu zasniva na četiri osnovna načela: bez obrade, bez đubriva ili komposta, bez plevljenja i bez hemikalija). Oni su bili poklonici jednog zatvorenog sistema proizvodnje bez upotrebe hemije. Ideje i ciljevi ovih vidova poljoprivrede bili su zajednički – uspostavljanje veze između poljoprivrede i prirode, uz poštovanje prirodne ravnoteže, za razliku od konvencionalne poljoprivrede, koja se zasniva na primeni intetizovanih materijala, upotrebi teške poljoprivredne mehanizacije i sve više genetski modifikovanih organizama (GMO).

Pod organskom poljoprivredom, za koju se u svakodnevnom govoru često upotrebljavaju sinonimi „biološka“ ili „ekološka“ poljoprivreda, u široj javnosti se uglavnom misli na proizvodnju tzv. „zdrave“ hrane, odnosno na poljoprivredni proizvodnju bez upotrebe agrohemikalija (mineralnih đubriva, sredstava za zaštitu bilja, aditiva i sl.). Iako najpoznatije, ovo je samo jedno od obeležja takvog načina proizvodnje.

Prema definiciji FAO-a (Organizacije za hranu i poljoprivrednu pri UN) i WHO (Svetske zdravstvene organizacije), „*organska poljoprivreda predstavlja sistem upravljanja proizvodnjom koji promoviše ozdravljenje ekosistema uključujući biodiverzitet, biološke cikluse i naglašava korišćenje metoda koje u najvećoj meri isključuju upotrebu inputa van farme.*“ To podrazumeva maksimalno korišćenje obnovljivih izvora energije, održavanje genetske raznovrsnosti agro i ekosistema, očuvanje životne sredine, smanjenje svih oblika zagađenja koji mogu da budu posledica konvencionalne poljoprivredne proizvodnje. Na taj način, posmatrano u dužem vremenskom periodu, stvaraju se uslovi za zadovoljenje osnovnih životnih potreba poljoprivrednih proizvođača, zadovoljstvo sopstvenim radom, ali i sticanje odgovarajuće dobiti.

Organska proizvodnja je sistem koji je zakonski regulisan i kao takav podleže inspekciji i kontroli svih faza proizvodnje od strane ovlašćenih kontrolnih organizacija, odnosno dobijanju sertifikata kojim se potvrđuje organsko poreklo proizvoda. Bazira se na principima i standardima koji su jedinstveni na međunarodnom nivou.

rodnom nivou, a formulisani su u okviru IFOAM-a (Međunarodne organizacije za organsku proizvodnju, osnovana 1972. godine). Na tim principima zasniva se regulativa Evropske Unije (EC) 834/2007, 889/2008, 1235/2008 i 1254/2008; Codex Allimentarius iz 2001. (zajednička regulativa FAO i WHO doneta 1999. i revidirana 2001. godine); i zakonske regulative na nacionalnim nivoima.

Opšti principi u organskoj proizvodnji su zasnovani na upotrebi sredstava i načina koji vode ekološkoj ravnoteži prirodnih sistema. Osnovne karakteristike organske proizvodnje ogledaju se u sledećem¹⁰: nije dozvoljena upotreba hemijsko-sintetičkih sredstava (mineralna đubriva, sredstva za zaštitu bilja), stočnih antibiotika, aditiva, genetski modifikovanih organizama (GMO) i ionizirajućeg zračenja; preporučuje se upotreba plodoreda čime se povećava i održava plodnost zemljišta; primenjuju se racionalniji načini obrade zemljišta, pretežno konzervacijski, čime se uveliko štedi energija; upotrebljavaju se biljne i životinjske vrste koje su otporne na bolesti i prilagođene lokalnim uslovima; mehaničke i biološke mere u borbi protiv korova, bolesti i štetočina; upotreba isključivo organskih i mikrobioloških đubriva; uzgoj stoke na slobodnim i otvorenim površinama i obezbeđenje hrane organskog porekla za njih; zaokružen sistem proizvodnje - ravnoteža biljne i stočarske proizvodnje.

Značaj organske proizvodnje za održivi razvoj i ekomska opravdanost

Stalni rast populacije uslovio je povećanje površina koje se koriste za poljoprivrednu proizvodnju. Povećane potrebe za hranom su izmenile i način poljoprivredne proizvodnje. „Danas je očigledno da konvencionalni (industrijski) načini poljoprivredne proizvodnje, pored obezbeđenja dovoljno hrane i drugih različitih proizvoda, dovode i do niza negativnih, ne samo ekoloških već socijanih i ekonomskih posledica“¹¹. Rodić i sar.¹² navode da je poljoprivredno zemljište jedan od onih resursa „...bez čijeg održivog korišćenja se ne može govoriti o održivom

10 Mirecki N., Wehinger T., Jaklić M. (2011): Priručnik za organsku proizvodnju – za poljoprivredne proizvođače, Biotehnički fakultet Podgorica; Kovačević D. (2005): Organsko ratarstvo, Poglavlje u monografiji Organska poljoprivredna proizvodnja (ed. Kovačević D. i Oljača S.), Poljoprivredni fakultet, Beograd-Zemun, str. 35-70; Lazić, B., Lazić, S. (2008): Organska poljoprivreda u Lazić, B. i sar.: Organska poljoprivreda, monografija, Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad, str. 7-38.

11 Kovačević, D., Lazić, B., Milić, V. (2011). Uticaj poljoprivrede na životnu sredinu, Međunarodi naučni skup agronoma, Jahorina, str 5.

12 Rodić, V., Bošnjak, D., Vukelić, N. (2008): Održivost upravljanja poljoprivrednim zemljištem u AP Vojvodini, Agroekonomika, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, vol. 37-38, str. 16.

razvoju poljoprivrede i društva u celini“. Potrebe za hranom će se, ukoliko se postojeći trend nastavi, do 2050. godine uvećati skoro dva puta što prepostavlja povećanu eksploataciju zemljišta i porast potrošnje mineralnih đubriva i sredstava za zaštitu bilja. Prema Baćanović¹³ upotreba mineralnih đubriva bi se do 2050. godine mogla povećati čak dva puta.

Jedno od pitanja koje se često postavlja je da li se organska poljoprivreda može smatrati održivim sistemom proizvodnje. U literaturi se susreću različita objašnjenja, ali generalno prevladava stav da organska poljoprivreda jeste održiva¹⁴.

Kao održivi sistem proizvodnje, organska poljoprivreda ima potencijal da¹⁵:

1. Poboljša plodnost zemljišta, biodiverzitet i održivost poljoprivredne proizvodnje;
2. Očuva prirodne resurse;
3. Poboljša agronomске i ekonomske performanse; učini prinose stabilnijim, posebno u rizičnim, tropskim eko-sistemima; postigne bolji kvalitet i bezbednost hrane;
4. Obezbedi pristup atraktivnim tržištima sertifikovanih proizvoda;
5. Stvorи nove odnose partnerstva u okviru lanca vrednosti, kao i da ojača samopouzdanje i autonomiju među farmerima.

Kritičan period za proizvođače organskih proizvoda u pogledu profitabilnosti je period konverzije, odnosno vreme koje je potrebno da se sa konvencionalnog pređe na organski način proizvodnje¹⁶. U ovom periodu ostvaruju se niža vrednost proizvodnje. Naime, proizvođač ulaze u proizvodnju, ali još uvek nema sertifikovan organski proizvod za koji na tržištu može da ostvari veću, tzv. premijsku cenu.

S druge strane, prinosi koji se postižu u ovom periodu su niži, ali se njihov nivo sa produženjem perioda korišćenja zemljišta u sistemu organske proizvodnje povećava.

13 Baćanović, D. (2004): Indikatori održivog razvoja i procena nivoa održivosti razvoja AP Vojvodine, doktorska disertacija, ACIMSI Inženjerstvo za zaštitu životne sredine, Novi Sad, str. 43.

14 Stolze, M., Piorr, A., Haring, A., Dabbert, S. (2000): Environmental impacts of organic farming in Europe; Organic Farming in Europe: Economics and Policy, Department of Farm Economics, University of Hohenheim, Germany; Kasperczyk, N., Knickel, K. (2006): Environmental impacts of organic farming u Kristiansen, P., Taji, A., Reganold, J.: Organic Agriculture A Global Perspective, CABI, United Kingdom; Kilcher, L. (2007): How organic agriculture contributes to sustainable development, JARTS, Supplement 89, University of Kassel at Witzenhausen, Germany.

15 Kilcher, L. (2007): How organic agriculture contributes to sustainable development, JARTS, Supplement 89, University of Kassel at Witzenhausen, Germany, pp. 43.

16 U zavisnosti od nacionalne zakonske regulative različiti su periodi koji su potrebni za izlazak iz konverzije i dobijanja sertifikata o organskoj proizvodnji.

Prinosi koji se postižu u organskoj proizvodnji su, generalno posmatrano, niži nego u konvencionalnoj proizvodnji. Međutim, uprkos višim troškovima radne snage u organskoj proizvodnji, pojedina istraživanja su pokazala da se mogu čak ostvariti i niži ukupni troškovi proizvodnje. Takođe, organski proizvodi na tržištu ostvaruju veće prodajne (otkupne) cene, dok mnoge države određenim merama ekonomске i agrarne politike stimulišu ovu proizvodnju. Prethodno navedene činjenice predstavljaju osnovu profitabilnosti organske proizvodnje. Profitabilnost takođe treba posmatrati i u kontekstu rotacije useva koja doprinosi povećanju nivoa plodnosti zemljišta. Odnos ušteda i troškova u organskoj biljnoj i stočarskoj proizvodnji dat je u tabelama 1 i 2.

Tabela 1. Uštede/troškovi u biljnoj organskoj proizvodnji¹⁷

Uštede	Troškovi
- nema mineralnih đubriva	- skupa semena
- nema hemijskih pesticida	- manji prinos
- bolje cene	- veći troškovi rada
- agro-ekološke isplate	- leguminoze i stočna hrana u plodoredu
- niži troškovi za mašine (prskanje, đubrenje)	- međusevi
	- troškovi sertifikacije

Tabela 2. Uštede/troškovi u stočarskoj organskoj proizvodnji¹⁸

Uštede	Troškovi
- nema mineralnih đubriva	- više stoke
- nema hemijskih pesticida	- niži prinos mleka
- nema mlečnih zamena za telad	- viši troškovi rada
- bolja cena mleka	- više zemljišta potrebno za ishranu istog broja životinja
- bolja cena mesa	- investicije (smještaj prilagođen za životinje)
- agro-ekološke isplate	- ispaša, zeleno krmivo
	- skupe žitarice
	- mleko za telad
	- skupa semena
	- sertifikacija

¹⁷ Izvor: Wehinger T. (2011): Ekonomija organske poljoprivrede, Poglavlje u knjizi Priručnik za organsku proizvodnju – za osoblje savjetodavne službe, (ed. Mirecki N., Wehinger T., Repić R.) Biotehnički fakultet Podgorica.

¹⁸ Wehinger T. (2011): Ekonomija organske poljoprivrede, Poglavlje u knjizi Priručnik za organsku proizvodnju – za osoblje savjetodavne službe, (ed. Mirecki N., Wehinger T., Repić R.) Biotehnički fakultet Podgorica.

Analiza ekonomске situacije organskih farmi u Evropi¹⁹ pokazuje da su u proseku profiti slični onima na uporedivim konvencionalnim farmama, odnosno kreću se u rasponu od +/-20% od profita sličnih konvencionalnih farmi, ali odstupanja unutar uzoraka su visoka. Profitabilnost varira između ispitanih zemalja, kao i između različitih tipova farmi. Dok su profiti organskih farmi po jedinici porodičnog rada jednaki ili veći od uporedivih konvencionalnih farmi u svim analiziranim evropskim zemljama, profiti po ha korišćene poljoprivredne površine često su niži. To je zbog činjenice da se, u skoro svim uzorcima, manje porodičnog rada po ha koristi na organskim nego na konvencionalnim farmama - povećani zahtevi rada su pokriveni plaćenim radom.

Međutim, treba naglasiti da poređenje profitabilnosti između organske i konvencionalne poljoprivrede ima određena ograničenja. Naime, tzv. eksterni troškovi koji nastaju u procesu konvencionalne proizvodnje (štete nastale usled zagađivanja i iscrpljivanja prirodnih resursa koji imaju ograničenu sposobnost samoobnavljanja, kao i opasnost po zdravlje ljudi i životinja) ne uključuju se u cenu koštanja i trenutno takvi troškovi padaju na teret društvene zajednice. Iz tog razloga, dugoročna profitabilnost konvencionalne poljoprivredne proizvodnje je diskutabilna.

Ukoliko bi se ovi eksterni efekti (kako pozitivni, tako i negativni) uračunali u interne troškove poljoprivrednih proizvođača, ukupna profitabilnost, ali i korist organskih poljoprivrednih sistema za celokupno društvo sigurno bi bila veća, što bi svakako doprinelo i popularizaciji ovog alternativnog sistema proizvodnje.

Sve dok se mehanizam internizacije šire ne prihvati, država bi morala da prizna da je dugoročno posmatrano konvencionalna proizvodnja ta koja je skuplja i da, u skladu sa tim, podržava proizvodnju koja manje zagađuje životnu sredinu, dajući joj određene subvencije²⁰.

Umesto zaključka

Iako konvencionalna poljoprivreda i dalje predstavlja oslonac agroindustrijском sektoru, poslednjih nekoliko godina organska poljoprivredna proizvodnja kao deo tzv. održivog ruralnog razvoja ubrzano se razvija širom sveta. Uprkos usporavanju globalne ekonomije, površine pod organskom proizvodnjom po-

¹⁹ Offerman F., Nieberg H. (2000): Economic Performance of Organic Farm in Europe. Organic Farming in Europe: Economics and Policy, Vol. 5, University of Hohenheim, Stuttgart, Germany.

²⁰ Rodić V. (2003): Ekonomski i tržišni aspekti organske proizvodnje. Seminar o proizvodnji i certifikaciji organskih proizvoda, Poljoprivredni fakultet Zemun, Savezno ministarstvo privrede i unutrašnje trgovine-Beograd, Agroekonomik Beograd i Institut za ratarstvo i povrтарstvo Novi Sad, Mataruška banja, zbornik apstrakata i CD-radova.

većale su se u odnosu na prethodne godine, dok učešće organskih proizvoda u svetskim trgovinskim tokovima, kao i tražnja za ovim proizvodima konstantno rastu.

U savremenim uslovima tržišne ekonomije i potrošačkog društva, i pored želje da se aktivno doprinese ostvarenju ekoloških ciljeva i održivog razvoja, poljoprivredni proizvođači (preduzeća ili gazdinstva) prihvatiće ovaj sistem proizvodnje jedino ako je on ekonomski održiv, odnosno ekonomski efektivan i efikasan. Da bi ovu proizvodnju učinili profitabilnom, poljoprivredni proizvođači moraju biti upoznati sa tehničko-tehnološkim aspektima organske proizvodnje, ekonomskim efektima ove proizvodnje, obeležjima i kretanjima na tržištu organskih proizvoda i marketingom organskih proizvoda. Razlike u visini prinosova, prodajnih/otkupnih cena organskih proizvoda, troškova organske proizvodnje i određenih državnih davanja kojima se stimuliše ovaj vid proizvodnje predstavljaju glavne faktore profitabilnosti organske proizvodnje sa aspekta proizvođača. Ovo nas navodi na zaključak da organska proizvodnja može biti značajna kao mogućnost samozapošljavanja u ruralnim sredinama.

Unapređenje ruralnih prostora, poput Like i Dalmacije u R. Hrvatskoj mora da se posmatra u sklopu decenijskih, pa i vekovnih kulturno-istorijskih i političkih dešavanja i faktora²¹. Janković (2016)²² dalje dodaje da „... oživljavanje teritorijalne dinamike u ovom regionu, bilo lokalne, bilo regionalne, zahteva socijalni i ekonomski razvoj koji bi uticao na kvalitet života različitih kategorija stanovnika i sprečio dalju degradaciju ruralnih prostora (i demografsku i fizičku – odumiranje sela). Za ostvarenje ovakvih ciljeva nije dovoljna (niti moguća) samo lokalna dinamika, već snažna podrška sa regionalnog i (makro) državnog nivoa (neminovan odnos centra i periferije) koja, zasigurno, ima i svoju političku dimenziju koja se ne sme izostaviti iz analize prilikom sistematičnog planiranja razvoja ovog kraja“.

Složili bi se sa navodima Jankovića s tim što bi dodali da se prilikom unapređenja ruralnih prostora mora voditi računa i o prirodnom okruženju i nasleđu. S obzirom na relativno netaknutu prirodu, nezagadeno zemljiste, očuvane autohtone biljne i pre svega životinjske vrste i rase – ekološka, biološka odnosno organska proizvodnja predstavlja realnu mogućnost za samozapošljavanje i ostvarivanje dodatne vrednosti u poljoprivrednoj proizvodnji. U kombinaciji sa određenim oblicima ruralnog turizma može se posmatrati kao faktor koji će doprineti oživljavanju pomenutih područja.

²¹ Janković D. (2016): Razvoj ruralnih područja: jedan pogled kroz sociološku prizmu, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje – Novi Sad, Udruga za povijest, suradnju i pomirenje – Golubić (Obrovački), str 90.

²² Isto. str. 90

SELF-EMPLOYMENT OPPORTUNITIES IN RURAL AREAS

Abstract: The authors discuss the concept and self-employment opportunities in rural areas. Bearing in mind the current trends of rural development, which is primarily based on the concept of sustainable development, the aim of our study was to analyze the situation and possibilities of application of these concepts in returnee areas. Among the systems of sustainable agriculture, organic agriculture occupies a central place. Organic agriculture is a production system that is in harmony with the environment and enables the producers to obtain value-added expressed through revenues on individual farms. In combination with certain aspects of rural tourism, organic farming can be one of the factors for sustainable rural development.

Keywords: self-employment, sustainable development, organic farming, Obrovac, Croatia.

Literatura

1. Baćanović, D. (2004): Indikatori održivog razvoja i procena nivoa održivosti razvoja AP Vojvodine, doktorska disertacija, ACIMSI Inženjerstvo za zaštitu životne sredine, Novi Sad.
2. Bogdanov N. (2015): Ruralni razvoj i ruralna politika, Poljoprivredni fakultet, Beograd.
3. Council Regulation (EC) No 834/2007.
4. Harris, J (2009): Ekonomija životne sredine i prirodnih resursa-savremeni pristup, Datastatus, Beograd.
5. Janković D. (2016): Razvoj ruralnih područja: jedan pogled kroz sociološku prizmu, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje – Novi Sad, Udruga za povijest, suradnju i pomirenje – Golubić (Obrovački).
6. Kasperczyk, N., Knickel, K. (2006): Environmental impacts of organic farming u Kristiansen, P., Taji, A., Reganold, J.: Organic Agriculture A Global Perspective, CABI, United Kingdom, pp. 259-295.
7. Kilcher, L. (2007): How organic agriculture contributes to sustainable development, JARTS, Supplement 89, University of Kassel at Witzenhausen, Germany, pp. 31-49.
8. Kovačević D. (2005): Organsko ratarstvo, Poglavlje u monografiji Organska poljoprivredna proizvodnja (ed. Kovačević D. i Oljača S.), Poljoprivredni fakultet, Beograd-Zemun, str. 35-70.
9. Kovačević, D., Lazić, B., Milić, V. (2011). Uticaj poljoprivrede na životnu sredinu, Međunarodi naučni skup agronoma, Jahorina.
10. Lazić, B., Lazić, S. (2008): Organska poljoprivreda u Lazić, B. i sar.: Organska poljoprivreda, monografija, Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad, str. 7-38.

11. Milić D., Sredojević Z. (2004): Organizacija i ekonomika poslovanja, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad i Poljoprivredni fakultet, Beograd.
12. Mirecki N., Wehinger T., Jaklič M. (2011): Priručnik za organsku proizvodnju – za poljoprivredne proizvođače, Biotehnički fakultet Podgorica.
13. Munitlak-Ivanović, O. (2005): Ekološki aspekti održivog razvoja-međunarodna i regionalna komparacija, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Subotica.
14. Nacionalna strategija održivog razvoja, „Službeni glasnik RS”, br. 55/05, 71/05-ispravka i 101/07.
15. Njegovan Z., Pejanović R. (2015): Planiranje i upravljanje ruralnim razvojem u podunavlju Srbije, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
16. Offerman F., Nieberg H. (2000): Economic Performance of Organic Farm in Europe. Organic Farming in Europe: Economics and Policy, Vol. 5, University of Hohenheim, Stuttgart, Germany.
17. Pejanović R., Njegovan Z., (2011): Principi ekonomije i agrarne politike, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
18. Pejanović, R., Popović-Vranješ, A. (2010): Organska poljoprivreda kao novi koncept proizvodnje hrane, Poslovna politika, Beograd, br. 7-8, str. 10-19.
19. Raskin, P., Banuri, T., Gallopin, G., Gutman, P., Hammond, A., Kutes, R., Swart, R. (2002): Great Transition, SEI, Stockholm.
20. Repetto, R. (1985): The Global Possible-Resources, Development and New Century, a World Resources Institute Book, Yale University Press, New Haven, 1985.
21. Rodić V. (2003): Ekonomski i tržišni aspekti organske proizvodnje. Seminar o proizvodnji i certifikaciji organskih proizvoda, Poljoprivredni fakultet Zemun, Savezno ministarstvo privrede i unutrašnje trgovine- Beograd, Agroekonomik Beograd i Institut za ratarstvo i povrtarstvo Novi Sad, Mataruška banja, zbornik apstrakata i CD-radova.
22. Rodić, V., Bošnjak, D., Vukelić, N. (2008): Održivost upravljanja poljoprivrednim zemljištem u AP Vojvodini, Agroekonomika, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, vol. 37-38, str. 15-23.
23. Stolze, M., Piorr, A., Haring, A., Dabbert, S. (2000): Environmental impacts of organic farming in Europe; Organic Farming in Europe: Economics and Policy, Department of Farm Economics, University of Hohenheim, Germany.
24. Wehinger T. (2011): Ekonomija organske poljoprivrede, Poglavlje u knjizi Priručnik za organsku proizvodnju – za osoblje savjetodavne službe, (ed. Mirecki N., Wehinger T., Repić R.) Biotehnički fakultet Podgorica.

Prof. dr Zoran Njegovan
Prof. dr Janko Veselinović

UDK 332.14:331.5(497.3)

INSTITUCIJE ODRŽIVOG ZAPOŠLJAVANJA OSOBA U NEPOVOLJNOM POLOŽAJU NA TRŽIŠTU RADA NA PRIMERU HRVATSKE

Apstrakt: Dosadašnji društveno-ekonomski razvoj kako u zemljama tržišne privrede tako i u bivšim socijalističkim zemljama, pun je primera u kojima su se uslovi razmene između poljoprivrede i nepoljoprivrednih delatnosti, kao i njihovi efekti, vremenom veoma usložili¹. Kao posledica, na jednoj strani je došlo do osiromašenja, a na drugoj, do enormnog rasta svih parametara društveno-ekonomskog razvoja. To najčešće dovodi državnu politiku do kritičke tačke. U ovakvim uslovima, bilo kakva intervencija ekonomske politike u sektoru agrara, dovodi do redistribucije dohotka i utiče kako na agrarni rast, razvoj i investicije, tako i na ostale društveno-ekonomske segmente. Zbog toga, umesto da u ruralnim područjima danas vode politiku uravnoveženog razvoja, kreatori ekonomske politike imaju dodatne zadatke, da smanje siromaštvo i povećaju stopu zaposlenosti preostalog stanovništva². Ovakve aktivnosti zahtevaju fokusiranu pažnju na ruralnu ekonomiju u lokalnim područjima i sistem lokalne samouprave³, i to pre svega, na sledeće aspekte⁴:

- unapređenja agrarnog i njemu komplementarnih sektora;
- promovisanje ruralnog razvoja na lokalnom nivou;
- korišćenje rasursa koje pruža međunarodna zajednica (pre svega, fondovi EU), i

1 Njegovan, Z., Marković, K. (2012) Local strategic planning as a factor of regional development in the Republic of Serbia, International Scientific Meeting: Sustainable Agriculture and Rural Development in Terms of the Republic of Serbia, Strategic Goals Realization within the Danube region, Preservation of Rural Values, Tara, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia.

2 EPLS (1985). Evropska povelja o lokalnoj samoupravi. http://skgoj.fs-systems.net/propisi_dokumenti/v_doc.php?id=35.

3 Milosavljević, B. (2005) Sistem lokalne samouprave u Srbiji. Beograd: SKGO.

4 Njegovan, Z., Bošković, O. (2013) Conceptualization of the Base for Sustainable Rural Development Policy Implementation, pg. 189-203, poglavlje u monografiji: Sustainable Technologies, Policies, and Constraints in the Green Economy, editors: Vasile, A. R., Rahoveanu, T. A., Subić, J., Dusmanesku, D., IGI Global.

- uvođenje dugo vremena ignorisanih pitanja kao što su pitanja radne snage, gender – ravnopravnost polova, politike blagostanja, ekološke politike, itd.

Ključne reči: održivo, zapošljavanje, nepovoljno, položaj, Hrvatska

Uvod

Gore navedeni aspekti treba da obezbede postizanje održivog razvoja na lokalnom nivou, a to je suštinski moguće samo ukoliko se obezbede neophodne pretpostavke. Ove pretpostavke čini tzv. participativna demokratija; uspostavljanje efikasnog i efektivnog upravljanja; preuzimanje odgovornosti za zaštitu, očuvanje i obezbeđivanje jednakog pristupa zajedničkim prirodnim dobrima; racionalno upravljanje resursima kojim se obezbeđuje održiva proizvodnja i potrošnja; stvaranje povoljnih ekonomskih uslova i mogućnosti zapošljavanja u skladu sa očuvanjem životne sredine; planiranje razvoja u ruralnim područjima sa kojim se ide u susret obezbeđenju društvenih, ekonomskih i ekoloških standarda; promovisanje održivih obrazaca života stanovništva; unapređenje zdravlja i dobrobiti građana uz njihovo uključivanje u sve procese u zajednici, itsl.⁵ Kada se radi o nezaposlenim osobama i povratnicima u nerazvijene i populaciono devastirana ruralna područja kakvo je npr. zaleđe Zadarske županije (invalidi, žene, omladina i starije radno sposobne osbe), ove pretpostavke dobijaju još više na značaju. Stoga se njihovo uspostavljanje postavlja kao značajan cilj nacionalnih, županijskih i lokalnih vlasti. Takav pristup podiže nivo svesti i obezbeđuje neophodne uslove za suživot hrvatskog i srpskog stanovništva u lokalnim zajednicama⁶.

Da bi se obezbedila osnova održivosti razvojnih programa, i ispunili ciljevi održivog razvoja, neophodno je:

-Mobilisati građane, društvene i nevladine organizacije, preduzeća i poslovna udruženja, kako bi svi oni imali aktivnu ulogu u planiranju lokalnog održivog razvoja i ostvarivanju planova;

-Uspostaviti princip da je sprovođenje akcija ka održivosti odgovornost svih sektora društva;

-Razvijati i usvajati lokalne planove održivog razvoja i planove njihove implementacije kroz ostvareni konsenzus unutar zajednice;

-Pratiti ostvarivanje akcija ka održivosti i o tome obaveštavati javnost;

-Uspostaviti otvoreni dijalog među lokalnim vlastima, u cilju regionalnog i

⁵ Njegovan, Z., Bošković, O. (2013) Conceptualization of the Base for Sustainable Rural Development Policy Implementation, pg. 189-203, poglavje u monografiji: Sustainable Technologies, Policies, and Constraints in the Green Economy, editors: Vasile, A. R., Rahoveanu, T. A., Subić, J., Dusmanesku, D., IGI Global.

⁶ Časopis Vreme (2014) Između stvarnosti i prava, Beograd.

interesnog povezivanja;

-Uspostaviti otvoreni dijalog sa centralnim i županijskim vlastima, kako bi se sa nivoa lokalnih vlasti pomoglo u ostvarivanju politika održivosti i većeg uticaja lokalnih politika ka održivosti.

U takvom pristupu⁷, neophodno je fokusirati se na izgradnju instrumenata kojima bi se postigli željeni ciljevi. To su, pre svega, regulatorni instrumenti (konstitucionalna prava, ratifikovati povelje i druge dokumente od značaja za lokalni razvoj, definisati stimulativnu osnovu za formiranje prihoda lokalne samouprave kroz odgovarajuće zakone i ostale propise, uskladiti propise koji se tiču lokalnog razvoja, zaštite životne sredine, radnog prava, i slično, omogućiti praćenje efekata primene zakona i njihovu eventualnu izmenu u saglasnosti sa rezultatima analiza nastalih na bazi tog praćenja, i na kraju, nešto što je i predmet ovog rada, stvaranje institucionalnog okvira kojim bi se jedinice lokalne samouprave ohrabrivale da razvijaju i usvajaju projekte i programe održivog razvoja kao sastavnog dela svojih strateških planova).

Pored regulatornih instrumenata, tu su još institucionalni i ekonomsko-finansijski instrumenti, kao i obrazovanje i informisanje javnosti o nameravanim i sprovedenim aktivnostima. Za sve ovo, neophodno je utvrditi i odgovarajuće indikatore uspeha u postizanju održivog razvoja.

Sve navedeno predstavlja jedan zaista kompleksan i složen sistem koji mora i treba postepeno i što je moguće efikasnije, razvijati kako bi se postigli željeni efekti. Stoga će u nastavku biti analizirani neki primeri i neke mogućnosti za efikasan, svrshodan i održiv razvoj na lokalnom nivou, razvoj koji treba da podstakne zapošljavanje radne snage⁸, bilo da se radi o zasnivanju radnog odnosa ili zapošljavanje bez zasnivanja radnog odnosa.

Državne institucije kao faktor održivog zapošljavanja

Državne institucije na makro, kao i institucije na županijskom ili opštinskom nivou predstavljaju inicijalni faktor održivog zapošljavanja nezaposlenih osoba u nepovoljnem položaju na tržištu rada. One su značajne, pre svega, u početnim fazama fokusiranja na održiv razvoj, kada još uvek nije dovoljno razvijena svest o samozapošljavanju uz korišćenje različitih mogućnosti koje se nude lokalnim preduzetnicima. Otuda se najčešće proglašavaju jednim od ključnih faktora uspeha u pogledu zapošljavanja.

⁷ Palmer Guy (2010) The impact of devolution Indicators of poverty and social exclusion, Joseph Rowntree Foundation, www.jrf.org.uk

⁸ Obuka za preduzetnike, Nacionalna služba za zapošljavanje,
<http://upravusi.rs/preduzetnistvo/zapocinjanje-posla/obuka-za-preduzetnike/>

U Republici Hrvatskoj se može reći da je Zavod za zapošljavanje sa svojim aktivnim i pasivnim merama, jedna od najznačajnijih institucija održivog zapošljavanja⁹. Strateški ciljevi ovog zavoda za zapošljavanje su¹⁰:

- Razviti usluge kroz povećanje konkurentnosti radne snage i povećanje zadovoljenja potreba na tržištu rada,
- Razviti ljudski potencijal i administrativni kapacitet kroz efikasnost usluga i specijaliziranost usluga, i
- Ostvariti vodstvo na tržištu rada kroz uspostavljanje partnerskih odnosa i uticaj na javne politike.

U svojim aktivnostima, Hrvatski Zavod za zapošljavanje prepoznaje sledeće teže zapošljive grupe stanovništva:

- Mladi bez radnog iskustva
- Osobe s invaliditetom
- Dugotrajno nezaposleni
- Nisko obrazovani
- Žene niskog/neadekvatnog obrazovanja
- Hrvatski branitelji
- Pripadnici manjina
- Azilanti
- Liječeni ovisnici
- Samohrani roditelji
- Roditelji s 4 i više malodobne djece
- Roditelji djece s posebnim potrebama
- Roditelji djece oboljele od malignih bolesti
- Žrtve obiteljskog nasilja
- Povratnici s odsluženja zatvorske kazne, osobe na uvjetnoj kazni
- Žrtve trgovanja ljudima
- Mlade osobe koje su izašle iz sustava skrbi domova za djecu i odgojnih domova

U orientaciji na aktivan pristup rešavanju pitanja zapošljavanja, Hrvatski zavod za zapošljavanje polazi od potrebe da se obezbedi:

- prevladavanje nesrazmernih ponude i potražnje na tržištu rada,
- povećanje zapošljivosti – značaj planiranja karijere,
- razvoj kompetencija za upravljanje karijerom, i

⁹ Senjak, M. (2013) Unapređenje sustava profesionalne rehabilitacije u Hrvatskom Zavodu za zapošljavanje, Hrvatski zavod za zapošljavanje, Čapljina.

¹⁰ Zavod za zapošljavanje Republike Hrvatske.

- značaj "ranih intervencija" – preventivne aktivnosti s ciljem smanjivanja rana-nog napuštanja školovanja i sprečavanja (dugotrajne) nezaposlenosti.

U ovakvom pristupu, značajno je pomenuti mere aktivne politike zapošljavanja. To su zapošljavanje, samozapošljavanje, obrazovanje, i stručno osposobljavanje za rad. Okvir za takav pristup pružaju „*Smjernice za razvoj i provedbu aktivne politike zapošljavanja u R. Hrvatskoj za 2015 – 2017.*“ Na osnovu ovih smernica, formirani su odgovarajući paketi mera za korišćenje raspoloživih sredstava. Uku-pan broj paketa je osam, ali sa aspekta održivog zapošljavanja posebnih grupa stanovništva u nerazvijenim ruralnim područjima, značajno je pomenuti neko-liko sledećih:

- za mlade „mladi i kreativni“
- za osobe s invaliditetom „uključeni“
- za starije osobe „važno je iskustvo“
- za dugotrajno nezaposlene „i mi smo za novi posao i učenje“
- mere za žene

Paket mera za starije osobe pod nazivom - važno je iskustvo obuhvata 17 mera. Najznačajnije za povratničko stanovništvo i stanovništvo nerazvojenih područja uopšte, je:

1. pola-pola - potpora za zapošljavanje
2. tvoja inicijativa – tvoje radno mjesto – potpora za samozapošljavanje
3. učim uz posao – potpora za usavršavanje novozaposlenih osoba
4. znanje se isplati - obrazovanje nezaposlenih
5. komunalni radovi
6. pokreni zajednicu
7. rad i nakon ljeta

Paket mera za žene obuhvata 17 mera od kojih treba pomenuti sledeće:

1. uz pola – pola do prvog posla – potpora za zapošljavanje osoba bez radnog staža
2. tvoja inicijativa – tvoje radno mjesto – potpora za samozapošljavanje i se-zonsko zapošljavanje
3. rad i nakon ljeta - potpora za zapošljavanje u turizmu
4. znanje se isplati
5. osposobljavanje za samozapošljavanje – obrazovanje kao priprema za sa-mozapošljavanje
6. rad i staž i prijevoz - stručno osposobljavanje za rad bez zasnivanja radnog odnosa
7. pomoći zajednici – podrška udrugama koje zapošljavaju žene

Svakako najznačajnija orijentacija treba da bude na mlade osobe bez posla, ne samo radi njihovog zapošljavanja, već i zbog činjenice da mladi mogu postati pokretač i organizator aktivnosti na lokalnim područjima. Ovakvu orijentaciju potvrđuje i Evropska komisija. U godišnjem istraživanju rasta i razvoja (2013), ona je naglasila da države članice trebaju mladima osigurati uspešnu tranziciju iz sistema obrazovanja u svet rada. Zbog toga je neophodno da zemlje članice aktivno rade na razvoju i sprovođenju programa i shema namijenjenih obrazovanju, zapošljavanju i socijalnom uključivanju mlađih. Shema nazvana Garancije za mlade, temelji se na preporuci da svakoj osobi mlađoj od 25 godina treba osigurati zaposlenje, obrazovanje, pripravništvo ili nastavak obrazovanja u roku od četiri meseca po izlasku iz sistema obrazovanja, tj. završetka formalnog obrazovanja ili u slučaju nezaposlenosti. Preporuka je da se Program sastoji od mera koje podržavaju takvu orijentaciju, i da je prilagođen nacionalnim, regionalnim i lokalnim okolnostima.

Pristupanjem Europskoj uniji Republika Hrvatska prihvatile je Garanciju za mlade, kao ključni element poboljšanja položaja mlađih na tržištu rada i osiguranja njihove budućnosti, te smanjenja rastućeg broja mlađih nezaposlenih osoba.

Hrvatski zavod za zapošljavanje počeo je sa sprovođenjem Garancije za mlade 2013. godine, pa je paket mera za mlade „Mladi i kreativni“ dopunio sa dodatnih 11 mera, prvenstveno usmerenih na mlade do 29 godina. Mere su usmerene na podizanje kompetencija i pripremu mlađih za zapošljavanje, a posebno jačanje i uključivanje mlađih u preduzetništvo i razvoj organizacija civilnog društva kao sve značajnijeg učesnika na tržištu rada. Svakako da paket mera ima poseban značaj za najnerazvijena područja. Najznačajnije mere u paketu, od ukupno 25, su:

1. pola-pola - potpora za zapošljavanje (posebno do 1. posla)
2. tvoja inicijativa – twoje radno mjesto – potpora za samozapošljavanje (zeleno preduzetništvo)
3. zajedno smo jači – potpora za zapošljavanje upravitelja zadruge
4. rad i nakon ljeta - potpora za zapošljavanje u turizmu
5. rad i nakon stručnog osposobljavanja – potpora za zapošljavanje
6. znanje se isplati - obrazovanje nezaposlenih
7. i mladi uče za posao - programi školovanja i osposobljavanja nezaposlenih i novozaposlenih mlađih osoba za i kod poznatog poslodavca
8. učenjem do poduzetnika
9. rad i staž i prijevoz - stručno osposobljavanje za rad bez zasnivanja radnog odnosa

10. komunalni javni radovi – sufinancirano zapošljavanje u komunalnim javnim radovima

11. pomoć sebi i drugima – zapošljavanje kroz pojedinačne projekte javnih radova

12. pokreni zajednicu – zapošljavanje koordinatora volontera kroz program javnog rada

13. koordinatori društveno korisnog rada

Dosada opisane aktivne mere Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, uprkos određenim teškoćama, obezbedile su učešće čak 44.213 ukupnih korisnika u 2016. godini, tabela 1. Ukupan broj korisnika mera HZZ je promenljiv i s godinama opada. Izdvaja se 2015. godina sa ukupno 64.760 učesnika. Najviše je korisnika mera za stručno osposobljavanje, čak 23.869 (18.307 na početku godine). Sledeće po broju učesnika su mere za zapošljavanje i usavršavanje, i javni radovi. Podrška, odnosno, podsticaji za samozapošljavanje, obrazovanje nezaposlenih, kao i za kategoriju stalni sezonac, predstavljaju takođe deo signifikantnih mera¹¹. Ostali, veoma mali broj je onih korisnika koji primaju podsticaje za očuvanje radnih mesta.

Tabela 1: Korisnici mera HZZ ukupno i po strukturi

Mjera	Aktivni korisnici na početku 2016.	Novouključeni do 19.05.2016.	Ukupni korisnici tijekom 2016.	Aktivni korisnici 19.05.2016.
2016. UKUPNO	33.021	11.192	44.213	28.244
2015	23.165	41.595	64.760	33.021
2014	28.293	28.339	56.632	23.178
Potpore za zapošljavanje i usavršavanje	6.747	737	7.484	4.428
Potpore za samozapošljavanje	2.647	813	3.460	2.145
Obrazovanje nezaposlenih	1.095	405	1.500	137
Javni radovi	3.217	3.240	6.457	3.721
Stručno osposobljavanje za rad bez zasnovanja radnog odnosa	18.307	5.562	23.869	17.315
Potpore za očuvanje radnih mesta	11	0	11	9
Stalni sezonac	997	435	1.432	489

Izvor: HZZ.

¹¹ Subvencije za samozapošljavanje, Nacionalna služba za zapošljavanje, <http://upravusi.rs/preduzetnistvo/zapocinjanje-posla/obuka-za-preduzetnike/>.

Navedeni brojčani podaci se mogu smatrati i malim i velikim uspehom HZZ. Međutim, obzirom da se radi o veoma osetljivim kategorijama nezaposlenih – teško zapošljivim kategorijama, kao i obzirom na činjenicu da tržište rada još uvek nije dovoljno razvijeno, uspešnost ovakve orijentacije je van diskusije. Postavlja se samo pitanje, kakva je orijentacija HZZ-a za uključivanje u pakete mera za zapošljavanje srpskog povratničkog stanovništva u Republici Hrvatskoj.

Od većeg značaja mogli bi biti programi koje sprovodi Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj, kroz program „Europa ulaze u ruralna područja program ruralnog razvoje Republike Hrvatske za razdoblje 2014.-2020.“ Ovaj program sprovodi se u saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede i njene Uprave za upravljanje EU fondom za ruralni razvoj, EU i međunarodnu suradnju. Kako je program usmeren na ruralna područja on u većoj meri može biti interesantan delu ugroženih kategorija, među njima i povratničkoj populaciji. Tokom godine otvara se više natječaja, a mogući korisnici su kako privredna društva, preduzetnici, tako i pojedinci. Tako je tokom 2015. godine je bio raspisan natječaj za mlade poljoprivrednike pod nazivom „Potpora za pokretanje poslovanja mladim poljoprivrednicima“, u okviru podmjere 6.1., a ukupna vrednost sredstava koja su se dodeljivala je 10.000.000 evra u kunskoj protivradnosti. Ovi natječaji dostupni su na stranicama ruralnirazvoj.hr i čini se sve da se što veći broj korisnika zainteresuje za ta sredstva. Do sada je više od 1.100 korisnika ostvarilo ostvarilo po 15.000 EUR-a podrške na prvom natječaju za male poljoprivrednike. Bilo bi značajno kada bi ruralno stanovništvo bilo bolje obavešteno o ovim natječajima, kroz razne tribune i edukaciju. Sasvim je izvesno da pojedine ranjive kategorije, pa i povratnici nemaju dovoljno znanja da apliciraju na ove natječaje. Ovde je značajna uloga i lokalnih samouprava ali i kod udruženja i manjinskih organizacija.

Županijski projekti kao faktor održivog zapošljavanja

Na nivou Županija postoji čitav niz aktivnosti kojima se sprovode odgovarajući projekti od regionalnog značaja, a čija je osnova u kvalitetnom zapošljavanju. Kao primer se navodi Projekat koji je trebalo da motiviše i edukuje nezaposlene mlade ljude iz ruralnih područja u zaleđu Zadarske županije za samozapošljavanje u maslinarstvu i vinogradarstvu (od 6. 02. 2015. godine). Program je predviđao dodelu bespovratnih sredstava u okviru „Lokalne inicijative za zapošljavanje – faza II“ iz EU socijalnog fonda, Operativni program „Razvoj ljudskih potencijala“. Vrednost ovog projekta je 151.575,90 EUR, od čega EU finansira 77%, odnosno, 116.667,97 EUR.

Nosilac Projekta je Hrvatski zavod za zapošljavanje, Područni ured Zadar, a partneri su: Grad Benkovac, Srednja škola kneza Branimira Benkovac, Poljoprivredna zadruga „Maslina i vino“, Polača, Hrvatska poljoprivredna komora, Pučko otvoreno učilište Zadar, Obrtnička komora Zadarske županije, Hrvatska gospodarska komora i Razvojna agencija Zadarske županije ZADRA NOVA.

Ciljana grupa ovog projekta su nezaposleni mladi ljudi do 29 godina starosti iz ruralnih područja Zadarske županije. Aktivnosti na realizaciji projekta su podrazumevale održavanje okruglog stola o mogućnostima samozapošljavanja mladih u poljoprivredi i konferencije za novinare u okviru projekta čiji je naziv „AgVenturers“, Benkovac¹².

Program je podrazumevao osposobljavanje za poslove maslinara/ke, i ospodbavljanje za poslove vinogradara/ke – vinara/ke¹³. Program je realizovalo Pučko otvoreno učilište Zadar na čelu s ravnateljicom Jagodom Gluščević. U konačnom, ovaj projekat je uspešno završen.

Razvoj socijalnog preduzetništva

Socijalno preduzetništvo se na našim prostorima može smatrati novijom kategorijom, mada je na ovaj ili onaj način sve vreme bilo prisutno, ali ne i institucionalizovano¹⁴. Stoga, kada se o njemu govori treba poći od njegove suštine, a suština je da:

- socijalni ciljevi treba da su ispred ekonomskih u prvoj fazi razvoja socijalnog preduzetništva, i

- da se socijalni ciljevi ostvaruju ekonomskim načinom delovanja.

Dakle, socijalno poduzetništvo omogućava postizanje socijalnih ciljeva i dobrobiti dok je komercijalno preduzetništvo orijentisano isključivo na profit.

Da bi se uspostavio sistem socijalnog preduzetništva, neophodno je izgraditi odgovarajući stepen društvene odgovornosti, postići adekvatan pristup inovativnosti, i svakako, tržišna orijentacija.

Glavni uzroci za do sada nedovoljno razvijeno socijalno preduzetništvo i nisku zastupljenost preduzetničkih aktivnosti su svakako:

- Nedovoljno poznavanje koncepta i mogućnosti socijalnog preduzetništva,
- Nepostojanje adekvatnog institucionalnog i zakonskog okvira,
- Sporadični programi i inicijative za zapošljavanje putem socijalnog predu-

12 Preduzetništvo i samozapošljavanje, <http://www.razvojkarijere.bg.ac.rs/node/145>.

13 Preduzetništvo i samozapošljavanje, <http://www.razvojkarijere.bg.ac.rs/node/145>.

14 Fondacija za socijalno uključivanje u BiH (2012) Izvještaj o procjeni socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini, Sarajevo

zetništva,

- Nedostatak početnog kapitala
- Nedostatak potrebnih znanja i veština.

Zbog toga, koncept socijalnog uključivanja treba da u sebe implicira da pojedinac predstavlja potencijal a ne trošak. Pri tom, sam cilj je osposobiti i vratiti teško zapošljive kategorije stanovništva na tržište rada.

Ako se posmatra EU, treba navesti da kada je u pitanju socijalno preduzetništvo, postoje tri njena prioriteta:

1. „Pametan“ razvoj
2. Održivi razvoj
3. Inkluzivni razvoj

Koncept socijalnog poduzetništva doprinosi zapošljavanju i socijalnoj integraciji ugroženih kategorija stanovništva. Sam cilj ovakve orientacije je osposobiti i vratiti teško zapošljive kategorije stanovništva na tržište rada. Socijalno poduzetništvo kao osnovni oblik socijalne ekonomije čini 10% evropskog biznisa i zapošljava 6% ukupno zaposlenih. O tome svedoče primeri Italije, Finske, UK, Holandije, Nemačke i dr.

Kao što se može videti na primerima iz EU, socijalno preduzetništvo predstavlja respektabilan način rešavanja pitanja zapošljavanja teško zapošljivih grupa stanovništva. U tom smislu je neophodno fokusirati se na sledeće:

1. Institucionalno i zakonodavno urediti ove vrste socio-ekonomskih aktivnosti,
2. Zagovarati razvoj pogodne poreske politike,
3. Pristupiti izradi Programa za razvoj socijalnog preduzetništva,
4. Osnovati Centar za razvoj socijalnog preduzetništva ili Fond za razvoj socijalnog preduzetništva koji bi mogao obezbijediti osnovni pokretački kapital za razvoj socijalnih preduzeća,
5. Omogućiti jednostavniji pristup izvorima finansiranja, posebno za početna ulaganja (Tržište rada),
6. Obučiti zaposlene u javnom sektoru,
7. Raditi na umrežavanju socijalnih preduzetnika, i
8. Pojačati ulogu medija i promocije socijalnog preduzetništva.

Kada se govori o socijalnim preduzetnicima, najčešće se ističe da oni proizvode socijalne inovacije i transformacije u društvu. Međutim, u orientaciji na ispunjenje ovakve njihove uloge, značajna je organizaciona forma socijalnih preduzeća u kojima oni deluju. Ova, socijalna preduzeća su različita po svojoj organizaciji i strukturi, ali im je zajedničko to da imaju vrlo jasnu socijalnu i javnu svrhu. Stoga se kao najčešći oblik rešavanja problema socijalnog preduzetništva

vrlo često koristi organizacija ovih preduzeća kao javno-privatno-civilnih partnerstava sa akterima u procesu¹⁵. U takvoj strukturi učestvuju javni sektor – doношење zakonsko-regulatornog okvira, privatni sektor – obezbeđivanje kapitala, oblici organizovanja pogodni za obavljanje aktivnosti socijalnog poduzetništva, organizacije civilnog društva – neprofitna, socijalna orijentacija i direktni kontakt sa krajnjim korisnicima, preduzetnici – sprovode aktivnosti i pružaju usluge bazirano na potrebama, i ciljne grupe – koriste i primaju usluge). Takođe, dosta često se koristi i shema podrške mikro projektima građana povratnika (npr. doniran plastenik, sitna mehanizacija, sadnice, stoka, itd. pojedincima ili članovima udruženja poljoprivrednika).

Kao jedno od pitanja koje стоји otvoreno za povratničke sredine sa manjinskim srpskim stanovništvom jeste i uloga Republike Srbije u stvaranju uslova za održiv povratak. Odredene mere u tom pogledu ima Komeserijat za izbeglice i azilante Republike Srbije. Značajne rezultate u pomoći povratnicima u Hrvatsku imao je Fond za pomoć izbeglim, prognanim i raseljenim AP Vojvodine, koji je osnovan 2006. godine i koji je do 2016. godine imao programe za pomoć povratnicima u vidu alata za otpočinjanje delatnosti, pomoć u mehanizaciji povratničkim zadrugama, pomoć u sadnom materijalu i drugo.

Zaključak

Na osnovu navedene prakse i primera, može se zaključiti da je institucionalni sistem u situaciji još uvek nedovoljno razvijenog tržišta rada, postavljen i fokusiran na rešavanje problema zapošljivosti manje zapošljivih grupa stanovništva. Takođe se može zaključiti i to, da često nestabilna politička, socijalna i ekonomski situacija, u značajnoj meri utiču na orijentaciju postojećih institucija u rešavanju pitanja povratnika u ekonomski i demografski devastiranom području. Kako se pretežno radi o starim osobama oba pola i relativno malom broju omladine, neophodno je posegnuti za nekim merama koje će doneti veći stepen blagostanja ovim ljudima i području u kome oni nalaze svoj uhlebljenje prevashodno kroz zapošljavanje ali i kroz druge sadržaje (razvoj lokalne infrastrukture, edukacija i trening, negovanje tradicije i kulture, itd.). U tom smislu, neophodno je obezbediti:

Veću političku, a onda i ekonomsku podršku suživotu i demokratiji,

Veću angažovanost na županijskom i lokalnom nivou u kreiranju preduzećih projekata i sposobljavanju korisnika za te projekte,

Osposobljavanje mladih na lokalnom nivou za umrežavanje u podsticanju

¹⁵ Obradović, S. i dr. (2011) Modeli podrške za razvoj biznisa u Crnoj Gori, LUX DEV - Luksenburška agencija za razvojnu saradnju, Centar za stručno obrazovanje, Podgorica.

preduzetništva i samozapošljavanja svih ugroženih kategorija (osnivanje zadruga, klastera, marketing informacionih sistema, i sl.).

Posebno je značajno da se mladi, posebno oni bez zaposlenja, edukuju i obuče u pružanju pomoći i organizovanju starih osoba koji rade u poljoprivredi, i koji nemaju mogućnost da se bave višim nivoima prerade i marketing aktivnostima u primarnim delatnostima kojima se bave.

Summary The authors present a condition of employment for people with an unfavorable position in the Republic of Croatia. The category of such persons is shown, including the Serbian returnees to Croatia. Emphasis is placed on measures that enable the employment of these persons as well as the obstacles that exist. Authors presented the most significant measures, and in addition to the government measures, the EU measures and assistance of counties in this area are proposed. The authors proposed measures based on the analysis of measures related to the employment of people with an unfavorable position.

Keywords: sustainable, employment, unfavorable, position, Croatia

Literatura

1. časopis Vreme (2014) Između stvarnosti i prava, Beograd.
2. Deklaracija o lokalnom održivom razvoju
www.la21serbia.org/files/DEKLARACIJA%20LOR.doc
3. EPLS (1985). Evropska povelja o lokalnoj samoupravi. http://skgoj.fs-systems.net/propisi_dokumenti/v_doc.php?id=35
4. Fondacija za socijalno uključivanje u BiH (2012) Izvještaj o procjeni socijalnog poduzetništva u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
5. Milosavljević, B. (2005). Sistem lokalne samouprave u Srbiji. Beograd: SKGO.
6. Njegovan, Z., Bošković, O. (2013) Conceptualization of the Base for Sustainable Rural Development Policy Implementation, pg. 189-203, poglavlje u monografiji: Sustainable Technologies, Policies, and Constraints in the Green Economy, editors: Vasile, A. R., Rahoveanu, T. A., Subić, J., Dusmanesku, D., IGI Global.
7. Njegovan, Zoran, Filipović, Milorad (2016) Lokalni ekonomski razvoj i planiranje, MONOGRAFIJA, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Novi Sad, od str. 1, do str. 202.
8. Njegovan, Z., Marković, K. (2012) Local strategic planning as a factor of

regional development in the Republic of Serbia, International Scientific Meeting: Sustainable Agriculture and Rural Development in Terms of the Republic of Serbia, Strategic Goals Realization within the Danube region, Preservation of Rural Values, Tara, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia.

9. Obradović, S. i dr. (2011) Modeli podrške za razvoj biznisa u Crnoj Gori, LUX DEV - Luksenburška agencija za razvojnu saradnju, Centar za stručno obrazovanje, Podgorica.

10. Obuka za preduzetnike, Nacionalna služba za zapošljavanje,
<http://upravusi.rs/preduzetnistvo/zapocinjanje-posla/obuka-za-preduzetnike/>

11. Palmer Guy (2010) The impact of devolution Indicators of poverty and social exclusion, Joseph Rowntree Foundation, www.jrf.org.uk

12. Preduzetništvo i samozapošljavanje, <http://www.razvojkarijere.bg.ac.rs/node/145>

13. Sajt "Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj Europa ulaze u ruralna područja" <http://ruralnirazvoj.hr/>

14. Senjak, M. (2013) Unapređenje sustava profesionalne rehabilitacije u Hrvatskom Zavodu za zapošljavanje, Hrvatski zavod za zapošljavanje, Čapljina.

15. Subvencije za samozapošljavanje, Nacionalna služba za zapošljavanje, <http://upravusi.rs/preduzetnistvo/zapocinjanje-posla/obuka-za-preduzetnike/>

16. Zavod za zapošljavanje Republike Hrvatske

Msc. Dunja Demirović
Prof dr Janko Veselinović

UDK 338.48-44(1-22)(497.3)

KREIRANJE RURALNOG TURISTIČKOG PROIZVODA U ZADARSKOM ZALEĐU NA PRIMERU GOLUBIĆA (OBROVAČKOG)

Apstrakt. Jedan od najvažnijih zadataka subjekata koji učestvuju u oblikovanju ponude konkretnе destinacije je formiranje turističkog proizvoda. Stalne promene potreba turističke tražnje dovele su do toga da je neophodno ponuditi proizvod koji će za turiste imati dodatnu vrednost. U cilju postizanja konkurentnosti na turističkom tržištu, ruralna područja se nalaze pred izazovom kreiranja integrisane turističke ponude. Ovaj rad predstavlja pokušaj doprinosa aktiviranja i afirmacije ruralnog prostora Zadarske županije, sa naglaskom na Golubić (Obrovački) kao primer razvoja ruralnog turizma za zadarsko zalede, odnosno svih onih turističkih vrednosti koje se nalaze na tom prostoru.

Ključne reči: ruralni turizam, turistički proizvod, lokalni i regionalni razvoj, Golubić (Obrovački)

Uvod

Ruralni turizam je jedan od prioriteta u turističkom razvoju mnogih evropskih zemalja. Tržište ruralnog turizma je u porastu, dok je u isto vreme budućnost mnogih ruralnih područja neizvesna, zbog promena u poljoprivrednoj proizvodnji ili atraktivnosti urbanih sredina zbog boljeg životnog standarda. Ruralni turizam se smatra jednim od odgovarajućih instrumenata za revitalizaciju ruralnih područja i obezbeđivanje njihove održive budućnosti kroz zadržavanje posla ili otvaranja novih radnih mesta, podrške poljoprivrednim gazdinstvima, očuvanja prirode, odnosno očuvanja seoskih zanata kao turističke atrakcije. Destinacije ruralnog turizma zasnivaju se na kompleksnom turističkom proizvodu, koji se sastoji od nekoliko parcijalnih proizvoda (smeštaj, transport, hrana, trgovina, atrakcije i drugo) i koji se kao takav nudi posetiocima (Roberts et al., 2003; Demonja, Ružić, 2010; Sidali, 2011)¹. Ova pojedinačna turistička preduzeća su

¹ Roberts, L., Hall, D., Mitchell, M. (2003). *Rural Tourism and Recreation, Principles to practice*. London: Ashgate.Demonja, D., Ružić, P. (2010). *Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima*. Samobor: Meridijani.

Sidali, K.L. (2011), A sideways look at farm tourism in Germany and in Italy, in Sidali, K.L, Spiller, A. and Schulze, B. (Ed.) *Food, Agri-Culture and Tourism: Linking Local Gastronomy and Rural Tourism-Interdisciplinary Perspectives*, Berlin, Springer, pp. 2-24.

međusobno zavisna i povezana, a to su pre svega mala i srednja preduzeća koja su nosioci aktivnosti. Problemi u ruralnom turizmu koji doprinose smanjenju konkurentnosti ogledaju se između ostalog i u postojanju jake konkurenциje umesto saradnje među ponuđačima turističkih proizvoda i usluga u ruralnim prostorima. Ruralni turizam je postao oblik turizma koji može da zadovolji potrebe gotovo svih segmenata turista (mladi, porodice sa decom, starija populacija...). Primetne su promene u vrednostima i stavovima turista, te tradicionalni oblici odmora poput boravka u hotelima sa pet zvezdica na obali mora ostvaruju pad tražnje, a oblici „alternativnog“, nemasovnog turizma beleže konstantan rast.

Ovaj rad predstavlja pokušaj doprinosa aktiviranja i afirmacije ruralnog prostora Zadarske županije, sa naglaskom na Golubić, odnosno svih onih turističkih vrednosti koje se nalaze na tom prostoru. Golubić (Obrovački) je mesto u Hrvatskoj koje se nalazi na južnim padinama Velebita, sa severne strane, iznad kanjona reke Krupe sa južne strane. Ruralni turistički proizvod u Golubiću bi, suštinski, predstavlja deo integrisanog turističkog proizvoda čitave Zadarske županije. Zadarsko zaleđe je deo Zadarske županije koji obuhvata deo Ravnih kotara i deo Bukovice i nalazi se u zaleđu primorskih delova ove županije. Ova činjenica upućuje na prostornu i funkcionalnu međuzavisnost turističkog centra Zadar i okolnih turističkih vrednosti, pravaca, lokaliteta i atrakcija. Od kada se na teritoriji Zadarske županije počeo razvijati turizam, javljale su se mnogobrojne dileme i problemi vezani za dualistički odnos intezivnog razvoja turističkog centra i stagnacije razvoja okolnog prostora.

Razlozi i potrebe za razvojem ruralnog turističkog proizvoda u Golubiću su mnogobrojni:

- turističko aktiviranje seoskih turističkih potencijala i kapaciteta;
- stvaranje novih usluga i proširenje ponude;
- adekvatnija turistička prezentacija;
- valorizacija kulturno-istorijskog nasleđa;
- zaštita i očuvanje prirodnih vrednosti;
- povećanje zadovoljstva gostiju stvaranjem novih atrakcija;
- razvoj materijalne baze turizma i povećanje investicija;
- povećavanje mogućnosti za zapošljavanje i porast životnog standarda;
- zaustavljanje migracija i očuvanje radno sposobnog stanovništva, i
- ravnomerniji razvoj na čitavoj teritoriji Zadarske županije.

Teorijski okvir rada

Osnove ruralnog turizma

Gotovo sva ruralna područja u svetu se suočavaju sa problemima pada broja stanovnika, te ekonomskim i političkim promenama izazvanim moćnim trendovima industrijalizacije i urbanizacije. Ovi trendovi su u poslednjih 40 godina naročito intezivirani, što je dovelo do značajnog pada prihoda poljoprivrednika, smanjenja broja ljudi zaposlenih u poljoprivredi, smanjenja vitalnosti i broja prodavnica, škola, crkava, stručnih službi, pada kvaliteta infastrukturnih objekata i slično. Vlade mnogih zemalja u saradnji sa svojim regionalnim i lokalnim agencijama pokušavaju da nađu načine za oporavak ruralnih sredina. Poslednje tri decenije ruralne sredine su dobile novu ulogu. Očuvanje ruralne prirode i pejzaža postalo je izuzetno važno, a istorijski objekti i tradicionalni način života privlače pažnju turista. Ruralna područja vrlo često karakterišu posebni običaji i identitet, a ukoliko imaju planine, rezervate, reke, jezera i drugo, postaju atraktivna za razvoj turizma. Na taj način, ruralni turizam se vidi kao jedan od načina revitalizacije ruralnih područja.

Panevropska nevladina organizacija (EuroTer) definiše ruralni turizam, unutar ekonomije turizma, kao „*turističku valorizaciju agrarnih područja, prirodnih resursa, kulturnog nasleđa, ruralnih naselja, lokalnih tradicionalnih običaja i proizvoda kroz posebno oblikovane turističke proizvode koji reflektuju identitet područja i zadovoljavaju potrebe gostiju u smislu smeštaja, usluga hrane i pića, rekreacije i aktivnosti, animacije i ostalih usluga, sa ciljem održivog lokalnog razvoja, ali i pružanjem adekvatnih odgovora na potrebe današnjeg gosta unutar novostvorenih odnosa grada i sela (ruralnog područja).*“ (Horwath Consulting Zagreb, 2009, str. 10).²

Osnova ruralnog turizma su tri elementa (Dragulanescu, Drutu, 2012)³ - prostor, ljudi i proizvodi jer:

- prostor bez ljudi ne može da bude održiv;
- ljudi bez prostora ili proizvoda imaju vrlo ograničene mogućnosti za uspeh, i
- proizvodi koji nisu zasnovani na karakteristikama prostora i iskustvima ljudi, ne mogu obezbediti razvoj lokalne zajednice.

Porast tražnje za ruralnim turizmom evidentan je u gotovo svim zemljama, a taj porast je rezultat dva motiva: potrebe za kvalitetnijom životnom sredinom

² Horwath Consulting Zagreb (2009). Strategija razvoja ruralnog turizma Splitsko-dalmatinske Županije. Split: Turistička zajednica Splitsko-dalmatinske Županije.

³ Dragulanescu, I.V., Drutu, M. (2012). Rural Tourism for Local Economic Development. International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences, Vol. 2(1), pp. 196-203

i autentičnošću. Među ostalim faktorima ističe se podela godišnjeg odmora na nekoliko kraćih putovanja (putovanje nije više koncentrisano samo na letnji period) i prednost putovanja na kraćim relacijama. Ruralni prostor se od strane turista doživljava kao alternativno mesto u odnosu na stresne urbane centre, te se povezuje sa tišinom, jednostavnosti i autentičnosti. Ostvarene koristi od posete ruralnim sredinama uglavnom su psihološke prirode poput relaksacije, „udisanja svežeg vazduha“, mira i tištine, te mogućnosti očuvanja dobrog zdravlja.

Razvoj turizma u ruralnim područjima može da proizvede brojne pozitivne ekonomske i neekonomske efekte za sama agroturistička gazdinstva, ali i za celokupnu lokalnu zajednicu. Ruralni turizam može podstići razvoj nedovoljno razvijenih područja, zapošljavanje većeg broja članova domaćinstva, ostvarivanje „nevidljivog izvoza“, plasman proizvoda domaće radnosti (vez, pletivo, narodne nošnje i sl.), a samim tim i očuvanje običaja i povratak starih zaboravljenih zanata, stvaranje mogućnosti za povratak stanovništva u ruralna područja i drugo (Bošković, 2012)⁴. Iako obuhvata samo mali deo turističkog tržišta, ruralni turizam obezbeđuje značajan doprinos ruralnim ekonomijama ne samo u finansijskom smislu, već i u smislu otvaranja novih radnih mesta, ohrabrivana usvajanja novih radnih praksi, ali može poslužiti i kao „injekcija“ za novu vitalnost oslabljenih ekonomija ruralnih područja.

Kreiranje turističkog proizvoda

Kreatori turističkog proizvoda nisu uvek jasno definisani, a naročito se to odnosi na integrисани turistički proizvod zbog svoje strukturalne kompleksnosti, koju čine mnogobrojni parcijalni elementi. Kreatori turističkog proizvoda su:

- pojedinačni pružaoci usluga,
- putničke agencije i turooperatori,
- destinacijske menadžment organizacije ili njihovi pandani.

Fokus kreiranja mora biti na osobinama proizvoda, jedinstvenim elementima i izbalansiranoj kombinaciji delova proizvoda. Formiranje, odnosno uspostavljanje objedinjenog turističkog proizvoda, neposredno zavisi od raspoloživosti svih elemenata turističke ponude. Pitanjem elemenata koji ulaze u sastav integrisanog turističkog proizvoda, posebno se bavio autor Middleton (2001)⁵. Ovaj autor deli osnovne elemente integrisanog, objedinjenog turističkog proizvoda na:

⁴ Bošković, T. (2012). Ekonomski efekti razvoja turizma u ruralnim područjima Srbije. Škola biznisa, Broj 2/2012, str. 29-34.

⁵ Middleton, V., Clarke, J. (2001). Marketing in Travel and Tourism. Oxford: Butterworth Heinemann.

- *atraktivnost destinacije* – obuhvata prirodne i društvene pogodnosti i okviru destinacije i bitno utiče na konkretan izbor destinacije - prirodne, izgrađene, kulturne i društvene atraktivnosti;

- *uslove za boravak i usluge na destinaciji* – obuhvataju objekte za smeštaj i ishranu, kao i sve ostale pogodnosti koje omogućavaju turistima boravak na destinaciji (lokalni transport, trgovina, ostale usluge i dr.);

- *pristupačnost destinacije* – podrazumeva udaljenost destinacije u odnosu na emitivna tržišta i izražava se troškovima, brzinom i udobnošću dolaska do odredišta (infrastruktura, oprema, operativni faktori i državna regulativa u oblasti saobraćaja);

- *imidž i opažanje destinacije od strane kupca/potrošača, i*

- *ukupnu cenu.*

Poslednja dva elementa, fizički, ne spadaju u definisani pojam objedinjenog turističkog proizvoda. Imidž i način opažanja mesta-destinacije od strane potrošača predstavljaju važne činioce koji utiču na izbor konkretnе turističke destinacije, ali se ne mogu uključiti u turistički proizvod kao posebni elementi.

Ostvarivanje najvišeg nivoa turističkog zadovoljstva treba da bude u fokusu svake marketing filozofije, te marketing ruralnog područja ne treba da se fokusira na mesto, već treba da ima za cilj da obezbedi autentična iskustva za posetioce. Destinacije ruralnog turizma treba da razmišljaju svojim turističkim proizvodima iz perspektive „videti“, „kupiti“ i „biti“.

„*Videti*“ atrakcije predstavljaju vrlo često pasivnu aktivnost. U ovu grupu spadaju na primer, obilazak dvoraca i istorijskih kuća i bašta, muzeja, religioznih objekata, parnih železnica i drugih oblika transporta što privlači veliki broj posetilaca, te ovu grupu ne treba podceniti. „*Gledaj, vidi ili misli*“ je moto moderne oblasti informisanja i edukacije.

„*Kupuj*“ aktivnosti pružaju mogućnost posetiocima da kupe materijalna potrošna dobra. Od posebnog značaja su suveniri, proizvodi starih zanata, hrana i piće. Poslednje dve kategorije su važne za integraciju turizma u ekonomiju. „*Kupuj, kupuj, kupuj*“ je mantra medija Zapada, a povećanje potrošnje po turisti u ruralnim oblastima je često problem, te ove kupovne aktivnosti moraju vrlo pažljivo da se integrišu u ruralni proizvod, zbog specifične prirode ponude ruralnog turizma (beg od materijalizma).

„*Biti/raditi*“ su aktivnosti posebnih interesa koje se odnose na sticanje veština, a za koje su zainteresovani turisti koji žele da svoje slobodno vreme iskoriste za samo-razvoj, pa čak i transformaciju (*biti*), i aktivnosti koje su u skladu sa wellness/fitness trendovima (*raditi*). Obilazak pećina, takmičenje u orijentaciji u prostoru, noćno pešačenje, jahanje konja i druge aktivnosti mogu biti atraktivni

za turiste zahvaljujući prirodnim resursima ruralne sredine. Proizvodi kao što su kursevi kreativnog pisanja, slikanja ili pravljenja skulpture, sportska takmičenja, joga, možda nemaju mnogo veze sa ruralnom sredinom, ali ukoliko to uslovi okruženja dozvoljavaju i ukoliko se kvalitetno ukombinuju mogu biti značajan privlačan faktor u ruralne oblasti (Clarke, 2005)⁶.

Koncept marketinga u ruralnom turizmu treba da ima za cilj razvijanje adekvatne strategije koja će generisati bolju koordinaciju između poljoprivrednika, predstavnika lokalnog turističkog sektora, turističkih agencija i drugih zainteresovanih strana, kako bi se obezbedile sve neophodne komponente za kvalitetan turistički proizvod.

Vrednosti od značaja za razvoj ruralnog turizma u Golubiću

U nastavku će biti predstavljene neke od prirodnih i kulturnih vrednosti Golubića koje imaju najveću snagu da u narednom periodu privuku turiste, a koje mogu biti osnova za formiranje atraktivnog ruralnog turističkog proizvoda.

Kanjon reke Krupe – kanjon ove reke najvećim delom prolazi kroz Golubić, a njegova dužina je oko sedam kilometara. Krupa sa svojom pritokom Krnjezom nudi poseban doživljaj bistre (i pitke) planinske reke koja nizom slapova savladava visinsku razliku od preko 110 m. Najveći deo je „zarobljen“ u kanjonu dubokom oko 300 m. Interesantan je kontrast okolnog kamenjara i zelenilom uokvirene bistre reke. Markirano je oko 80% kanjona Krupe, što nudi poseban doživljaj ljubiteljima penjanja, pešačenja i drugih rekreativnih aktivnosti.

Pećine i jame – tokom ekspedicije „Zrmanja buk“, otkriveno je da je dubina Krnjeze kod njenog izviranja 106 metara. Pećina iz koje izvire Krnjeza dugačka je oko 40 metara. Druga interesantna pećina je na izvoru Suvaje iznad Manastirskih luku, a prema snimku speleologa, njena ukupna dužina je oko 3.050 metara.

Park prirode Velebit – Javna ustanova „Park prirode Velebit“ osnovana je 1998. godine sa zadatkom da zaštiti i promoviše prirodne i kulturne vrednosti planine Velebit. Po površini je ovo najveće zaštićeno područje u Hrvatskoj. Delovi planine zaštićeni su i kao nacionalni parkovi, a do sada je registrovano 2.700 biljnih vrsta, od kojih čak 78 endemskih. Na području Velebita se gnezdi velik broj različitih vrsta ptica, a od sisara treba spomenuti dve u Evropi ugrožene vrste: smeđi medved i vuk.

Kudin most – omogućava jedini prelaz preko reke Krupe, na tom delu reke. Most je sam po sebi atrakcija, a satkan je od 13 lukova složenih od tesane

⁶ Clarke, J. (2005). Effective Marketing for Rural Tourism. In: *Rural Tourism and Sustainable business* (ed. D. Hall, I. Kirkpatrick, M. Mitchell), pp. 87-103. Clevedon: Channel View Publications.

sedre. Sa jedne strane je stara vodenica, a na severnoj strani su slapovi u nizu. Sagrađen je sredinom ili krajem XIX veka, a postoji i legenda koja kaže da je most sagradio mladić kako bi oženio devojku sa žegarske strane.

Babin grad – prema legendi, tvrđavu je izgradio Turčin nakon smrti svoje supruge Dane, na Sastavcima, na mestu gde je prvi put video svoju suprugu.

Manastir Uspenja Bogorodice - Krupa – jedan od najstarijih manastira Srpske pravoslavne crkve. Sagrađen je 1317. godine kao zadužbina kralja Milutina, a u XVII i XVIII veku uz manastir je postojala i ženska monaška kolonija. Najznačajnije kulturne vrednosti su svakako freske, delo monaha Georgija Mitrofanovića sa početka XVII veka i ikone Jovana Apake (uvaženi slikar u Veneciji) sa početka XVII veka. Manastir ima i stalnu muzejsku postavku sa brojnim dragocenostima (22 turska fermana, bogoslužeći predmeti i drugo).

Mlinovi na reci Krupi – prepostavlja se da su prvi mlinovi u Golubiću građeni u XIX veku, a karakterisao ih je svojevrsni oblik deoničarstva (više kuća bi udružilo radnu snagu i sredstva u gradnji mлина). Građeni su od kamena i klesane sedre, a u njima se najčešće mlelo kukuruz. Nažalost, od ukupno osam mlinova, danas je samo jedan aktivan (u Ljubičićima - Krupa).

Koze – stanovnici Golubića vole da kažu da je Golubić dar koze, jer su od koza preživljavale mnoge generacije. Prvi stanovnici Golubića su došli na ovaj prostor da čuvaju koze i tu su ostali da žive. Od koza su stanovnici imali mleko, sir, meso, prodavali jarad, od kože pravili kožune i koporane (Veselinović, 2010)⁷.

Potencijalni ruralni turistički proizvodi u Golubiću

Na osnovu predstavljenih resursa koji mogu poslužiti kao osnova za formiranje ruralnog turističkog proizvoda u Golubiću, zaključuje se da akcenat treba staviti na prirodne kuriozitete i elemente za rekreaciju. U tom smislu, neophodno je ponuditi aktivnosti poput planinarenja, pešačenja, vožnje bicikla, ribolova, raftinga, obilaska pećina i slično što će posebno biti atraktivno za turiste koji vole da se bave sportskim aktivnostima na odmoru, ali i za sve one koji imaju razvijenu svest o očuvanju zdravlja i žele aktivan odmor. Da bi se pojedine aktivnosti realizovale, neophodno je obezbediti odgovarajući kvalitet infrastrukture – obeležene staze, dostupna oprema za planinarenje i gorska služba spašavanja u slučaju nesrećnih slučaja i slično. Naravno, za sve ove aktivnosti moraju postojati obučeni članovi lokalne zajednice koji dobro poznaju teren i koji su spremni da vrše prihvati i vođenje turista.

⁷ Veselinović, J. (2010). Golubić (obrovački) – kroz vijekove i danas. Novi Sad: dr Janko Veselinović.

Golubić tokom godine poseti preko 15.000 turista i taj broj iz godine raste. Najveći broj turista poseće kanjon Krupe, a podjednak je broj domaćih i inostranih turista. Od turističkih sadržaja Golubić (Obrovački) ima jednu četverokrevetu kuću za odmor, sa dve zvezdice, kao i jedan ugostiteljski objekat u kojem se služi domaća hrana. U Golubiću se mogu kupiti domaći proizvodi: kozji sir, med, kozje mleko i drugo.

Jedna od aktivnosti koja može biti interesantna za sve segmente turista je branje lekovitog bilja (smilja) i njegova prerada. Turisti bi mogli da se obuče kako da beru lekovito bilje, i da posmatraju proces prerade smilja u fabrici.

Razvoj ruralnog turizma bi mogao da podstakne aktiviranje i očuvanje pojedinih starih zanata poput tkanja raznih predmeta od vune što bi doprinelo boljem položaju žena u ovim krajevima, a turistima pružio uvid u gotovo zaboravljene zanate i omogućilo im da ponesu neki od predmeta kući kao suvenir, ali i kao upotrebnii predmet.

Gastronomija, odnosno tradicionalna jela i pića iz ovog kraja mogu znatno upotpuniti turističku ponudu i doprineti njenoj atraktivnosti. Poznato je da su koze najpopularnije i najzastupljenije u ovom kraju, te turistima treba ponuditi kozje meso, mleko i druge mlečne proizvode (npr. sir). Pojedina stara, gotovo zaboravljena jela poput pule, cicvare ili presnaca treba uvrstiti u turističku ponudu jer su to jela koja se skoro ne mogu danas naći na porodičnim trpezama u gradovima.

Pored potrebe da se napravi adekvatna kombinacija postojećih resursa koja će doneti Golubiću atraktivan integriran turistički proizvod, neophodno je obratiti pažnju na stanje faktora na strani ponude koji mogu znatno uticati na kvalitet turističkog iskustva u Golubiću.

Raznovrsnost i autentičnost kulturne baštine vrlo često je presudan faktor prilikom izbora ruralne destinacije za posetu. Arhitektura u Golubiću (naročito kamene kuće) ima niz svojih specifičnosti. Očuvanost tradicionalnog izgleda seoske kuće, arhitekture sela i čitave ruralne regije, veoma su važni faktori atraktivnosti turističke ponude za boravak na selu. Arhitektonsko nasleđe Golubića pruža bogat izvor dokaza ruralne kulture, kao i njihove estetske vrednosti – ruralne kuće i propratne građevine odslikavaju način života i lokalnu istoriju koja je doprineila stvaranju ruralne kulture kroz vekove. Neophodno je da se odvoje određena sredstva koja će biti namenjena obnovi, restauraciji i pravljenju planova za turističko aktiviranje kamenih kuća.

Smeštajni kapaciteti u ruralnoj sredini, tj. njihov dovoljan broj i odgovarajući kvalitet usluga koji se u njima pružaju su jedan od osnovnih faktora za razvoj turizma. U Golubiću, trenutno, ne postoji dovoljan broj smeštajnih kapaciteta,

niti ih odlikuje autentičnost. Za adekvatan prihvat turista, neophodno je postojeće kapacitete proširiti (dogradnja, odnosno adaptacija postojećih i izgradnja novih objekata razvojem spektra smeštajnih kapaciteta koji će zadovoljiti potrebe različitih tržišnih segmenata). Takođe, bitan aspekt na kojem treba raditi je kvalitet usluga koje bi se pružale u smeštajnim objektima i njihova atraktivnost. Kvalitet usluga je izuzetno važan jer je poznato da je lojalnost potrošača snažno uslovljena kvalitetom ponuđenih usluga kojima se omogućava da turisti učestvuju u životnom stilu lokalne zajednice, odnosno domaćina kod koga borave. Iz tog razloga, neophodno je ulti standardizaciju u pružanju usluga kako bi gost znao šta da očekuje prilikom boravka u određenom smeštajnom objektu. Turisti očekuju određene standarde i veći komfor tokom turističkog boravka, međutim on svakako ne može da bude identičan hotelskim objektima u gradovima. Obezbeđenje sitnijih stvari poput radio aparata u svakoj sobi sa cd-om na kojem će biti opuštajuća muzika, zanimljiva knjiga koju turista može da nađe na svom stočiću, sobne papuče i dovoljan broj peškira ne zahteva velika ulaganja, a svakako mogu uticati na zadovoljstvo i prijatniji boravak turista. Ukoliko vlasnici smeštajnih objekata nisu u mogućnosti da ulože dodatna sredstva za obezbeđenje usluga poput zasebnog kupatila za svaku sobu, dostupnosti internet konekcije i telefonskog aparata u smeštajnim jedinicama i slično, i na taj način podignu kvalitet usluga na viši nivo, neophodno je pružiti turistima adekvatne (istinite i objektivne) informacije pre početka putovanja kako ne bi došlo do velike razlike između očekivanja i percepcije što se može značajno odraziti na ukupno zadovoljstvo.

Opšta infrastruktura u Golubiću je trenutno na zadovoljavajućem nivou, ali je neophodno da se ona unapredi. Ovo se naročito odnosi na putnu i komunalnu infrastrukturu koja je neophodna radi poboljšanja životnog standarda lokalne zajednice, ali i nesmetanog boravka turista na tom području. Takođe, neophodno je poboljšati mrežu puteva unutar same destinacije. Ovo se odnosi pre svega na puteve koji imaju svrhu da omoguće turistima upoznavanje sa atraktivnostima Golubića - pešačkim stazama, planinarskim stazama, stazama zdravlja, biciklističkim stazama i drugo. Izgradnja svih infrastrukturnih objekata mora da bude u skladu sa ruralnom sredinom, tj. da se pazi da se ne naruši prirodni ambijent koji privlači posetioce.

Aktivnosti tokom boravka u Golubiću i konkretnom turističkom objektu moraju biti adekvatno organizovane i osmišljene. Neophodno je da se obogati turistički proizvod aktivnostima koje će gostima približiti život na ovim objektima, kako se boravak ne bi svodio na noćenje ili boravak od par sati uz konzumiranje hrane, što turiste nikako neće učiniti zadovoljnim. Iz ovoga proizilazi da je kreativnost i inovativnost nosilaca ponude izuzetno važna. Neophodno je osmisliti aktivnosti

koje će biti usmerene ka određenim starosnim segmentima turista i njihovim potrebama (npr. časovi kuvanja i pripreme zimnice za žene mlade od 45 godina, mogućnost hranjenja životinja za decu do 10 godina, animacijski programi gde će deca uzrasta do 15 godina učiti o lekovitim biljkama i slično).

Promotivne aktivnosti na svim nivoima (privredni subjekti, turističke organizacije i turističke agencije) moraju se odvijati uz primenu savremene tehnologije u poslovanju budući da je ona najefikasniji način privlačenja turista u konkretnu destinaciju, odnosno objekat. Primena informacione tehnologije u ruralnim objektima u Golubiću bi im pružila mogućnost da razvijaju i implementiraju široku skalu odnosa sa turistima/posetiocima, ponuđačima proizvoda i usluga i tržišnim posrednicima. Takođe, imali bi bolju komunikaciju unutar destinacijske organizacije. Na ovaj način se omogućava bolja koordinacija turističkih aktivnosti, poboljšava interna administracija i olakšavaju se marketing aktivnosti. Vrlo je važno da vlasnici turističkih objekata u ruralnim sredinama podstiču lojalnost svojih gostiju jer će to značajno uticati na profitabilnost njihovog poslovanja. Na primer, gostima bi na kraju boravka domaćini mogli pokloniti skroman poklon (sувенир), koji može biti i u obliku razglednice sa motivom privrednog subjekta na kojoj će se lično zahvaliti gostu na dolasku (stavljući njegovo ime i prezime), a potom mu dati mogućnost da izrazi svoje mišljenje o boravku i uslugama koje je konzumirao kako bi gost uvideo da je domaćinima stalo do njegovog mišljenja. Bilo bi poželjno da domaćini ostanu u kontaktu sa gostima, što je moguće putem e-mail-a ili sms poruka, obaveštavajući ih o novostima na objektu ili slanjem poruka za važne datume (rođendani, Nova Godina i slično).

Značajan problem je *nedovoljna edukacija zainteresovanih seoskih domaćinstava i drugih subjekata* o mnogim aspektima poslovanja u ruralnom turizmu (o načinu prihvatanja i ugošćavanja posetilaca/turista, načinu promovisanja proizvoda i drugo). Neposredni pružaoci usluga ruralnog turističkog proizvoda zahtevaju edukaciju i treninge na sledeće teme: briga o potrošaču; poznavanje jezika; standardizacija turističkog proizvoda; neophodna znanja o turističkom proizvodu; osnove marketinga; rad na računaru i internetu i drugo. Obuke i treninge mogu držati fakultetski profesori, obučeni treneri ili pak drugi uspešni pružaoci usluga u ruralnom turizmu iz zemlje i inostranstva koji bi preneli svoja lična iskustva. Poželjno je čak da pojedini treninzi i obuke budu obavezni za pružaoce usluga, naročito kada konkurišu za subvencije kod državnih institucija jer će na taj način institucije koje dodeljuju sredstva biti sigurne da pružaoci usluga imaju znanja kako da na najbolji način iskoriste, odnosno ulože tražena sredstva.

Kvalitet svakog elementa turističke ponude je važan kako bi se ruralni turistički proizvodi razvijali na najvišem nivou, kako bi se odgovorilo na različite zahteve turista, kako bi se zadovoljile njihove potrebe i kako bi isti bili ohrabreni da ponovo kupe isti turistički proizvod. Na ovaj način se osigurava dugoročna održivost proizvoda. Brendiranje i markiranje se može koristiti kao garancija za kvalitet. Iz tog razloga, fokus treba da bude na standardizaciji ruralnog smeštaja i na garantovanom nivou kvaliteta svih elemenata ponude.

Zaključak

Ruralni turizam sve više dobija na značaju u uslovima kada se povećava zagađenje i devastacija prirodnih uslova života u gradskim naseljima. Savremenog stanovnika gradskih naselja privlači ruralni, slabo poznati, prostor u kome on može da zadovolji svoju potrebu za boravkom i aktivnostima u očuvanom prirodnom okruženju. Ovaj prostor, nausprot urbanog, ne nudi samo zdravu životnu sredinu, već nudi još nešto, a to je tradicionalni način života koji polako nestaje pod uticajem globalizacije.

Prirodni i antropogeni potencijal Golubića je velik. Zbog toga je neophodno oblikovati integrисани proizvod, koji će zadovoljiti potrebe sofisticiranog turiste koji želi da uči, upoznaje druge kulture, provodi aktivno svoj odmor i koji zahvaljujući digitalnim sredstvima marketing komunikacije veoma lako može doći do detaljnih opisa željene turističke destinacije. Da bi se kreirao ruralni turistički proizvod u Golubiću, trebalo bi prilagoditi njegovu matricu ruralnoj strukturi i dosadašnjem razvoju turizma u županiji. Fenomenološki, ruralni turizam se pojavljuje kao komplementarni vid turizma u Zadarskoj županiji i ogleda se u sledećim dominantnim formama turizma u ruralnom prostoru: seoski, manifestacioni, izletnički i sportsko-rekreativni. Navedeni ključni elementi, uz istraživanje turističke tražnje, raspoložive prirodno-antropogene turističke vrednosti, održivi razvoj turizma i ravnomerni teritorijalni razvoj, nameće glavne smernice kreiranja ruralnog turističkog proizvoda. Najcelishodniji je destinacijski, integrисани pristup kreiranja koji se sastoji u kombinovanju i unapređenju navedenih elemenata u jedinstven turistički proizvod, pri čemu se turistički centar Zadar funkcionalno uzima kao primarni generator turističke tražnje ka okolnom ruralnom prostoru.

Da bi se unapredio razvoj ruralnog turizma u Golubiću, neophodno je izvršiti diverzifikaciju imidža sela. Ovo se može postići korišćenjem odgovarajućih slogana u opštoj turističkoj propagandi. Zatim, neophodno je odgovarajuće poboljšanje javne turističke infrastrukture i suprastrukture u privatnom sektoru.

Značajniji kvalitet bi se postigao proširenjem vrsta usluga organizovanim grupama, obezbeđivanjem mogućnosti degustacije i kupovine domaćih proizvoda i poboljšanjem turističke prezentacije domaćinstava. S obzirom na dobre performanse i relativno niske cene internet oglašavanja, komercijalnu turističku ponudu bi trebalo vršiti ovim putem.

Kada bi se turistički valorizovali i aktivirali mnogobrojni prirodno-antrupogeni turistički potencijali i vrednosti ruralnog prostora Golubića, stvorili bi se novi turistički atraktivni lokaliteti. U ovom slučaju, turističko aktiviranje podrazumeva povećanje njihove dostupnosti, turističko uređenje lokacija, povećanje nivoa turističke prezentacije vrednosti i na ovaj način otvorili bi se novi izletnički pravci, koji bi učinili da se turistički promet i potrošnja ostvaruju unutar granica Zadarske županije.

Kako bi ruralni proizvod objedinio sve aktivnosti za kvalitetan doživljaj turista, neophodno je proširiti tradicionalne okvire formiranja ponude i proizvod kreirati iz ugla samog turiste, koji je željan novih iskustava. Potrebno je u budućnosti još više razvijati proizvode, proširiti krug potencijalnih turista, unaprediti sistem promocije i distribucije te stanovnike ruralnog područja više uključiti u promociju svoje sredine. Destinacijski pristup kreiranja pogodan je zbog svog sistemskog karaktera, s obzirom da je turizam složena privredna grana i s obzirom na već afirmisane turističke proizvode županije. Jedino na ovakav način, koordinacijom i sinergetskim delovanjem između svih ključnih faktora razvoja ruralnog turizma, postiže se kreiranje jedinstvenog ruralnog turističkog proizvoda, koji će zadovoljiti turističke potrebe najrazličitijih segmenata turističke tražnje.

Reference

1. Roberts, L., Hall, D., Mitchell, M. (2003). *Rural Tourism and Recreation, Principles to practice*. London: Ashgate.
2. Demonja, D., Ružić, P. (2010). *Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima*. Samobor: Meridijani.
3. Sidali, K.L. (2011), A sideways look at farm tourism in Germany and in Italy, in Sidali, K.L, Spiller, A. and Schulze, B. (Ed.) *Food, Agri-Culture and Tourism: Linking Local Gastronomy and Rural Tourism-Interdisciplinary Perspectives*, Berlin, Springer, pp. 2-24.
4. Horwath Consulting Zagreb (2009). *Strategija razvoja ruralnog turizma Splitsko-dalmatinske Županije*. Split: Turistička zajednica Splitsko-dalmatinske Županije.
5. Dragulanescu, I.V., Drutu, M. (2012). *Rural Tourism for Local Economic Development*. International Journal of Academic Research in Accounting,

Finance and Management Sciences, Vol. 2(1), pp. 196-203.

6. Bošković, T. (2012). Ekonomski efekti razvoja turizma u ruralnim područjima Srbije. Škola biznisa, Broj 2/2012, str. 29-34.
7. Middleton, V., Clarke, J. (2001). Marketing in Travel and Tourism. Oxford: Butterworth Heinemann.
8. Clarke, J. (2005). Effective Marketing for Rural Tourism. In: Rural Tourism and Sustainable business (ed. D. Hall, I. Kirkpatrick, M. Mitchell), pp. 87-103. Clevedon: Channel View Publications.
9. Veselinović, J. (2010). Golubić (obrovački) – kroz vijekove i danas. Novi Sad: dr Janko Veselinović.

CREATION OF RURAL TOURISM PRODUCT IN THE ZADAR HINTERLAND - THE EXAMPLE OF GOLUBIĆ (OBROVAČKOG)

Abstract. One of the most important tasks of the subjects who participate in designing offer for a tourism destination is the formation of the tourism product. Constant changing needs of tourist demand have led to the fact that it is necessary to offer a product that will have the added value for tourists. In order to achieve competitiveness in the tourism market, rural areas are facing the challenge of creating an integrated tourist offer. This paper presents the contribution of activating and promoting rural area of Zadar County, with an emphasis on Golubić, and all those tourist attractions that are located in this area.

Key words: rural tourism, tourism product, local and regional development, Golubić (Croatia)

ZAKLJUČCI

Ove godine Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje je pokrenuo jednogodišnji projekt pod nazivom „Hrvatsko - srpski odnosi u 20. veku: Izbeglice, prognanici i povratnici - izazov za savremenu Evropu i Zapadni Balkan“. Projekt je zamišljen tako da se naučnici, predstavnici nvo sektora i političari, koji se bave pomenutom problematikom, sastanu na dva skupa, u Srbiji i Hrvatskoj, u okviru kojih bi trebali da predstave trenutno stanje u vezi sa izbegličkom i migrantskom krizom, ali i da ponude operativna rešenja. Kao plod dva skupa nastao je ovaj zbornik u kojem predstavljamo neke od prezentovanih radova.

Na skupu "Evropske migracione krize 1945-2015; uzroci i posledice" koji je održan na Andrevlju u Srbiji, istaknuta je zabrinutost za prisutan gubitak demokratskog i humanitarnog identiteta jednog dela Evropske unije koji podiže visoke žičane ograde i limitira pravo izbeglih i prognanih da pronađu sigurnost na prostoru Evrope. Okupljeni su zaključili kako je očito da u poslednjih godinu dana, više od milion ljudi stiglo je u Evropu, a reakcije zemalja članica Evropske unije poprilično su različite. Te razlike se kreću u rasponu od onih koje reaguju u skladu sa visokim standardima demokratije i humanosti koje predstavlja EU do onih koje iskazuju uske nacionalističke i šovinističke stavove. Na skupu je istaknuto da Evropska unija i zemlje Balkana proglašavaju i hvale se sopstvenim demokratskim i liberalnim vrednostima i ističu ih kao suprotnost fundamentalistima islama, a opet - imamo represivne politike koje nastoje na sve načine da zadrže decu azilante, da odvoje decu od njihovih porodica, kao i da oduzme imovinu od izbeglica.

Na skupu "Hrvatsko-srpski odnosi; izbeglice i migrant - mirna koegzistencija i rešavanje krize", koji je održan u Golubiću (obrovačkom), učestvovali su naučnici, predstavnici nevladinog sektora i politički predstavnici stranaka i pokreta koji zastupaju ideje tolerancije i saradnje u regionu.

Organizatori skupa su bili Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje iz Novog Sada, Udruga za povijest, suradnju i pomirenje iz Obrovca i Departman za geografiju, turizam i hotelijerski menadžment iz Novog Sada.

Na skupu se insistiralo na unapređenju položaja srpske nacionalne zajednice u Hrvatskoj i hrvatske nacionalne zajednice u Srbiji, ali i na analizi položaja i odnosa prema izbeglicama i migrantima u poslednjih godinu dana. Okupljeni su doneli ocenu u vezi sa zloupotrebnama izbeglica, migranata i nacionalnih manjina od strane pojedinih političara kada je reč o mirnoj koegzistenciji i rešavanju političkih kriza u regionu.

U tom smislu doneseni su sledeći zaključci:

1. U cilju opšteg održivog razvoja, u uslovima nedovoljnog rađanja i internog starenja stanovništva, potrebno je da izazove kakve migranska kriza nosi sa sobom pretvorimo u šanse.
2. Unapređenje koordinacije svih ključnih nvo-a i političkih aktera kao i uspostavljanje mehanizama kojima bi se na jedan sveobuhvatan način kordinirao rad humanitarnih organizacija sa izbeglicama i migrantima.
3. Humanitarne vize koje omogućavaju da se ukine šverc ljudi i smanjuju tenzije u regionu.
4. Otvaranje izbeglicama i migrantima mogućnosti za rad.
5. Omogućiti školski odgoj dece izbeglica.
6. Podizanje svesti i odgovornosti u vezi sa ljudskim pravima kod mlađih političara.
7. Osvećivati mlade ljude, kroz razmenu studentata i srednjoškolske posete (park mira).
8. Edukacija mlađih Hrvata u Hrvatskoj sa srpskim institucijama i obratno u cilju razvijanja tolerancije i razumevanja.
9. Supstidijarnost između institucija u obe zemlje i upotreba naučnih institucija.
10. Jačanje znanja jednih o drugima kroz regionalnu saradnju.

Grad Obrovac

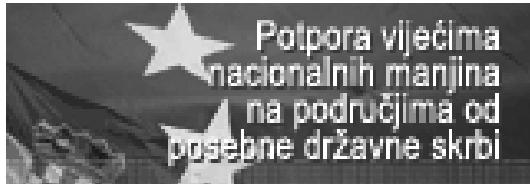
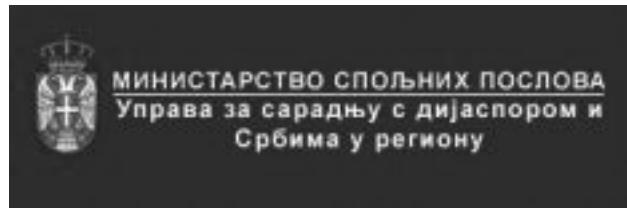

SAVJET ZA
NACIONALNE MANJINE

Zajedničko vijeće opštine Vukovar

S N V
C H B SRPSKO NARODNO VIJEĆE
СРПСКО НАРОДНО ВИЈЕЋЕ
SERB NATIONAL COUNCIL

Vlada Republike Srbije
KANCELARIJA ZA SARADNJU
SA DIJASPOROM
I SRBIMA U REGIONU

Serbian Government
THE OFFICE FOR COOPERATION
WITH THE DIASPORA
AND SERBS IN THE REGION

POKRAJINSKI
SEKRETARIJAT
ZA KULTURU
I JAVNO INFORMISANJE

Sadržaj publikacije ne odražava stavove uredništva.

Glavni i odgovorni urednik:
prof dr Darko Gavrilović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika:
prof dr Janko Veselinović

Pomoćnik glavnog i odgovornog urednika:
prof dr Ljubiša Despotović

Uredništvo:
doc dr Vjeran Pavlaković, dr Ranka Gašić, doc dr Edin Radušić,
dr Vesna Ivanović

Recenzenti:
prof dr Ljubica Đorđević
prof dr Saša Marković

Prelom:
Rajna Milović Pap

Štampa:
Grafo finiš, Novi Sad

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

323.1(497.11:497.5)"19"(082)

SERBO-Croat relations in the 20th century = Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku : refugees, displaced persons and returnees - challenge for contemporary Europe and Western Balkan = izbeglice, progonici i povratnici - izazov za savremenu Evropu i Zapadni Balkan / [urednik Darko Gavrilović].
- Novi Sad : Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje ; Golubić : Udruga za povijest, suradnju i pomirenje ; Petrovaradin : Maximagraf, 2016 (Petrovaradin : Grafo finiš). - 161 str. : tabele, graf. prikazi ; 23 cm

Radovi na srp. i hrv. jeziku. - Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz većinu radova. - Rezime na engl. jeziku uz svaki rad.

ISBN 978-86-88983-23-5 (Maximagraf)

а) Српско-хрватски односи - 20. в. - Зборници
COBISS.SR-ID [310329095](#)

